

NASTAVA SUVREMENE POVIJESTI JUGOISTOČNE EUROPE
Dodatni nastavni materijal

Balkanski ratovi

Izdavač:

Centar za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi, Solun
Hrvatski helsinški odbor za ljudska prava, Zagreb

Za nakladnika: Srđan Dvornik

Urednik hrvatskog izdanja: Krešimir Erdelja

Naslov originala: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials,
The Balkan Wars, Thessaloniki 2005

Prijevod s engleskoga: Đurđa Knežević

Lektura: Jadranka Varošaneć

Korektura: Božica Ciboci

Prijelom: Karmen Ratković

Naklada: 1500 primjeraka

CDRSEE Rapporteur to the Board for the Joint History Project: Costa Carras

Executive Director: Nenad Šebek

Director of Programmes: Corinna Noack-Aetopoulos

Project Co-ordinator: Biljana Meškavska, George Georgoudis

Sponzor hrvatskog izdanja:**Current Copy based on the Original English Edition:**

Sponsors: The United States Department of State, the United States Agency for International Development (USAID), the German Ministry of Foreign Affairs, and the Stability Pact for South Eastern Europe.

Disclaimer: The designations employed and presentation of the material in this book do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the publisher (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe), nor on the part of the sponsors (the US State Department, USAID, the German Ministry of Foreign Affairs, and the Stability Pact for South Eastern Europe). This book contains the views expressed by the authors in their individual capacity and may not necessarily reflect the views of the CDRSEE and the sponsoring agencies.

Copyright: Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe (CDRSEE)

Krispou 9, Ano Poli, 54634 Thessaloniki, Greece

tel.: +30 2310 960820-1, fax: +30 2310 960822

email: info@cdsee.org, web: www.cdsee.org

ISBN: 978-953-6991-16-7 (sv. 3)

ISBN: 978-953-6991-13-6 (cjelina)

NASTAVA SUVREMENE POVIJESTI JUGOISTOČNE EUROPE
Dodatni nastavni materijal

III. čitanka
Balkanski ratovi

urednici: Valery Kolev i Christina Koulouri
urednica cjelokupnog projekta: Christina Koulouri
urednik hrvatskog izdanja: Krešimir Erdelja

Hrvatski helsinški odbor

CDRSEE
Center for Democracy and
Reconciliation in Southeast Europe
w w w . c d s e e . o r g

Zagreb 2007.

Sadržaj

Sadržaj	5
Uvod	13
Kronologija	17
Prvo poglavlje: Privrede i društva	23
Ia. Stanovništvo	24
Tablica 1: Porast balkanskog stanovništva, 1878.-1912.	24
Sl. 1. Monastir/Bitola	24
Tablica 2: Stanovništvo u gradovima i prijestolnicama balkanskih nacionalnih država, 1860.-1910.	25
Sl. 2. Žene u Kastoriji, s početka 20. stoljeća	25
Tablica 3: Procjena broja stanovnika u europskim pokrajinama Osmanskog Carstva za 1911. godinu	26
Sl. 3. Svakodnevni život na ulicama trgovačkoga dijela Soluna	26
Sl. 4. Tržnica ovaca u Istanbulu	27
Tablica 4: Etnička raspodjela stanovnika Istanbula, 1897.	27
Sl. 5. Pastiri u Epiru, 1912.	28
Tablica 5: Prekomorske migracije iz balkanskih nacionalnih država, 1867.-1915.	28
I-1. Grčki doseljenik u SAD Steve Hadzis priča o svojem iskustvu	29
Ib. Privreda	30
Tablica 6: Budžeti balkanskih država, 1898.-1912.	30
Tablica 7: Struktura državnih troškova po glavi stanovnika u 1911.	30
I-2. Poljoprivreda u osmanskoj Makedoniji, prvo desetljeće 20. stoljeća	31
Sl. 6. Predionica braće Saias u Solunu	31
Tablica 8a: Balkanski izvoz, 1901.-1911.	32
Tablica 8b: Balkanski uvoz, 1901.-1911.	32
Sl. 7. Prijevozna sredstva u Albaniji početkom 20. stoljeća	33
Tablica 9: Balkanske željezničke pruge u upotrebi, 1862.-1912.	34
I-3. Načelnik Glavnoga stožera bugarske vojske, general Fičev, analizira bugarske željeznice	34
Tablica 10: Telegrafi 1910. godine	35
Sl. 8. Villa Allatini u Solunu, 1913.	35
Ic. Kultura	36
Sl. 9. Sat povijesti u ženskoj gimnaziji, Atena 1911.	36
I-4. Dječak Židov opisuje svoje školovanje u Solunu	37
Tablica 11: Nepismenost početkom 20. stoljeća	38

Tablica 12: <i>Osnovne škole i učenici (potkraj 19. i početkom 20. stoljeća)</i>	38
Sl. 10. Židovke plešu, Solun.....	39
Sl. 11. Tkalje, Avdela 1907. – prvi balkanski film.....	39
Drugo poglavlje: Politika	40
Ila. Pokretačke ideologije	41
Karta 1: <i>Nacionalne aspiracije balkanskih zemalja</i>	41
Sl. 12. <i>Rumunjski potplat</i> – Rumunjska karikatura, 1913.	41
Tablica 13: <i>Suparničke statistike o Makedoniji</i>	42
II-1. Očekivanja jednoga srbijanskog vojnika	43
II-2. Rumunjski vojnik o ideologiji žrtve	43
II-3. Turci i osmanski nadnacionalni koncept	43
II-4. Osjećaji seljaka kršćana prema Mladoturcima u osmanskoj Makedoniji.....	44
Sl. 13. Komite u oblasti Kastorija, početak 20. stoljeća.....	45
II-5. Ideja o balkanskom savezu Ivana Vazova, bugarskog pjesnika	45
II-6. Balkanski savez prema Srpskoj socijaldemokratskoj partiji	46
A. Iz govora lidera Srpske socijaldemokratske partije Dimitrija Tucovića na antiratnim demonstracijama 1912.....	46
B. Iz govora člana Socijaldemokratske partije D. Lapčevića u Narodnoj skupštini 7. (20.) listopada 1912.....	46
II-7. Izvještaj Centralnog komiteta Bugarske laburističko-socijaldemokratske partije (lijevo krilo) ISB-u, 1912.....	46
II-8. Izvještaj Socijalističke federacije Soluna poslan ISB-u, 1913.	47
Tablica 14: <i>Ljudski resursi za vrijeme balkanskih ratova 1912.-1913.</i>	48
II-9. Novine vladajuće partije u Bugarskoj o srbijansko-bugarskom sukobu oko Makedonije 1913.	48
Sl. 14. Albanija brani Skadar i Janjinu od majmuna-Crne Gore, tigra-Grčke i zmije-Srbije	49
Sl. 15. Rumunjska pod teretom mandata europske civilizacije	50
II-10. Objašnjenje profesionalnog povjesničara o rumunjskim interesima neposredno poslije balkanskih ratova	51
IIb. “Istočno pitanje”	51
II-11. Prikaz jednoga francuskog povjesničara o “istočnom pitanju”, 1898.....	51
A. Islam protiv kršćanstva	51
B. Osmansko Carstvo i balkanski narodi	52
C. Europski koncert	52
Sl. 16. <i>Divno strašilo za ptice</i> , karikatura E. Muanovića (Beograd, 1912.)	53
Sl. 17. <i>Krava muzara</i> (osmanska karikatura, 1909)	54
II-12. Uloga velikih sila – prema opisu makedonskog revolucionara iz Velesa	54
II-13. Cirkularno pismo ruskoga ministra vanjskih poslova Sazonova ruskim diplomatskim predstavnicima u inozemstvu, 18. listopada 1912.....	54

II-14.	“Dobri monarh”	55
II-15.	Članak u rumunjskim novinama, 16. lipnja 1913. – dana bugarskog napada na Srbiju	55
II-16.	Odlomak iz knjige jednog rumunjskoga političara	55
II-17.	Podjela ratnoga plijena.....	56
Sl. 18.	Europa i bijesna djeca (rumunjska karikatura)	56
IIc.	Očekivanje i objava rata	57
II-18.	U Osmanskom Carstvu ne očekuju rat.....	57
II-19.	Proglas Georgiosa I., kralja Grčke, o objavi rata Osmanskom Carstvu, 5. listopada 1912.....	57
II-20.	Bugarski kralj Ferdinand objavljuje rat	57
Sl. 19.	<i>Putovanje iz zadovoljstva</i> (osmanska karikatura, 5. listopada 1912.)	58
II-21.	Proglas zapovjednika Istočne turske armije Abdullah-paše vojnicima, 8. listopada 1912.....	58
Sl. 20.	<i>Balkan protiv tiranina</i> , 5. listopada 1912. (grčka litografija)	59
II-22.	Očekivanje rata u Srbiji, 8. listopada 1912.	59
II-23.	Jedan Bugarin opisuje narodno raspoloženje uoči rata.....	60
II-24.	Odlomci iz dviju novina objavljivanih na albanskom jeziku u inozemstvu, koje iznose dva različita stava spram Prvog balkanskog rata	60
	A. Iz novina koje izlaze u Bostonu	60
	B. Iz novina koje izlaze u Sofiji.....	61
Sl. 21.	Ispraćaj – u Sofiji i u Istanbulu	61
II-25.	Dijelovi iz sporazuma o savezu između Kraljevine Grčke i Kraljevine Srbije, potpisanog 19. svibnja (1. lipnja) 1913.....	62
Sl. 22.	Crnogorci se raduju objavi rata, 1912.	62
II-26.	Proklamacija crnogorskoga kralja Nikole, 27. srpnja 1913.....	62
II-27.	Proklamacija grčkoga kralja Konstantina, 21. lipnja 1913.	62
II-28.	Novinsko i javno mnijenje u Rumunjskoj uoči rumunjske invazije Bugarske u Drugom balkanskom ratu	63
	A. <i>Hoćemo rat</i>	63
	B. <i>Gomila je bila golema</i>	63
Sl. 23.	<i>Hora</i> – rumunjski vojnici plešu tradicionalno rumunjsko kolo na putu za Bugarsku	64
II-29.	Članak u rumunjskim novinama kojim se žele objasniti razlozi i ciljevi rumunjskoga napada na Bugarsku.....	64
II-30.	Izjava bugarskoga premijera Stojana Daneva o rumunjskoj invaziji na Bugarsku	64
Treće poglavlje: Društva u ratu		66
IIIa. Bojišnice		67
Sl. 24.	Bugarska vojska.....	67
III-1.	Opis pobjede srbijanske vojske kraj Kumanova.....	68
Sl. 25.	Posljednji pozdrav (Kumanovska bitka)	68
III-2.	Grčka vojska zauzima Solun	68

Sl. 26.	Prijestolonasljednik Grčke ulazi u Solun	69
Sl. 27.	Bugarski car Ferdinand na ruševinama tvrđave u Kavali	70
Sl. 28.	Grčko-bugarsko "bratstvo", rumunjska karikatura	71
III-3.	Srbijanski vojnik pomaže turskoj djeci	71
Sl. 29.	Turska djeca pozdravljaju srbijanske vojnike, 1912.	72
III-4.	Riza Nur objašnjava uzroke osmanskog poraza.....	72
III-5.	Bojnik Milovan Gavrilović opisuje kako je zarobio Šukri-pašu.....	73
III-6.	Izveštaj francuskoga vojnog atašea u Sofiji o tome kako je utvrdu u Jedrenu osvojila bugarska vojska	74
III-7.	<i>Jedrene je palo!</i> – članak u rumunjskim novinama	74
Sl. 30.	<i>Namirenje tursko-bugarskog sukoba</i> , rumunjska karikatura 1913.....	75
IIIb.	Život na bojišnici	76
III-8.	<i>Od planine Starac do Bitole</i> : Dnevnik jednoga obveznika Dunavske sanitetske kolone (Kumanovska bitka), koji ilustrira situaciju u srbijanskoj vojsci.....	76
III-9.	Patnje konja – prema priči turskoga poručnika.....	76
Sl. 31.	Prijevoz ranjenih vojnika iz solunske luke.....	77
III-10.	Stanje bugarske vojske u Trakiji - prema opisu jednoga Francuza	77
Sl. 32.	Češki liječnik dr. Jan Levit u krugu bolnice Srpskih sestara.....	77
III-11.	Hrvatski liječnik iznosi svoje osjećaje nakon posjeta bojištu kraj rijeke Marice	77
III-12.	Izet-Fuad-paša opisuje nestašicu kruha u turskoj vojsci	79
III-13.	Odlomci iz sjećanja jednoga rumunjskoga vojnika	79
Sl. 33.	Grčki logor kraj Xanthija.....	79
III-14.	Odlomci iz dnevnika Vassiliosa Sourrapasa, grčkoga dragovoljca	80
III-15.	Moral u bugarskoj vojsci – analiza bugarskoga načelnika generalštaba mnogo godina poslije rata.....	80
III-16.	Iz sjećanja rumunjskoga časnika o prelasku pontonskoga mosta na Dunavu kraj Corabije.....	80
III-17.	Susret turskih i crnogorskih vojnika u Skadru nakon predaje grada.....	81
IIIc.	Paralelni rat	82
III-18.	Pismo Ippokratisa Papavassilioua supruzi Aleksandri.....	82
III-19.	Fondacija Carnegie za međunarodni mir komentira "paralelne" gubitke nakon spaljivanja sela i egzodusa ljudi	82
Sl. 34.	Ruševine Serresa	83
III-20.	Bijeg muslimana, listopad 1912.....	84
III-21.	Bugarska egzarhija pokušava preobratiti muslimane koji govore bugarski u kršćane	84
Sl. 35.	Bugarski konvoj Crvenog križa.....	84
III-22.	Bugarski Glavni stožer osuđuje nasilničko postupanje	85
III-23.	Razaranja uzrokovana ratom u selima oko Skadra i agonija stanovništva koje pokušava naći "valjan" razlog za svoju patnju – prikaz Mary Edith Durham	85
Sl. 36.	Gladni siromasi opsjedaju vrt talijanskoga konzulata, Skadar.....	86
Sl. 37.	Bugari dijele kruh izgladnjelim stanovnicima Jedrena.....	86

III d. Iza bojišnice	86
III-24. Opis Beograda iz pera jednoga hrvatskog dopisnika	86
III-25. Opis Istanbula iz pera jednoga francuskog novinara	88
A. U studenom 1912.	88
B. U ožujku 1913.	88
III-26. Situacija u Skadru za vrijeme opsade grada – prema opisu talijanskog novinara	88
Sl. 38. Raspodjela pomoći obiteljima vojnika mobiliziranih u rumunjsko-bugarskom ratu, 1913.....	89
Sl. 39. Na Cetinju – žene, djeca i ranjeni vojnici	90
III-27. “Srpska žena”	90
III-28. Grkinja, pripadnica više klase, nudi svoje usluge bolničarke i govori o svojim iskustvima ⁹⁰	
Sl. 40. Srbijanke vježbaju gađanje iz puške, 1912.....	91
Sl. 41. Bolničarke s pacijentima, 1913.....	91
Sl. 42. Turkinje nude svoju pomoć kao bolničarke u Istanbulu, 1912.....	91
III-29. Incident između bugarskih građana i naoružanih rumunjskih vojnika u bugarskoj gostionici – prema priči rumunjskog časnika	92
III-30. Turci i Židovi u Beogradu za vrijeme Prvoga balkanskog rata	92
III-31. Djeca se igraju rata u Beogradu	92
Sl. 43. Djeca se igraju rata u Vranju, Srbija	93
Sl. 44. Djeca kao bolničari i bolničarke u Podgorici	94
Sl. 45. Srpski ženski odbor Crvenog križa u New Yorku – organiziran radi prikupljanja pomoći za ranjenike.....	94
III-32. Akcije prikupljanja novca za “južnoslavensku braću” u Hrvatskoj.....	95
Sl. 46. Ciparski dragovoljac u balkanskim ratovima.....	95
III-33. Dragovoljci i novčana pomoć s Cipra	96
III-34. Bugarski mljekari u Istanbulu.....	96
Sl. 47. Reklama za mlijeko u Grčkoj.....	97
Četvrto poglavlje: Bojišta i promatrači.....	99
IV a. Balkanske pokrajine Osmanskog Carstva.....	100
IV-1. Odluke o stavu Albanije u slučaju Balkanskog rata, Skopje 14. listopada 1912.....	100
IV-2. Herbert Adam Gibbons o skadarskom otporu	100
Sl. 48. Prije napuštanja Skadra: crnogorska majka sa sinom na grobu svojega muža i njegova oca.....	101
IV-3. Telegram predsjednika albanske privremene vlade ministrima vanjskih poslova Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke, 29. studenog 1912.....	101
Sl. 49. Albanski ustanici iz Mirdite spremni za polazak u rat protiv turske vojske, 1912. (prije Balkanskog rata).....	101
IV-4. Službena poruka austro-ugarskog konzula poslana ministarstvu vanjskih poslova Austro-Ugarskog Carstva, Valona, 30. studenog 1912.....	102
IV-5. Opasnosti albanskoga razgraničenja po svjetski mir – francusko viđenje	102
IV-6. Memorandum skupine makedonskih intelektualaca koji žive u Sankt Peterburgu, od lipnja 1913., upućen “vladama i društvima savezničkih balkanskih država”.....	103

Sl. 50.	Grčki i srbijanski diplomati i vojni predstavnici na Kajmakčalanu raspravljaju o utvrđivanju granica poslije podjele Makedonije.....	103
IV-7.	Francuski novinar o ideji autonomije Makedonije, kolovoz 1912.....	104
IVb.	Teritoriji Austro-Ugarske na Balkanu	104
IV-8.	Odlomci iz knjige <i>Rat na Balkanu 1912.-1913.</i> , objavljene 1914. u Ljubljani, Slovenija	104
IV-9.	Slovensko viđenje situacije u Makedoniji.....	105
IV-10.	<i>Obzor</i> , zagrebački dnevni list, 10. listopada 1912.	106
Sl. 51.	Hrvatska karikatura.....	106
IV-11.	Pokrajinska habsburška vlast uvodi posebne mjere u Bosni i Hercegovini.....	107
IV-12.	Ograničavanje dragovoljačkog pokreta u Bosni i Hercegovini.....	107
IV-13.	Srpski dragovoljci u Bosni i Hercegovini.....	107
Peto poglavlje: Nakon rata		109
Va.	Političke posljedice	110
Tablica 15: <i>Područje i populacija balkanskih država prije i poslije rata</i>		110
V-1.	<i>Finis Turquiae?</i> (Je li Turska gotova?) – komentar francuskoga novinara, u veljači 1913.....	110
V-2.	Odlomak iz članka u bugarskim novinama, 26. srpnja 1913.	110
Karte 2 i 3: <i>Teritorijalne promjene na Balkanu ; Londonski i Bukureštanski mirovni sporazum</i>		111
V-3.	Iz govora Jovana Skerlića, pisca i zastupnika u Narodnoj skupštini Srbije 18. listopada 1913.....	112
Sl. 52.	<i>Oslobođenje porobljene Grčke</i> (grčka litografija).....	112
Sl. 53.	<i>Bukureštanska mirovna konferencija</i> – rumunjska karikatura	113
V-4.	Posljedice balkanskih ratova po Rumunjsku – prema viđenju rumunjskog povjesničara Constantina Kiritescu	113
Sl. 54.	Zastave velikih sila na skadarskoj tvrđavi, svibanj 1913.	113
Sl. 55.	Srbijanska vojska u Bitoli.....	114
V-5.	Martulkovljeva sjećanja o prvom susretu srbijanske vojske i građana njegova rodnog grada Velesa, u jesen 1912.	114
Sl. 56.	Promjena imena gradova: Uskub u Skopje.....	114
V-6.	Srbijanski kralj Petar obećava jednaka prava svim narodima različitoga etničkog podrijetla koji žive na teritorijima pripojenima Srbiji.....	115
V-7.	Članak u rumunjskim novinama o reakcijama naroda upravo pripojene južne Dobrudže kao rezultat Drugoga balkanskog rata.....	115
V-8.	Nacionalni interesi Bugarske	115
Vb.	Socijalno-ekonomski rezultati	115
Tablica 16: <i>Žrtve (Gubici) u balkanskim ratovima</i>		116
Sl. 57.	<i>Apoteoza Balkanskog rata</i> – rumunjska karikatura	117
V-9.	Gubici srbijanske vojske u balkanskim ratovima	118
V-10.	Prvi svjetski rat: drugačiji rat.....	118
V-11.	Nova Srbija – rezultati popisa stanovništva.....	118

Sl. 58. i sl. 59. Izbjeglice	119
V-12. Broj i smještaj izbjeglica u Bugarskoj, prema izvještaju premijera V. Radoslavova na 17. sjednici Nacionalne skupštine	119
V-13. Muslimanske izbjeglice u Solunu.....	120
Tablica 17: <i>Balkanski doseljenici u Tursku</i>	120
V-14. Ekonomske posljedice po Solun, prema opisu Socijalističke federacije Soluna, 1913.	120
Vc. Ideologijske posljedice	121
V-15. Iz jedne čitanke za peti razred osnovne škole, 1914.	121
Sl. 60. Naslovnica čitanke za peti razred osnovne škole.....	121
V-16. Kritički komentar na grčke udžbenike, iz izvještaja pedagoga i pobornika narodnoga (govornog) jezika, D. Glinosa, napisan 1926.....	122
V-17. Radikalizacija nacionalnih osjećaja u Bugarskoj, koja prati poeziju Ivana Vazova.....	123
V-18. Odlomak iz sjećanja Mihaila Madžarova, bugarskoga političara iz Narodne partije, u kojem govori o svojoj boli zbog sinove smrti.....	123
V-19. Komentar Antuna Gustava Matoša, poznatoga hrvatskog pisca, u kojem govori o svojoj boli zbog izgubljenih srpskih prijatelja.....	124
V-20. Rezultati ratova kako ih vidi Međunarodna komisija za istraživanje uzroka i načina vođenja balkanskih ratova	125
V-21. Oblast Kilikis poslije balkanskih ratova.....	125
A. Osjećaji Turčina Iboš-age	125
B. Susret s jednim Bugarinom	126
V-22. <i>Strah</i> – roman Necatija Cumalija o naslijeđu balkanskih ratova	126
Karta 4: <i>Jugoistočna Europa poslije balkanskih ratova</i>	128
Bibliografija	129

Uvod

Balkanski ratovi 1912.-1913. imaju velik značaj za povijest jugoistočne Europe 20. stoljeća. Njihove dugoročne posljedice desetljećima su se osjećale u političkom, socijalno-ekonomskom i kulturnom razvoju, a neke su i danas predmet znanstvenih, pa i javnih rasprava. Historiografije zemalja sudionica u tim ratovima nude nam uzajamno proturječna tumačenja, koja su različita ne samo između tih zemalja nego i unutar svake od njih. U zemljama poput Bugarske i Turske, trauma poraza pokrenula je traganje za "odgovornostima", a ustanovljivanje "uzrokā" rata imalo je političke ciljeve. U Srbiji i Grčkoj, ratnim "pobjednicama", balkanski ratovi su iz različitih razloga bili dio jednoga šireg okvira, u koji je pripadao i Prvi svjetski rat za Srbiju, a za Grčku rat u Maloj Aziji.

Korijeni balkanskih ratova leže u posljedicama rusko-turskog rata 1877.-1878., koji je obilježio kraj "istočne krize" 1875.-1878., jedne od najvećih kriza u povijesti takozvanog istočnog pitanja. To se pitanje sastojalo od triju glavnih elemenata: diplomatske borbe između velikih sila o utjecaju nad osmanskim teritorijima, postupne propasti sultanova carstva i nacionalnih oslobodilačkih pokreta balkanskih naroda za uspostavljanje nacionalnih država. Krizu između 1875. i 1878. velike su sile riješile na Berlinskom kongresu, proglašivši neovisnost Crne Gore, Rumunjske i Srbije koje su sve, kao i Grčka, dobile nove teritorije, te stvorivši kneževinu Bugarsku i autonomnu pokrajinu Istočnu Rumeliju. Reforme i autonomija morale su biti provedene i u drugim europskim zemljama Visoke porte: u Albaniji, Makedoniji, Epiru itd. Cipar je bio prepušten britanskoj upravi, a Austro-Ugarska je okupirala Bosnu i Hercegovinu i Novi Pazar.

Ipak, Berlinski mirovni sporazum doveo je do niza sukoba i napetosti među balkanskim narodima, jer se pri stvaranju novih granica nije držao modernoga načela nacionalnosti. Na mnogim mjestima gdje su stoljećima živjeli ljudi različitih nacionalnosti, to načelo nije bilo moguće slijediti. Nijedna balkanska nacija nije postigla nacionalno ujedinjenje unutar jedne države, pa je ono postalo glavni cilj vanjske politike svake od njih. Posljedice toga nastojanja bile su sljedeće krize: ujedinjenje Istočne Rumelije i Bugarske, i kao njegova dalja posljedica – srbijansko-bugarski rat 1885., grčko-turski rat 1897., ustanak u Makedoniji 1903., aneksija Bosne i Hercegovine od Austro-Ugarske i proglašenje neovisnosti Bugarske 1908., Albanski ustanak 1910.-1912., te još neke manje tenzije.

No glavna je tendencija u povijesti balkanskih zemalja bila miran razvoj i modernizacija. Radilo se na uspostavljanju modernih liberalnih ustavnih institucija i političkih sistema, na širenju komunikacijskih mreža s naglaskom na željeznicu i izgradnju cesta, na razvoju industrije i aktiviranju unutarnjih i vanjskih trgovačkih veza. Balkanske zemlje u svakom su se pogledu suočavale s integracijom s ostatkom Europe. To je stvorilo duh nadmetanja i napretka. Nacionalna kultura bila je jedno od glavnih područja modernizacije i konkurencije, i tu je država djelovala kao ključni graditelj nacionalnoga identiteta. Kako su balkanske zemlje gradile svoje nacionalne države, došlo je vrijeme da konsolidiraju svoje nacije. Sredstva korištena u tu svrhu bila su javno obrazovanje, nacionalni praznici i proslave, vojna služba, nacionalne crkve. Svakim događajem i procesom dominirao je duh nacionalizma.

Istodobno, sve balkanske zemlje trudile su se osigurati svoju egzistenciju stvarajući perspektivu za dalje širenje svojih teritorija na račun susjeda, a najviše na račun Osmanskog Carstva. Motivacija je varirala od etnografskih, geopolitičkih i ekonomskih realnosti do "povijesnih i kulturnih prava". Najučinkovitiji instrumenti ove politike državnog nacionalizma bile su "miletiske" škole, komunalne strukture u osmanskim pokrajinama u Europi i sukob između Vaseljenske patrijaršije i Bugarske egzarhije. Njih su podržavali svi građanski i iredentistički pokretači.

Ovakvom razvoju događaja pridonosila je situacija u Europi tijekom prvih desetljeća 20. stoljeća. Sustav dvaju antagonističkih vojnih blokova, Antante i Središnjih sila, snažno je utjecao na unutarbalkanske odnose. Trka u naoružavanju i militarizam postali su i glavna odlika društava jugoistočne Europe. Ratni budžeti vlada zemalja jugoistočne Europe iznosili su trećinu državnog budžeta. Udvostručile su svoje vojske i nabavile novo naoružanje iz Europe. Sve je bilo spremno za rat. Pod stalnim pritiskom Antante, a najviše Rusije, postala je vrlo popularna ideja o stvaranju balkanskog saveza koji bi riješio zajedničke probleme svih balkanskih zemalja. Talijansko-turski rat 1911.-1912., koji se završio talijanskim osvajanjem Libije i Dodekaneza, te permanentna nestabilnost u europskim osmanskim teritorijima, još su više požurivali balkanske političare.

Raspad Osmanskog Carstva ubrzan je poslije Mladoturske revolucije 1908. godine. Turski nacionalizam organizacije "Jedinstvo i napredak" ojačao je kršćansko neprijateljstvo, udaljujući od sebe jedini narod tradicionalno lojalan režimu, Albance. Albanski ustanak 1911. pretekao je radikalnu promjenu u ravnoteži sila na Balkanu. Velike sile, osobito Italija i Austro-Ugarska, bile su zabrinute za sudbinu Albanije, a susjedne su balkanske zemlje imale druge ambicije u istoj regiji. Prije no što dođe do noćne more podjele među susjedima – što je bila moguća perspektiva za Albaniju poslije osmanskog poraza u talijansko-turskom ratu – albanski su se vođe odlučili na velik ustanak kako bi si osigurale autonoman položaj. Sredinom srpnja 1912. albanski su ustanici porazili tursku vojsku, a 30. srpnja su zahtijevali da se osmanski parlament raspusti u roku od 48 sati.

U veljači 1912. godine potpisan je pakt o savezništvu između Srbije i Bugarske, a u svibnju iste godine sličan pakt između Grčke i Bugarske. U kolovozu 1912. postignut je usmeni dogovor između Bugarske i Crne Gore. Pokušaji da se Rumunjska uključi u Balkanski savez ostali su bezuspješni. Savez je sklopljen pod strogim nadzorom Antante, s idejom da se iskoristi u predstojećem svjetskom ratu. Ali, interesi balkanskih saveznika osujetili su taj plan. Preuzeli su inicijativu i zatražili reforme od osmanske vlade, kao i autonomiju u Albaniji i Makedoniji. Kad je Porta to odbila, početkom listopada 1912., počeo je rat usprkos naporima velikih sila da ga odgode.

Do početka studenoga, do kraja prve faze rata, balkanski saveznici su pobjeđivali. Bugarska se vojska približila Istanbulu i Solunu, grčka vojska je ušla u Solun i držala pod kontrolom Epir i dio Makedonije, srbijanska i crnogorska vojska zauzele su Kosovo, Novi Pazar, sjevernu Albaniju i dio Makedonije. Grčka ratna mornarica paralizirala je osmanske komunikacije u Egejskom moru, dok je Bugarska ratna mornarica to učinila u Crnome moru. Potkraj studenoga potpisano je primirje, ali bez Grčke, koja je nastavila rat, zauzimajući otoke Lemnos, Lezbos, Hios i Samos u istočnom Egeju, i dalje napredujući u južnoj Albaniji.

Mirovni pregovori započeti su u prosincu 1912. u Londonu, gdje su ambasadori velikih sila zasjedali razrađujući uvjete mira. Balkanski saveznici pokušali su dobiti sve europske osmanske teritorije zapadno od linije Enos–Midija, kao i egejske otoke zajedno s Kretom. Porta je predložila da Makedonija i Albanija dobiju autonomiju, ali da ona sama ne pretrpi nikakve teritorijalne gubitke. Sporazum koji su predložile velike sile bio je sličan prijedlogu saveznika. To je dovelo do državnog udara u Istanbulu, i vlada je sredinom siječnja 1913. prekinula pregovore i obnovila neprijateljstva.

Druga je faza rata trajala gotovo tri mjeseca. Osmanske protunapade u istočnoj Trakiji odbila je bugarska vojska; crnogorska vojska je zauzela utvrdu Skadar, a grčka utvrdu Janjinu, dok je bugarska vojska zaposjela Jedrene.

Obnovljeni su mirovni pregovori u Londonu i 17. svibnja 1913. godine potpisan je mir. Saveznici su dobili sve osmanske teritorije u Europi zapadno od linije Enos-Midija i otok Kretu. Podjela dobitka među državama postala je velik problem koji je doveo do raspada Balkanskog saveza. Rumunjska je zahtijevala nadoknadu u južnoj Dobrudži. Bugarska je u početku to odbijala, ali je poslije, u travnju 1913., na konferenciji u Sankt Peterburgu pristala ustupiti grad Silistriju. Prava podjela ratnoga plijena tek je predstojala.

Svi balkanski državници, naoružani svim mogućim argumentima, zahtijevali su sve više teritorija. "Jabuka razdora" bila je Makedonija, gdje se teritorijalno razgraničenje pokazalo gotovo nerješivim problemom. Dok je podjela između Srbije i Grčke bila lakša, aspiracije Bugarske bile su horizontalne, presijecajući grčke i srbijanske okupacijske zone. U balkanskim su državama opozicijske stranke bile ekstremno radikalne i zahtijevale su novi rat, ovoga puta protiv bivših saveznika. Unatoč tome, vlade su nastojale postići sporazume o razgraničenju između armija, i u mnogim su aspektima u tome uspjele. Sve veće napetosti očitovale su se u manjim sukobima i incidentima između saveznika.

Grčka i Srbija su 19. svibnja 1913. potpisale pakt o savezništvu i postigle širok teritorijalni sporazum. Pokušaj Rusije da se održi još jedna konferencija balkanskih predsjednika vlada u Sankt Peterburgu radi rješenja teritorijalnih sporova bio je zakasnio i bezuspješan. Bugarski car Ferdinand 16. lipnja 1913. zapovjedio je generalu Savovu da napadne srpske i grčke crte bojišnice u Makedoniji. Počeo je Drugi balkanski rat (između saveznika). Grčka, Srbija i Crna Gora objavile su rat Bugarskoj, a Rumunjska ih je podržala. I Osmansko Carstvo je podiglo vojsku protiv Bugarske. Poslije više od mjesec dana žestokih borbi, velike su sile opet intervenirale i zaustavile vojne akcije. Mirovni ugovori potpisani u Bukureštu i Istanbulu donijeli su novi teritorijalni sporazum u jugoistočnoj Europi. Rumunjska je uzela južnu Dobrudžu, Srbija Kosovo, Novi Pazar i vardarsku Makedoniju. Grčka je dobila Epir i egejsku Makedoniju. Crna Gora je pripojila sebi neke susjedne teritorije. Bugarska je uzela pirinsku Makedoniju i zapadnu Trakiju. Osmansko Carstvo povratilo je istočnu Trakiju. Albanija je proglašena neovisnom državom.

Balkanski ratovi stvorili su novu situaciju na poluotoku. Nijedna zemlja nije bila potpuno zadovoljna novim granicama, premda je u Osmanskom Carstvu, u Bugarskoj i u Albaniji nezadovoljstvo bilo jače. Grčka je zahtijevala otoke u Egejskom moru, Srbija izlaz na more i Bosnu i Hercegovinu; Crna Gora je htjela Skadar, a Rumunjska je bila zainteresirana za Transilvaniju i Besarabiju. Ove su aspiracije oblikovale politiku balkanskih država u vrijeme izbijanja Prvoga svjetskog rata, koji je počeo na Balkanu, i koji su mnogi suvremeni historičari smatrali novim balkanskim ratom, u koji su se ovaj put umiješale i velike sile.

Istodobno, balkanski su ratovi među ljude Balkana unijeli mržnju, sumnju i strah. Nacionalne naracije su izbrisale osobna sjećanja i osjećaje zajedništva među susjednim zemljama, stvarajući neprijateljsku sliku. Psihologijska trauma ratova koji su u svakoj od zaraćenih zemalja trajali dugo, sjedinila se s novom traumom koju je izazvao Prvi svjetski rat, i koja je bila posebno izražena u Osmanskom Carstvu i u Bugarskoj. Desetljećima su je prenosile izbjegličke obitelji i tako utjecale na zajedničko sjećanje svake balkanske nacije. Ratovi su na tom temelju pojačali nacionalne osjećaje i nacionalni identitet, uvećavajući shvaćanje nacionalne solidarnosti i zajedničke sudbine.

Cilj je ove historijske čitanke raskid s tradicionalnim načinom prikazivanja balkanskih ratova u školama i na fakultetima kao pretežno političkih događaja u kojima su glavne figure kraljevi, ministri i generali. Dakako, oni su igrali značajne uloge, ali vojne operacije su nosili niži slojevi, ljudi koji su u svakodnevnom životu bili civili, a ratovi su utjecali na svakodnevni život cijeloga društva. Uobičajena predodžba da se rat sastoji samo iz bojišta, pobjeda i poraza nema mnogo veze sa zbiljom, jer su i obični ljudi u pozadini živjeli teško i u stalnom strahu da će izgubiti svoje najmilije. U tim teškim vremenima bilo je mnogo okrutnosti i zvjerstava, ali i mnogo humanosti i solidarnosti. Čak i u rovovima i za vrijeme primirja razvijali su se u zajedničkoj patnji ljudski odnosi preko borbenih linija.

Naša je ideja da jedne uz druge pokažemo razne vidove ratova i načine na koji su ih doživljavale različite skupine ljudi diljem jugoistočne Europe. Taj će nam poredbeni pristup pomoći da razumijemo različita gledanja na povijesne procese, uzimajući u obzir ne samo različite pozicije država i nacija, nego i različite trendove unutar jednoga društva, za koje se smatra da je po definiciji "homogeno". Uspoređivanjem različitih suvremenih i modernih perspektiva izbjeci ćemo iluziju "monolitne" povijesti u kojoj se relativnost "istine" vidi kao prepreka za razumijevanje prošlosti.

Ovu povijesnu čitanku treba čitati uspoređujući ih paralelno s ostalim trima. Prvo, ona je dodatak Povijesnoj čitanci 1, koja opisuje početak raspada Osmanskog Carstva. Drugo, ona se preklapa s Povijesnom čitankom 2, koja prati proces stvaranja država u jugoistočnoj Europi. Balkanski su ratovi bili važna epizoda u konsolidiranju balkanskih nacionalnih država i u kulminaciji suprotstavljenih nacionalizama. I na kraju, Povijesna čitanka 4, koja obuhvaća Drugi svjetski rat, može se rabiti kao referentna točka radi boljeg razumijevanja fenomena rata i ratnog iskustva u 20. stoljeću.

Kronologija

godina	mjesec	dogadaj
1911.	ljeto	Oživljavanje albanskoga nacionalnog pokreta
	sredina srpnja	Napad Unutarnje makedonske revolucionarne organizacije (VMRO) u Štipu, Makedonija. Osmanske protumjere potiču početne razgovore između Bugarske i Srbije.
	16. rujna	Italija objavljuje rat Osmanskom Carstvu radi pripajanja Libije.
1912.	16. svibnja	Tajni bugarsko-grčki sporazum o obrambenom savezu.
	21.-27. svibnja	Italija preuzima Dodekaneske otoke.
	19. srpnja	Napad VMRO-a u Kozani, Makedonija. Osmanske protumjere razjaruju balkanske kršćanske države.
	30. srpnja	Albanski pobunjenici zahtijevaju raspuštanje Osmanskog parlamenta u roku od 48 sati i uručuju zahtjev za autonomiju (da vilajeti Skadar, Kosovo, Janjina i Bitola budu ujedinjeni u jednu pokrajinu; da albanski vojnici služe samo u toj pokrajini; da albanski bude jezik uprave i obrazovanja; da svi Albanci imaju pravo nositi oružje).
	15. kolovoza (otprilike)	Usmeni sporazum između Bugarske, Srbije i Crne Gore: Bugarska daje vojni zajam Crnoj Gori i plaća crnogorsku vojsku u vrijeme rata. Crna Gora pristaje zaratiti protiv Porte, a da nije izazvana.
	15. rujna	Srbijanska vlada tajno izdaje svojim ambasadama uputu broj 5669 da djeluju u cilju pripajanja Ohrida i Prilepa Srbiji.
	17. rujna	Ultimatum Balkanskoga saveza (Bugarska, Grčka, Crna Gora, Srbija) Porti: neodložna autonomija Makedonije u skladu s Berlinskim mirovnim sporazumom. Izvanredno stanje i opća mobilizacija objavljena u Turskoj i u balkanskim zemljama (18. rujna).
	18. rujna	Osnivanje 70 malih skupina aktivista VMRO-a u Sofiji za izviđanje i sabotaže u Makedoniji i Trakiji.
	22. rujna	Tajni vojni pakt između Bugarske i Grčke.
	23. rujna	Osnivanje Makedonsko-jedrenskog dragovoljačkog odreda od izbjeglica generala Petra Darvingova – oko 14 600 sudionika
	26. rujna	Crnogorska vojska napada Osmansko Carstvo.
	2. listopada	Mirovni sporazum između Italije i Osmanskog Carstva potpisan u Ouchiju.
	3. listopada	Osmansko Carstvo odbacuje ultimatum i prekida diplomatske odnose s Bugarskom, Crnom Gorom i Srbijom, ali pokušava popraviti odnose s Grčkom.

1912.	4. listopada	Osmansko Carstvo objavljuje rat saveznicima. Sljedećeg dana Bugarska, Grčka, Crna Gora i Srbija (7. listopada) objavljuju rat Osmanskom Carstvu. Početak vojnih akcija. Rumunjska objavljuje neutralnost.
	7.-15. listopada	Bugarska vojska zauzima Istočne Rodope i zaustavlja osmansku kontraofenzivu (15.-25. listopada)
	8.-13. listopada	Prva i Treća bugarska armija probijaju prvu osmansku obrambenu frontu Eskipolos-Petra, zauzimaju Lozengrad, a Druga bugarska armija opkoljava Jedrene. Dana 13. listopada srbijanska vojska zauzima Skopje, Kumanovo, Veles i Štip u Makedoniji.
	9.-10. listopada	Grčka vojska dobiva bitku kraj Sarantaporosa.
	15. listopada	Uvođenje srbijanskog upravnog sistema na novim teritorijima u Makedoniji i na Kosovu
	16. listopada	Prvo bombardiranje iz aviona u povijesti ratovanja – bugarska avijacija bombardira jedrensku utvrdu
	17.-20. listopada	Prva i Treća bugarska armija probijaju drugu osmansku obrambenu frontu kod Lile Burgas–Bunarhisara.
	19.-20. listopada	Grčka vojska dobiva bitku kraj Janice.
	27. listopada	U Rumunjskoj formirana nova vlada s Tituom Maiorescuom na čelu.
	28. listopada	Grčka vojska ulazi u Solun (predao se 27. listopada) ujutro, a bugarska Rilska divizija popodne. Početak spora oko Soluna.
	29. listopada	Osmansko Carstvo traži primirje u Sofiji, ali kralj Ferdinand I. prisiljava bugarsku vladu da zanemari taj prijedlog i prikrije ga od saveznika.
	1. studenoga	Početak pokrštavanja Pomaka u Rodopima. Misija službene bugarske crkve poslana u prosincu.
	4.-5. studenoga	Prva i Treća bugarska armija neuspješno napadaju treću osmansku obrambenu frontu kraj Čataldže.
	4.-9. studenoga	Deklaracije Centralnog komiteta VMRO-a protiv srbijanskih i grčkih aktivnosti u Makedoniji.
	9. studenoga	Uvođenje bugarske uprave na novim teritorijima.
	14. studenoga	Makedonsko-jedrenski dragovoljački odredi porazili osmanske snage u zapadnoj Trakiji.
	18. studenoga	Makedonsko-rumunjsko društvo vrši pritisak na vladu da nešto poduzme.
	20. studenoga	Primirje između saveznika i Osmanskog Carstva. Grčka odbacuje primirje i nastavlja s vojnim akcijama u sjevernom Epiru.

1912.	20.-21. studenoga	Prvi sukobi između bugarske i grčke vojske nedaleko od Soluna, izgladjeni potkraj mjeseca.
	28. studenoga	Nacionalni kongres u Valoni proglašava neovisnost Albanije.
	3. prosinca	Grčko-turska pomorska bitka kraj otoka Eli.
	3.-24. prosinca	Londonska mirovna konferencija. Saveznici traže osmanske pokrajine u Europi zapadno od linije Enos-Midija i otok Kretu. Porta predlaže da se Makedoniji dade autonomija i odbija predati teritorije. Na Božić Porta se povlači iz pregovora, velike sile vrše pritisak (nota od 4. siječnja 1913.) i prijedlog saveznika biva prihvaćen. Londonska konferencija ambasadora najavljuje da Albanija treba postati neovisna država (20. prosinca).
	8.-17. prosinca	Bugarska tajna misija u Istanbulu radi separatnog mira s Osmanskim Carstvom.
1913.	5. siječnja	Grčko-turska pomorska bitka kraj Lemnosa.
	16. siječnja	Bugarsko-rumunjski protokol u Londonu za korekciju teritorija u Dobrudži. Pod pritiskom Rusije, Sofija je spremna korigirati granicu.
	21. siječnja	Porta osuđuje primirje i kreće u neprijateljstva s poklicem "Sofija ili smrt!".
	26.-28. siječnja	Bugarske trupe odbijaju osmanske kontranapade u Galipolju i Čataldži i iskrcavanje u Šarkeju.
	30. siječnja – 2. veljače	Bezuspješni bugarsko-rumunjski pregovori o Dobrudži u Sofiji.
	5. veljače	Obnavlja se tajni mirovni sporazum između Rumunjske i Austro-Ugarske.
	21. veljače	Grčka vojska zauzima Janjinu. Bugarsko-grčki incidenti kod Nigrite.
	5. ožujka	Ubojstvo grčkoga kralja Georgiosa I. u Solunu.
	2. i 11.-13. ožujka	Bugarska vojska zauzima Jedrene.
	18. ožujka – 26. travnja	Konferencija velikih sila u Sankt Peterburgu o sporu oko Dobrudže. Bugarska predaje Silistriju Rumunjskoj i jamči prava Vlaha u Makedoniji, ali napetosti ne prestaju.
	10. travnja	Crnogorska vojska zauzima skadarsku utvrdu.
	13. travnja	Primirje između Osmanskog Carstva i Balkanskog saveza.
	22. travnja	Potpisan grčko-srbijanski protokol, a za njim i vojni pakt (1. svibnja 1913.).

	19.-21. svibnja	Na sastancima bugarsko-grčke komisije o razgraničenju u Solunu postignut sporazum. Do kraja mjeseca razgraničenja su dovršena, uz nekoliko izuzetaka.
1913.	17. svibnja	Londonski mirovni sporazum.
	19. svibnja	Grčko-srbijanski sporazum u Solunu.
	30. svibnja	Srbija prekida željezničke veze s Bugarskom.
	1. lipnja	Bugarski predsjednik vlade Ivan Gešov daje ostavku, a zamjenjuje ga Stojan Danev. Premijer Nikola Pašić podnosi ostavku u Beogradu. Tim dvjema ostavkama vrši se pritisak na Rusiju u vezi s nagodbom o arbitraži.
	5.-13. lipnja	Bugarsko-srbijanski vojni sukobi oko Zletova.
	15. lipnja	Tikveški ustanak VMRO-a u pozadini srbijanske vojske uz pristanak bugarskoga zapovjedništva.
	16. lipnja	Prema usmenoj zapovijedi cara Ferdinanda I., bugarska vojska napada srbijansku kako bi pomogla pobunjenicima. Drugi dio bugarske vojske zauzima luku Leftera i granatira grčke krstarice. Početak Drugoga balkanskog rata.
	18. lipnja	Bugarska vlada odgađa sve vojne akcije, smjenjuje glavnoga zapovjednika bugarske vojske i postavlja na to mjesto proruski orijentiranoga generala Radka Dimitrieva. Ruska vlada predlaže konferenciju.
	19.-21. lipnja	Bugarsko-grčka bitka kraj Kilkisa.
	21. lipnja – 11. srpnja	Grčka ofenziva u istočnoj Makedoniji stiže do Simitlija (13. srpnja), gdje je zaustavlja bugarska vojska.
	15. srpnja	Grčka vojska zauzima zapadnu Trakiju.
	22.-28. lipnja	Bugarska vojska zauzima Pirot u Srbiji.
	28. lipnja	Rumunjska objavljuje rat Bugarskoj i do 5. srpnja bez otpora zauzima sjevernu Bugarsku. 11. srpnja Austro-Ugarska zaustavlja napredovanje Rumunjske
	30. lipnja	Osmansko Carstvo počinje napredovanje u istočnoj Trakiji i zauzima Jedrene (10. srpnja)
	3. srpnja	Rumunjska vojska okupira Varnu u Bugarskoj. Rumunjski konjički odred stiže u Sofiju.
	4. srpnja	Osnovana nova proaustrijska bugarska vlada s Vasilom Radoslavovim na čelu.
	13. srpnja	Muslimanski ustanak u zapadnoj Trakiji protiv povlačenja bugarske vojske – "Republika Đumurđina/Komotini".

	15.-17. srpnja	Bugarska kontraofenziva protiv grčke vojske kraj Kresne.
	29. srpnja	Konferencija ambasadora odlučuje da Albanija treba biti "neovisna, suverena kneževina". Velike sile biraju za vladara Albanije princa Wilhelma von Wieda, 35-godišnjeg njemačkog vojnog kapetana. Dana 3. rujna 1914. princ Wilhelm bježi iz zemlje.
1913.	17. srpnja – 16. kolovoza	Mirovna konferencija u Bukureštu; primirje 18. srpnja.
	25. srpnja – 15. kolovoza	Evakuacija rumunjske vojske iz Bugarske.
	16. rujna	Istanbulski mirovni sporazum između Bugarske i Porte. Ova potonja ponovno uzima istočnu Trakiju s korekcijom granice u korist Bugarske, koja uzima zapadnu Trakiju.
	1. studenoga	Mirovni sporazum između Grčke i Porte potpisan u Ateni.
	19. prosinca	Firentinski protokol. Granična komisija koju je postavila London-ska konferencija ambasadora određuje albansku južnu granicu i Albaniji dodjeljuje Korcë i Gjirokastër, koje je okupirala Grčka.
1914.	13. veljače	Grčka dobiva sve otoke u istočnom Egeju osim Imvrosa, Tenedosa i Kastelloriza i povlači vojsku s teritorija dodijeljenih Albaniji.
	28. veljače	Grci iz južne Albanije (koju oni zovu sjeverni Epir) proglašavaju neovisnost pod vodstvom G. C. Zografosa, bivšega ministra vanjskih poslova Grčke.
	28. lipnja	Atentat na prijestolonasljednika Franza Ferdinanda u Sarajevu. Početak "srpanjske krize".
	1. kolovoza	Austro-Ugarska naviješta rat Srbiji čime počinje Prvi svjetski rat. Sve druge balkanske zemlje proglašavaju neutralnost.

PRVO POGLAVLJE

Privrede i društva

Iako su ratovi s početka 20. stoljeća (balkanski ratovi i Prvi svjetski rat) uglavnom tumačeni u svjetlu rastućeg nacionalizma u Europi, ne može ih se razumjeti oslanjajući se isključivo na politiku i ideologije. Da bismo problematizirali svoje viđenje rata koji je izmijenio kartu jugoistočne Europe, nužno je dublje razumijevanje privrednih i društvenih promjena, kako na globalnom tako i na lokalnom planu.

Potkraj 19. i početkom 20. stoljeća sve su balkanske države, usprkos međusobnim razlikama u organizaciji društva, privredi i političkom sustavu, bile primjer brzog društveno-ekonomskog razvoja. U tom procesu modernizacije najvažniji su smjerovi bili porast stanovništva i razvoj gradova, impresivna izgradnja, industrijski razvoj, aktivne trgovačke veze i širenje obrazovanja. Ta je tendencija išla rame uz rame s razvojem vojske i ratne mornarice, i s pravom trkom u naoružavanju u desetljeću uoči balkanskih ratova.

Ali druga strana privrednog rasta bili su sve veći vladini zajmovi i zaduženost balkanskih zemalja, koje su dopustile da nacionalne privrede dođu pod stranu kontrolu kako bi izbjegle bankrot ili se to dogodilo kao posljedica bankrota (slučaj Grčke 1893.). I Osmansko Carstvo i balkanske države bili su izloženi snažnom zapadnom ekonomskom prodoru "u vrijeme imperijalizma i kapitalizma" – prema riječima L. S. Stavrianosa – koje je obilježavala trka industrijaliziranog Zapada "za imperij" i potraga za stranim tržištima.

Vladini su zajmovi bili najbliže povezani s gradnjom željeznica, što je zadovoljavalo ekonomske i političke interese Zapada u jugoistočnoj Europi. Britanski interesi davali su prednost željezničkim prugama od pomorskih luka ka unutrašnjosti Balkana, jer bi to olakšalo britansku trgovinu s poluotokom. Austrija je pak bila zainteresirana za gradnju pruge od sjevera ka jugu kroz Bosnu i Srbiju prema Solunu. Poslije Krimskog rata na Balkanu je počela izgradnja željeznica, što je oslikavalo izrazito zapadnjački model privrednog razvoja, ali i sukobljene ekonomske i političke interese velikih sila.

Osim toga, pojava tržišne privrede, te posljedom toga i prelazak s tradicionalne na novčanu privredu, kao i prenaseljenost, nepovoljno su utjecali na balkanske seljake koji su ostali bez zemlje te su bili prisiljeni na iseljavanje. Industrijski razvoj bio je prilično spor, i sve su balkanske zemlje ostale pretežno agrarne.

No urbanizacija, pojava novih tehnologija, nov način transporta i masovno osnovno školovanje znatno su utjecali na život ljudi ne samo u gradovima, nego i u selima. Nove ideje u svakodnevnom životu i promjene načina života, zajedno s uspostavljanjem moderne birokratske države, podrivale su tradicionalno društvo.

Ovo poglavlje daje opći pregled predratnih balkanskih društava u usporedbi s paralelnim promjenama u zapadnoj, srednjoj i južnoj Europi. Prvi odjeljak bavi se demografskim i društvenim problemima, ljudima koji žive u tradicionalnim multietničkim gradovima kao što je Solun – tipična poliglotska osmanska luka, ljudima koji odlaze u Ameriku slijedeći svoj san o boljem životu, seljacima koji obrađuju zemlju ili uzgajaju ovce. U drugom odjeljku dokumentira se privredni razvoj kroz različite aspekte kao što su državni budžeti, trgovinski odnosi, poljoprivreda, industrija i izgradnja željeznica. I na kraju, u trećem odjeljku, bilježimo kulturne i tehnologijske promjene koje su znatno utjecale na život ljudi: školovanje i pismenost, kinematograf i telegraf, bicikli i nove rasonode samo su dio onoga što će nam pomoći da bolje shvatimo desetljeće uoči balkanskih ratova.

I a. Stanovništvo

Tablica2: Porast balkanskog stanovništva, 1878.-1912.

Godina popisa	Rumunjska (u tisućama)	Bugarska	Srbija	Grčka
1878.-79.	4836			1679
1880.		2823		
1884.			1902	
1887.		3154		
1889.-90.	5038		2162	2187 ¹
1892.		3311		
1894.	5406			
1895.-96.			2312	2434
1899.-1900.	5957	3744	2494	
1905.		4036	2689	
1907.				2632
1910.		4338	2912	
1912.	7235			

Izvor: Jackson-Lampe, str. 166

Izračunajte stopu porasta u svakoj zemlji. Usporedite svoje rezultate i pokušajte objasniti razlike između zemalja. Koji su čimbenici utjecali na porast stanovništva u balkanskim zemljama?

Sl. 1. Monastir/Bitola

Nacionalni povijesni muzej, Atena, K2 1581.

Što mislite, kojim religijama pripadaju ljudi koji žive u ovom gradu?

¹ Grčka je 1881. pripojila pokrajine Tesaliju i Artu, što objašnjava njezin porast stanovništva. Općenito, kako bismo bolje ocijenili demografske promjene, treba uzeti u obzir promjene granica između država u tom razdoblju.

Tablica 2:**Stanovništvo u gradovima(a) i prijestolnicama balkanskih nacionalnih država, 1860.-1910.**

	Rumunjska		Bugarska		Srbija		Grčka	
	ukupno stan. (u tisućama)	urbano %	ukup. stan.	urbano %	ukup. stan.	urbano %	ukup. stan.	urbano %
1860.- 61.	3918	12						
1874.					1354	11		
1877.- 79.	4486				1700		1654	18
1884.	4862		3024	18	1902	12		
1889.-90.	5318	17	3232	19	2162	13	2187	
1895.-96.	5710		3.441		2312	14	2434	
1899.-1900.	5957	19	3.716	19	1493	14		
1907.	6684						2632	24
1910.	6.996	18	4.306	19	2.912	14		
	urb. st.	Bukurešt	urb. st.	Sofija	urb. st.	Beograd	urb. st.	Atena
1860.- 61.	313	122						41
1874.					174	27		
1877.- 79.		177	543	20			293	63
1884.					236	35		
1889.-90.		220	610	45	286	54	465	108
1895.-96.					319	59	526	
1899.-1900.	1120	276	700	67	351	70		111
1907.							628	167
1910.	1195	341	829	103	483	90		

Napomena: (a) Najmanje 2000 ljudi.

Izvor: Jackson-Lampe, str. 240

Komentirajte porast urbanoga stanovništva u usporedbi s porastom balkanskoga stanovništva u cjelini. Zbog čega je broj stanovnika u prijestolnicama rastao brže nego u ostalim gradovima?

Usporedite ove podatke s današnjima: koji je postotak urbanoga stanovništva danas?

Sl. 2. Žene u Kastoriji, s početka 20. stoljeća

Kako su ove žene odjevene? Što možete zaključiti iz istodobnog tradicionalnog i zapadnjačkog načina odijevanja?

2 Fotograf Leonidas Papazoglou (1872.-1918.) živio je i radio u Kastoriji. Kao mladić se zajedno s roditeljima i mladim bratom Pantelisom preselio u Istanbul, gdje su braća naučila fotografsko umijeće. Počeli su karijeru fotografa u Kastoriji 1898. ili 1899. i uspjeli ostati jedini fotografi u cijeloj regiji.

Papazoglou², str. 51

Tablica 3:**Procjena broja stanovnika u europskim pokrajinama Osmanskog Carstva za 1911. godinu**

Pokrajine	Muslimani	Grci	Bugari	Armenci	Katolici	Židovi	Ostali	Ukupno
Jedrene	795 706	395 872	171 055	33 650	12 783	9034	44 552	1 426 632
Solun	604 780	397 795	271 359	87		62 290	11 604	1 347 915
Janjina	244 638	311 032				3.990	1.175	560 835
Monastir (Bitola)	455 720	349 541	246 344	9		10.651	2.614	1 064 789
Skadar	218 089	10 755			120.611			349 455
Kosovo	959 175	92 541	531453		14 887	3 287	1 606	1 602 949
Ukupno	3 242 108	1 557 536	1 220 211	33 746	148 281	89 162	61 531	6 352 575

Izvor: Cem Behar, str. 54

Etno-jezične kategorije koje su izmislili osmanski službenici gotovo su se izjednačile s vjerskim podjelama koje su se pojavile poslije raspada klasičnoga sustava *mileta*. Usprkos etničkim i jezičnim razlikama među njima, svi su muslimani ubrajani u jednu homogenu skupinu. Tendencija je bila da se na pravoslavne kršćane gleda ili kao na Grke, jer su podržavali Vaseljensku patrijaršiju, ili kao na Bugare privržene Egzarhiji. Ovo objašnjava zašto, na primjer, u tablici nema Albanaca ili Srba (koje bi se brojalo prema vjeri ili crkvenoj jurisdikciji, a ne prema nacionalnosti). K tome, brojno stanje nekih skupina, kao što su žene, bilo je umanjeno. Zadnji osmanski popis proveden je 1905./1906. Pitanje pouzdanosti osmanskih popisa predmet je opsežnih rasprava. Sve u svemu, treba biti vrlo oprezan pri upotrebi podataka iz toga razdoblja, čak i kad nisu namjerno iskrivljeni iz političkih razloga (kao što je slučaj s tablicom 13).

Sl. 3. Svakodnevni život na ulicama trgovačkoga dijela Soluna

Pažljivo pogledajte odjeću ljudi na ulicama. Kako su odjeveni? Kojoj nacionalnosti mislite da pripadaju? Zna li koje su nacionalnosti živjele zajedno u osmanskom Solunu prije balkanskih ratova?

Podsjeća li vas ova slika na slična mjesta u kojima ste bili?

Megas, *Souvenir*, str. 50, ill.49

Sl. 4. Tržnica ovaca u Istanbulu

Historijsko i etnološko društvo Grčke, Atena

Tablica 4: Etnička podjela stanovnika Istanbula, 1897.

Etnička skupina	Broj
Turci	597 000
Albanci	10 000
Kurdi	5 000
Grci	236 000
Armenci	162 000
Židovi	47 000
Srbi	1000
Kršćanski Arapi	1000
Ukupno	1 059 000

Izvor: Karpat, str. 104

Sl. 5. Pastiri u Epiru, 1912.

Boissonas, L'Image de la Grece... Ženeva 1913., u Hadjiiosif, sv. A1, str. 57

Tablica 5: Prekomorske migracije iz balkanskih nacionalnih država, 1876.-1915.

	U regije izvan Europe ^a	RUMUNJSKA bruto	BUGARSKA bruto	SRBIJA bruto	GRČKA bruto			
	1876.-85.	1224			530			
	1886.-90.	5224			1881			
	1891.-95.	2211			4790			
	1896.-1900.	10 541	160		11 189			
	1901.-05.	37 225	6661	42	51 479			
	1906.-10.	20 707	37 643	228	122 275			
	1911.-15.	15 295	35 836	1117	127 811			
		RUMUNJSKA		BUGARSKA		SRBIJA ^b	GRČKA	
Samo u SAD	bruto	neto ^c	bruto	neto ^c	bruto	bruto	neto ^c	
1876.-85.	1224				530			
1886.-90.	5135				1881			
1891.-95.	2209				4790			
1896.-1900.	10 541		160		11 189			
1901.-05.	35 181		6662	42	49 962			
1906.-10.	17 823	14 239	32 643	21 889	228	117 557	84 355	
1911.-15.	11 187	9057	21 487	1575	1052	118 916	46 577	

a) uključuje Kanadu, Australiju, Novi Zeland, Argentinu, Brazil i SAD;

b) Srbija i Crna Gora zajedno;

c) predviđanja na osnovi podataka od 1908. do 1910.

Izvor: Jackson-Lampe, str. 196

 Kakve migracije poznajete? Kako biste okarakterizirali prekomorske migracije? Na primjer: iz ekonomskih, kulturnih, etničkih, religioznih razloga ili neželjene/prisilne (npr. ratne izbjeglice, ili zbog promjena granica), ili zbog nečega drugog? Kako porast stanovništva ili urbanizacija utječu na iseljavanje? Koji ekonomski čimbenici utječu na iseljavanje?

I-1 Grčki doseljenik u SAD Steve Hadzis³ priča o svojem životu

Prvo su moja dva brata došla u SAD i počela raditi u Chicagu. Bilo nas je šestorica braće. Ova dvojica iz Chicaga nisu slala novac kojim bi obitelj u Grčkoj otplatila dugove, kako je bilo dogovoreno. Onda se otac razbolio i pisao sinovima u Chicagu da dođu da ga vide zadnji put. Samo jedan od njih, Perikle, koji je bio najrastrušniji, pozajmio je novac i došao u Grčku. Kad je stigao, moj se otac potpuno oporavio. Poslije tjedan dana otac je htio kupiti vreću brašna. Upitao je mojega brata iz Amerike: "Perikle, imaš li novca da mi posudiš da kupim vreću brašna?" Iako je bio došao iz Amerike, moj brat nije imao ništa. Otac je za brašno morao posuditi od strica. Po selu se ubrzo počelo pričati kako Hadziov sin iz Amerike nema novca. Kad je čuo šaptanja seljaka, Perikle se posramio i rekao našoj majci: "Poći ćete sa mnom u Ameriku da zaradimo novac i pokažemo ovim budalama koliko vrijedimo." Tako smo svi odlučili emigrirati. [...]

Prije nego što sam otišao iz Grčke, Amerika mi je izgledala kao šarena slika iz kaleidoskopa, kao zemlja s obiljem novca. Nikad nisam mislio da ću živjeti ovdje. Samo smo znali da ovdje ima svega u izobilju.

Vlachos, str.122

Etno-jezične kategorije koje su izmislili osmanski službenici gotovo su se izjednačile s vjerskim podjelama koje su se pojavile poslije raspada klasičnoga sustava *mileta*. Usprkos etničkoj Oko 1890. godine emigracija je u Grčkoj postala masovna pojava, a najviše je emigranata otišlo u SAD. Iako taj egzodus nikad nije dostignuo razinu nekih drugih europskih zemalja, procjenjuje se da je tijekom zadnjih desetljeća 20. stoljeća, sve do 1924. godine, u SAD emigriralo oko 500 000 Grka. Razlozi koji su Grke natjerali u emigraciju slični su onima koji su u tom istom razdoblju otjerali i druge europske narode u SAD: mogućnost da se nađe posao i poboljša ekonomska situacija u punom jeku američke industrijalizacije, kao i socijalno-ekonomska situacija u domovini. Zbog uvođenja tržišnih pravila u tradicionalni sustav malih gospodarstava, poljoprivreda Peloponeza je, posebice u područjima koja su proizvodila suho grožđe, poslije razdoblja prosperiteta zapala u tešku krizu, pa mnogi seljaci nisu mogli platiti porez zbog visokih kamata i povećanih cijena rada i proizvodnje. Sve su to, te činjenica da Grčka nije stvorila industrijski sektor, kao i priče o bogatstvu u Americi, bolje transportne mogućnosti za emigraciju, bili glavni razlozi da Grci napuste svoja sela i odu u daleko inozemstvo. Uglavnom su to bili muškarci koji su se zapošljavali u tvornicama, u raznim poduzećima, u rudnicima i na željeznici. Ali znatan broj prvih doseljenika je, zadovoljavajući potrebe narastajućega urbanog stanovništva, otvarao trgovine.

³ Steve Hadzis je bio grčki emigrant s Peloponeza, koji je otišao u SAD početkom 20. stoljeća. Bio je jedan od malobrojnih Grka koji se, poslije nekoliko godina provedenih u SAD-u naselio u Andersonu, u Indijani, privučen mogućnošću da otvori malu prodavaonicu koja bi služila sve većem radnom stanovništvu grada.

? Pogledajte odlomke iz filma "Amerika, Amerika" E. Kazana; razgovarajte o "američkom snu" i o načinu na koji se širio po svim krajevima balkanskih zemalja, o njegovoj ulozi u motiviranju migracija i o tome kako je pomagao iseljenicima da prevladaju svoje strahove. Pokušajte doći do informacija o životu emigranata koji su početkom 20. stoljeća iz vaše zemlje otišli u Ameriku i usporedite njihova očekivanja s njihovim iskustvima tijekom prvih godina života tamo.

Pročitajte dokumente III-19., III-20., V-10. i V-11. i usporedite iskustvo ljudi koji su bili prisiljeni emigrirati s iskustvom opisanim u tim dokumentima.

? Opća pitanja uz poglavlje I a

Provedite istraživanja o svojem gradu početkom 20. stoljeća. Je li to bio osmanski grad ili grad nacionalne države? Zna li neke romane koji opisuju gradski život toga razdoblja?

Usporedite multietničke gradove (kao što su Solun ili Istanbul) s prijestolnicama ili urbanim središtima nacionalnih država: ima li razlika u arhitekturi, svakodnevnom životu, načinu zabave ili bilo čemu drugom?

Kombiniranjem različitih dokumenata iz drugih poglavlja, zajedno s gornjim tablicama, pokušajte kategorizirati kretanje stanovništva jugoistočne Europe prije i za vrijeme balkanskih ratova.

I b. Privreda

TABLICA 6: Budžeti balkanskih država, 1898.-1912.

	Rumunjska			Bugarska			Srbija			Grčka		
	Prih.	Ras.	P-R	Prih.	Ras.	P-R	Prih.	Ras.	P-R	Prih.	Ras.	P-R
1900.	210	237	-27	81	96	-15	75	84	-9	120	109	+11
1905.	308	263	+45	128	125	+3	95	87	+8	130	116	+14
1910.	583	525	+58	81	198	-17	126	128	-2	175	141	+34
1911.	644	533	+111	199	181	+18	140	125	+15	240	181	+59

Izvor: Jackson-Lampe, str. 234

? Usporedite brojke za četiri zemlje. Što primjećujete?

TABLICA 7: Struktura državnih troškova po glavi stanovnika 1911. godine

Troškovi	Ukupno	Javni dug	Vojni	Infrastruktura	Obrazovanje	Poljoprivreda i industrija
Rumunjska	75	13	12	13	7	1
Srbija	43	12	10	5	3	1
Bugarska	42	9	9	10	5	2
Grčka	67	28	11		2	
Austro-Ugarska	62	10			2	
Njemačka	55	5	16			
Francuska	114	32	25		8	
Velika Britanija	126		19		11	1

Izvor: Jackson-Lampe, str. 234

Usporedite i komentirajte razlike u troškovima između različitih zemalja.

Kako tendencije u troškovima balkanskih država korespondiraju s troškovima velikih sila? Zašto su vojni troškovi tako visoki?

I.2. Poljoprivreda u osmanskoj Makedoniji, prvo desetljeće 20. stoljeća

S pravnog gledišta poljoprivrednici su:

1. Zemljovlasnici
2. Čivčije (napoličari)
3. Radnici i kućne sluge

U prvoj su skupini muslimanski begovi koji su gospodari čivčija; u drugoj skupini su kršćanski seljaci.

Ima i kršćanskih zemljovlasnika, ali su njihova imanja mala, ne prelaze 200 dönüma (jedan dönüm je oko 1200 kvadratnih metara); veća su uglavnom u rukama begova. Manja imanja prevladavaju u planinskim krajevima, a velika u ravninama. Veliki kršćanski zemljovlasnici su rijetki, i to su uglavnom Grci s prostranim imanjima u oblastima Ser, Drama i Solun.

[...] Napoličarstvo je jedan od glavnih uzroka strašne bijede kršćanskoga seoskog stanovništva, jer ono begu, od kojega se ne mogu zaštititi, omogućuje stalnu samovolju i šikaniranje. Teorijski, napoličarstvo funkcionira ovako: beg, koji je vlasnik zemlje, daje im dio zemlje u čitluk na obradu prema broju obitelji u čitluku – 60-100 dönüma po obitelji, u ovisnosti o broju njezinih članova. Beg također unaprijed daje sjeme i besplatan smještaj. Proizvod se, poslije odbijanja desetine, dijeli na jednake dijelove između vlasnika i napoličara. Ovakva podjela može donijeti vlasniku dobitak od 18% do 25% na njegov kapital. No zemljovlasnik je najčešće nezadovoljan ovom podjelom, te uspijeva – kao apsolutni gospodar sudbine svojih kršćanskih napoličara, čiji rad iskorištava kako mu se sviđa – prijetnjama ili silom oteti najbolji dio koji im inače pripada.

[...] Kršćanski zemljovlasnici su često Bugari. Kao što smo već rekli, njihova imanja rijet-

ko zauzimaju više od 200 dönüma. Oni sami obrađuju zemlju i mogli bi uživati u stanovitom blagostanju kad bi porezi bili pravičnije razrezani i poštenije raspoređeni i kad životi i imanja kršćana ne bi bili u stalnoj opasnosti.

Draganof, *La Macedoine et les Reformes* (Paris 1906)
str. 43-53 u Issawi, str. 225-7

Kakav je bio položaj kršćanskih seljaka u osmanskoj Makedoniji?

Sl. 6. Predionica braće Sajas u Solunu

Megas, *Souvenir*, str. 86, sl. 92

Predionica braće Sajas osnovana je 1873. godine. Zapošljavala je oko 470 radnika, od toga 350 mladih Židovki u dobi između 14 i 18 godina. Godine 1902. tvornica je bila oštećena u potresu koji je pogodio grad, a potpuno je uništena u požaru 1917.

Zašto je toliko mladih djevojaka radilo u ovoj tvornici? Znete li kakvi su bili uvjeti rada? Kako bi vama bilo da radite u predionici umjesto što idete u školu?

Tablica 8a: Balkanski izvoz, 1901.-1911.

	Prosječni izvoz	% u Austro-Ugarsku.	% u Njemačku	% u Francusku	% u Veliku Britaniju	% u Belgiju	% u Osman-skog Carstva.
Rumunjska	(mil. leja)						
1901.-05.	361	13	7	3	9	29	
1906.-10.	501	10	6	7	10	30	
1911.	692	9	5	7	8	28	
Bugarska	(mil. leva)						
1901.-05.	120	10	9	6		16	19
1906.-10.	119	8	12	6	12	18	27
1911.	185	6	12	6	13	28	16
Srbija	(mil. din.)						
1901.-05.	66	86	5	1			6
1906.-10.	84	28	25	1			10
1911.	117	41	25	1			8
Grčka	(mil. drah.)						
1901.-05.	87	14	8	10	27		6
1906.-10.	120	10	10	8	26		11
1911.	141	10	11	10	24		4

Izvor: Jackson-Lampe, str. 174

Tablica 8b: Balkanski uvoz, 1901.-1911.

	Prosječni uvoz	% iz Austro-Ugarske	% iz Njemačke	% iz Francuske.	% iz Velike Britanije	% iz Osman-skog car.stva
Rumunjska	(mil. leja)					
1901.-05.	299	27	28	6	17	
1906.-10.	409	25	34	5	15	
1911.	570	24	32	6	15	
Bugarska	(mil. leva)					
1901.-05.	95	27	15	6	17	14
1906.-10.	140	27	17	6	16	14
1911.	199	24	20	13	15	8
Srbija	(mil. din.)					
1901.-05.	53	58	13		9	
1906.-10.	70	33	33		12	
1911.	115	41	27		8	
Grčka	(mil. drah.)					
1901.-05.	140	14	9	8	21	10
1906.-10.	149	14	9	7	22	9
1911.	174	17	9	8	4	5

Izvor: Jackson-Lampe, str. 181

Koji su trendovi u trgovini s inozemstvom u balkanskim zemljama? Komentirajte razlike.⁴

Zašto su, u usporedbi s Bugarskom, Rumunjska i Srbija imale tako ograničene trgovačke odnose s Osmanskim Carstvom? Kako je trgovina s inozemstvom utjecala na rast privrede?

⁴ Uzmite u obzir mogućnost da je Grčka možda već imala suficit zbog pomorskog prometa.

Sl. 7. Prijevozna sredstva u Albaniji početkom 20. stoljeća

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, str. 60

Tablica 9: Balkanske željezničke pruge⁵ u upotrebi, 1870.-1912.

	RUMUNJSKA	BUGARSKA	SRBIJA	GRČKA
1870.	248	221	0	12
1880.	921	224	0	12
1885.	1.356	224	253	222
1890.	2424	803	540	697
1895.	2534	861	540	916
1900.	3100	1566	571	1033
1905.	3179	1567	707	1351
1910.	3437	1897	892	1573
1912.	3532	2109	976	1584

Izvor: Jackson-Lampe, str. 211

Je li željeznica smatrana sredstvom ili dokazom privrednog rasta i zašto?

Je li bilo moguće da se pruge grade iz razloga koji nisu povezani s privrednim interesima?

I-3. Načelnik Glavnoga stožera bugarske vojske, general Fičev, analizira bugarske željeznice⁶

Operativni projekti 1911. i 1912.

Nedavno istraživanje je pokazalo da naše željeznice neće moći udovoljiti vojnim potrebama u slučaju rata. Znači, naši operativni projekti jedva da bi se mogli provesti s obzirom na potrebe prijevoza za vrijeme mobilizacije i koncentracije vojske na terenu.

Zbog vrlo kratkog postojanja bugarskog kraljevstva, željeznica nije mogla dostići svoj puni razvoj i tako postati pouzdano sredstvo u obrani države.

Dvije glavne željezničke pruge koje su prolazile kroz sjevernu i južnu Bugarsku i transbalkanska pruga – Gornja Orahovica, Trnovo, Stara Zagora, postale su najvažnije pruge za vojni transport u vrijeme mobilizacije.

Tehnički gledano, naše željezničke pruge, koje su građene isključivo za potrebe trgo-

vine, imale su mnogo mana: oštar nagib, mali radijus, mali broj skučenih željezničkih stanica, nisu imale platforme za utovar za vojne vlakove, nezadovoljavajuće zalihe vode u većini željezničkih stanica i vrlo malo okretnica.

Fičev, Изабрани произведения [Odabrana djela]

Koji su vojni problemi nastali zbog situacije na bugarskoj željeznici opisane u ovom članku?

Kako su željeznice povezane s mogućnostima uspješnoga ratovanja? Kako se može nadoknaditi manjkavost željeznice?

⁵ U kilometrima.

⁶ General Ivan Fičev (1860.-1931.) bio je načelnik glavnoga stožera bugarske vojske 1910. godine. Razradio je novi plan za rat protiv Turske. Protivio se početku Drugog balkanskog rata. Bio je član bugarske delegacije na mirovnim pregovorima u Bukureštu u srpnju 1913. godine.

Tablica 10: Telegrafi 1910. godine

Zemlja	Telegrafske centrale	Telegrafska mreža	
		Dužina linija u km	Dužina žica u km
Srbija	208	4350	8289
Bugarska	350	5935	12 760
Rumunjska	3127	7321	20.641
Rusija	8423	199 502	705.752
Švedska	2849	9317	32 220
Danska	559	3644	12 842
Nizozemska	1393	7526	36 884
Belgija	1634	7880	41 858
Velika Britanija i Irska	13 959	98 625	931 532
Francuska	20 303	182 794	690 636
Španjolska	1902	42 935	92 109
Italija	7664	49 443	203 711
Švicarska	2361	3614	26 021
Njemačka	45 116	274 593	2 050 332
Austrija	6970	46 952	235 493
Mađarska	4592	23 068	144 124
Bosna i Hercegovina	173	3231	7374

Izvor: *Sundhausen*, str. 523

Znate li još neki tehnološki izum koji je promijenio način komunikacije u životu Europe potkraj 19. i početkom 20. stoljeća? Kad se u vašoj zemlji pojavio prvi telefon? Što mislite, kakve su bile reakcije ljudi na ove inovacije?

Sl. 8. Vila Allatini u Solunu, 1913.Megas, *Souvenir*, str. 107, sl. 120

🔑 Vilu Allatini je 1895. godine izgradio Carlo Allatini kao privatnu rezidenciju po nacrtu talijanskoga arhitekta Vitaliana Posellija. Godine 1909. palača je kupljena za potrebe Trećega korpusa osmanske vojske, a 1912. godine zauzela ju je grčka vojska. Abdul Hamid II. je poslije neuspjeha kontrarevolucije, te nakon što je u travnju 1909. oboren s prijestolja, po odluci vlasti živio u vili Allatini. U listopadu 1912., kad se grčka vojska počela približavati, bio je vraćen u Istanbul. Židovska obitelj Allatini bila je jedna od najbogatijih u Solunu i bila je vlasnik dviju najvećih tvornica u gradu (ciglane Allatini i mlinova Allatini, osnovanih 1880. odnosno 1882.).

? Koga vidite na slici? Kako su odjeveni? Je li bicikl bio uobičajena pojava u jugoistočnoj Europi u to vrijeme? Za što se koristio – za rekreaciju ili za prijevoz? Zna li kako se gledalo na žene koje voze bicikl?

? **Opća pitanja uz poglavlje I b**
Napišite kronologiju i opišite tehničke promjene u svojoj zemlji potkraj 19. i početkom 20. stoljeća: električna struja, automobil, benzin, telefon itd. Raspitajte se o prijevoznim sredstvima u svojoj zemlji potkraj 19. i početkom 20. stoljeća.

I c. Kultura

Sl. 9. Sat povijesti u ženskoj gimnaziji, Atena 1911.

Statistiki tis Dimosias ekpaideuseos, Atena 1912. u Koulouri, Istorija, str. 12

? Kako su učenice odjevene? Zna li je li u vašoj zemlji bilo odvojenih škola za djevojčice i dječake? Izgleda li vaša učionica kao ova na slici? Što je na zidovima?

I-4. Dječak Židov⁷ opisuje svoje školovanje u Solunu 1904.

Le Petit Lycee Francais (Mali francuski licej) otvorio je svoja vrata 1904. godine. Bio je smješten na nižem katu skromne male kuće u Kampaniji na istočnom rubu grada.

Djeca u dvama početnim razredima predstavljala su presjek heterogenoga stanovništva Soluna. Nižu skupinu u koju sam ja bio smješten, činili su tri mala Francuza, jedan Grk, četiri španjolska Židova, jedan Srbin, jedan Mamin⁸, jedan Armenac, jedan Turčin i jedan Crnogorac, koji je došao s Cetinja upravo da bi nam se pridružio.

Iako smo svi tečno govorili francuski, došli smo iz državnih škola ili od privatnih učitelja i nitko od nas nije imao neki bliži kontakt s djecom druge nacionalnosti. A ovdje smo, prvi put, sjedeći jedan pokraj drugoga u novim klupama, gledajući u ploču na tronošcu, zajedno slušali M. Thierryja, direktora crvenog lica, plavih očiju i žutih brkova, kako nam govori o nastavnom programu. [...]

Njegovo iskreno zanimanje za običaje u našim zemljama oslobodilo je i one najstidljivije i najpovučenije među nama. Ubrzo se Mehmed, turski dječak, sam javio da nam objasni obred Kurban-bajrama, blagdan koji slijedi poslije Ramazana. Jovanović, rođak crnogorskoga kralja Nikole, slobodno je pričao o svojem narodu i svojim planinama. Od

Papopouloso smo saznali da su mnogi grčki običaji isti kao srpski kad nam je Ivan, konzulov sin, ispričao kako se u Srbiji slavi Uskrs. Otvoreno i slobodno razgovarajući i igrajući se skupa, sklapajući prijateljstva i odlazeći jedni drugima u kuće, stječući međusobno povjerenje, bolje smo upoznali jedni druge i saznali mnogo toga što bi, izvana gledano, izgledalo čudno i besmisleno.

Sciaky, str. 152, 153, 154

Godine 1908. u Solunu je bilo 48 židovskih škola, 32 turske, 20 grčkih pravoslavničkih škola, 7 francuskih i razne talijanske, bugarske, srpske i rumunjske institucije. Škole na francuskom jeziku bile su *Alliance Israelite Universelle*, *Mission Lailjue*, *Lycee* i Braća i sestre sv. Vincenta de Paula. Većina židovske gradske djece stjecala je obrazovanje u institucijama koje su bile izvan kontrole njihovih vjerskih vlasti.

Kakav je bio etnički sastav Soluna početkom 20. stoljeća? Je li na učenike utjecalo iskustvo u njihovim školama, i kako? Kakav je etnički sastav vašega razreda? Imate li prijatelje i prijateljice drugih nacionalnosti?

⁷ Leon Sciaky, autor ovog odlomka, rođen je u Solunu 1893. godine. Njegova obitelj potječe od Židova protjeranih iz Španjolske 1492., iz Italije 1493. i iz Portugala 1497. godine. Leon je 1915. godine emigrirao u New York, a njegova obitelj ubrzo za njim (otac Salomon, majka Paloma, sestre Elda i Laure i brat Maurice). Namjeravali su se vratiti kad se situacija u Turskoj smiri, ali do toga nikada nije došlo. Leon je studirao strojarstvo na Institutu Prat u Brooklynu. Godine 1922. oženio se Frances Hillmann iz Litve. Umro je u Mexico Cityju 1958. Prvi put je svoja sjećanja o djetinjstvu u Solunu objavio 1946. godine.

⁸ Sljedbenici Sabbetaia Zevija koji su prešli na islam.

Tablica 11: Nepismenost početkom 20. stoljeća (postotak nepismenih)

zemlja**	ukupno	muškarci	žene	djeca ^a
Francuska (1901.)	17,4	14,8	19,8	16,9
Austrija (1900.)	23,8	22,1	25,5	31,3 ^b
Mađarska (1900.)	40,7	34,4	49,6	36,2
Grčka (1907.)	60,8	41,8	79,8	55,0
Bugarska (1900.)	72,1	57,9	86,9	68,4
Europski dio Rusije (1897.)	73,0	62,5	83,1	77,5
Rumunjska (1899.)	78,0		70,6	
Srbija (1900.)	79,7	67,3	92,9	78,3
Bosna i Hercegovina	87,8	82,9	93,4	87,3 ^c

Izvor: Mayer, str. 102

** Godina školovanja

a) Školskog uzrasta – obično od 5 do 14 godina

b) Od 6 do 10 godina

c) Od 7 do 20 godina

Što mislite, zbog čega postoji tolika razlika u pismenosti između muškaraca i žena?

Tablica 12: Osnovne škole i učenici u Europi (potkraj 19. i početkom 20. stoljeća)

zemlja*	škole	učenici na 1000 stanovnika	učenici na 1000 stan. (5-15 god.)
Srbija (1904.)	1267	46	175
Grčka (1902.)	3263	81	376
Bugarska (1898.)	4686	96	436
Rumunjska (1903.)	4207	75	351
Rusija (1903.)	84 500	44	187
Belgija (1905.)	7144	121	608
Francuska (1903.)	85 437	155	899
Portugal (1890.)	5339	47	238
Španjolska (1901.)	33 763	105	525
Italija (1901.)	61 777	84	393
Austrija (1903.)	21 292	146	670
Mađarska (1905.)	18 976	133	598
Bosna i Hercegovina (1899.)	293	18	76

Izvor: Sundhousen, str. 555

* Godine školovanja

Usporedite tablice 11 i 12. Možete li ustanoviti vezu između školovanja i pismenosti?

Usporedite podatke iz zapadnih, južnih i jugoistočnih zemalja. Podudara li se školovanje s ovom kategorizacijom?

Sl. 10. Židovke plešu, SolunMegas, *Souvenir*, str. 27

🔑 U Solunu je bilo mnogo grupa profesionalnih pjevača koje su nastupale na svadbama, obrezivanjima i drugim društvenim skupovima. Židovski glazbenici zvali su se "tchalghidjis". Uoči balkanskih ratova u Solunu je, od ukupno 150 000 stanovnika, živjelo oko 60 000 Židova.

Sl. 11. Tkalje, Avdela 1907. – prvi balkanski film

Chr. K. Christodoulou, str. 39

🔑 Braća Yiannis (1878.-1954.) i Miltiadis (1883.-1964.) Manakia, vlašskog podrijetla, rođeni su u Avdeli (oblast Grevena), a živjeli su u Monastiru do 1905. godine. Snimali su mnoge događaje, ljude, obrede i običaje u sve slabijem Osmanskom Carstvu i smatraju se očevima filmske umjetnosti na Balkanu. Godine 1921./22. otvorili su prvu stalnu kinodvoranu u Monastiru. Njihov film "Tkalje" (1907.) smatra se prvim filmom snimljenim na Balkanu.

❓ Usporedite slike 2, 10 i 11. Pokušajte sastaviti dva pitanja koja se odnose na sve tri slike.

❓ Opća pitanja uz poglavlje I c

Nađite podatke o obrazovnom sustavu u svojoj zemlji početkom 20. stoljeća: osnovne i srednje škole, nastavni planovi, pohađanje nastave, udžbenici itd.

Nađite neki udžbenik s početka 20. stoljeća i usporedite ga s nekim svojim udžbenikom. Otkrijte razlike i sličnosti.

Ratovi su uglavnom rezultat politike određene države ili skupine država sa zajedničkim interesima. Balkanski ratovi nisu bili izuzetak od ovoga pravila. Nakon Berlinskog sporazuma u srpnju 1878., glavni problem za države u jugoistočnoj Europi bio je nacionalno ujedinjenje ili "nacionalno pitanje", kako se to tada zvalo. Ideja života u homogenoj jednonacionalnoj državi, koja je morala obuhvatiti sve teritorije za koje se iz povijesnih ili demografskih razloga smatralo da pripadaju jednome narodu, dominirala je kolektivnom imaginacijom. Zbog toga su teritorijalna razgraničenja određivana mirovnim sporazumima smatrana neprihvatljivima ili privremenima. Velik dio Balkanskog poluotoka ostao je pod vladavinom sultana, a susjedne zemlje su ga smatrale prostorom za širenje teritorija. Politiku suparništva u regiji pokrenule su velike sile koje su za slučaj diplomatskoga ili vojnoga sukoba željele ojačati svoj utjecaj na poluotoku.

Takozvano "istočno pitanje" bilo je sve od početka 19. stoljeća na samom vrhu diplomatskoga dnevnog reda, iz straha od nekog europskoga rata i zbog odlučnosti da se održi status quo. Nastojanje da se raspad Osmanskog Carstva dovede u sklad s europskom ravnotežom snaga stvorilo je bezbroj planova za moguće rješenje. Dvjesto alternativama – daljem opstanku Osmanskog Carstva ili njegovoj podjeli između velikih sila, usprotivile su se nove balkanske države koje su nacionalnu integraciju zamišljale kroz teritorijalnu ekspanziju. Nakon Berlinskoga kongresa velike su sile bile prisiljene integrirati budućnost balkanskih država u svoju politiku dijeljenjem njihovih "sfera utjecaja".

Politike balkanskih vlada, koje su vodile u rat, osporavali su samo pojedinci i male političke skupine u svim balkanskim društvima. Socijaldemokrati su bili jedina dobro organizirana politička skupina koja se protivila ratnoj politici. Kreirali su ideju o balkanskoj federaciji, koja bi bila jedno opće rješenje za sve političke i društvene probleme južne europske zemalja. Ali utjecaj tih skupina bio je beznačajan, i one nisu stvorile pravu alternativu dominantnoj politici.

Od 19. stoljeća osmanski je nadnacionalni koncept pokušavao ponuditi mirnu koegzistenciju svih naroda unutar moderniziranoga Osmanskog Carstva. No autokratski režim Abdula Hamida, koji je 1877. raspustio prvi osmanski parlament, izazvao je protivljenje i zavjere kako kršćanskih tako i muslimanskih podanika. Nakon 30 godina autokracije, Mladoturška revolucija dovela je i do izbora i do pojave turskog nacionalizma. Umjesto da pomiri nemuslimanske podanike s osmanskom vlašću, ona je tako pridonijela raspadu carstva. Balkanski iredentizam suočio se s turskim nacionalizmom Komiteta za jedinstvo i napredak. Trajnija posljedica osmanskog poraza u balkanskim ratovima zapravo je bilo napuštanje osmanskoga nadnacionalnog koncepta u korist agresivnog nacionalizma.

Pokretačke ideologije mogu se naći ne samo u suprotstavljenim nacionalizmima, nego i u ideološkim promjenama širom Europe na prelasku iz 19. u 20. stoljeće. Kult mladosti, potraga za "novim čovjekom", novi ideal militantne muškosti, socijalni darvinizam i, na kraju, pozitivna slika rata bili su ideološki trendovi koji su pripremili europska društva za rat koji se predviđao i očekivao.

Izvori u ovom poglavlju ne nastoje detaljno dokumentirati mnoge vidove unutarnje politike balkanskih zemalja i njihove vanjske politike u kontekstu "istočnog pitanja". Oni ni ne pretendiraju zabilježiti različite ideološke trendove koji su se u regiji proširili potkraj 19. i početkom 20. stoljeća, ali nam pomažu da shvatimo složenost političkih i ideoloških čimbenika koji su balkanske narode uvukli u međusobni rat.

II a. Pokretačke ideologije

Karta 1: Nacionalne aspiracije balkanskih zemalja

Carnegie, str.38

Sl. 12. Rumunjski potplat – rumunjska karikatura, 1913.

Furnica, IX, br. 20, 17. siječanj 1913., p.1

🔑 Tekst karikature:

- Majstore Carol, zašto se toliko uzalud trudite da je pokrpate, a nećete popraviti i potplat?
- Kakav potplat?
- Potplat države. Zar ne vidite u kakvom je stanju?

Tablica 13: Suparničke statistike o Makedoniji

BUGARSKA STATISTIKA (Kančev, 1900.)	
Turci	499 204
Bugari	1 181 336
Grci	228 702
Albanci	128 711
Vlasi	80 767
Židovi	67 840
Romi	54 557
Srbi	700
Ostali	16 407
UKUPNO	2 258 224

SRBIJANSKA STATISTIKA (Gopčević, 1889.)	
Turci	231 400
Bugari	57 600
Grci	201 140
Albanci	165 620
Vlasi	69 665
Židovi	64 645
Romi	28 730
Srbi	2 048 320
Ostali	3 500
UKUPNO	2 870 620

GRČKA STATISTIKA (Delijani, 1904.) (bez Kosovskog vilajeta)	
Turci	634 017
Bugari	332 162
Grci	652 795
Albanci	-
Vlasi	25 101
Židovi	53 147
Romi	8911
Srbi	-
Ostali	18 685
UKUPNO	1 724 818

*Carnegie*⁹, str. 28, 30

Nije postojala osmanska administrativna oblast po imenu "Makedonija", pa su stoga suparničke statistike zasnovane na različitim definicijama geografskih regija koje sačinjavaju "Makedoniju". Obično se smatralo da se Makedonija sastoji od vilajeta Solun, Janjina i Monastir.

Na karti 1 odredite teritorije gdje se interesi balkanskih zemalja preklapaju. Usporedite ovu tablicu s tablicom 3 bez pokrajina Jedrene i Skadar.

⁹ Carnegijev odbor: poslala ga je Fondacija Carnegie da istraži zločine počinjene za vrijeme Balkanskih ratova. Fondaciju je osnovao Andrew Carnegie, američki industrijalac i filantrop. Članovi Balkanske istražne komisije: dr. Joseph Redlich, profesor javnog prava na Bečkom sveučilištu (Austrija), barun d'Estournelles de Constant, senator (Francuska), Justin Godart, pravnik i zastupnik u donjem domu parlamenta (Francuska), dr. Walther Schücking, profesor prava na Sveučilištu u Marburgu (Njemačka), Francis W. Hirst, Esq., izdavač "Ekonomista" (Velika Britanija), dr. N. H. Brailsford, novinar (Velika Britanija), profesor Paul Milioukov, član Ruske dume, dr. Samuel T. Dutton, profesor na Teachers' College, na Sveučilištu Columbia (SAD).

II-1. Očekivanja jednoga srbijanskog vojnika

Srbijanski vojnik je, poput grčkog, čvrsto vjerovao da će u Makedoniji naći sunarodnjake, ljude koji govore njegov jezik i koji će ga pozdravljati sa “živio”. Ali našao je ljude koji su govorili drugačijim jezikom, koji su uzvikivali “hura”! Ili je pogrešno shvaćao ili ništa nije shvaćao. Teorija o postojanju srpske Makedonije i grčke Makedonije koju je naučio u mladosti bila je pogrešna. Ali njegovo domoljubno uvjerenje da Makedonija mora postati grčka ili srpska, ako to već nije, ostalo je netaknuto. Nesumnjivo da je Makedonija za njega bila onakva kakva je bila u vrijeme Dušana Silnog ili u vrijeme bizantskih careva. Bugarski agitatori i aktivisti usadivali su stanovništvu ideju da su Bugari. Ali agitatore treba protjerati iz zemlje i ona će postati ono što je uvijek bila, srpska ili grčka. U skladu s tim vojnici su i djelovali.

Tko su bili ti agitatori koji su prisilili narod da zaboravi srpski i grčki jezik? Prvo, to su bili svećenici, zatim učitelji i, na kraju, revolucionarni elementi koji su pod starim režimom osnovali jednu “organizaciju”, zatim predvodnici bandi i njihovi članovi, seljaci koji su ih opskrbljivali novcem ili hranom – jednom riječju, cjelokupno muško stanovništvo, ako je bilo obrazovano i obaviješteno.

Carnegie, str. 50-51

❓ Kako su vojnici bili obučavani? Pokušajte shvatiti zašto su ih obučavali na taj način.

Na koji je način ovaj tekst povezan sa statistikama prikazanim u gornjim tablicama?

Možete li u ovoj čitanci, ili bilo gdje drugdje, naći bilo kakav dokaz koji bi osporio tumačenje gornjeg teksta?

II-2. Rumunjski vojnik o ideologiji žrtve

Da bi mlad čovjek bez oklijevanja otišao na bojno polje, dobro znajući da tamo može i poginuti, da bi se odrekao najjačeg instinkta, instinkta samoodržanja, i vedro izašao

pred topovsku cijev, on mora ispunjavati i neke moralne uvjete, mora biti uvjeren da će svojom žrtvom osloboditi svoj narod od ugnjetavanja, ili da će, premda ni on ni njegovi neće izgubiti ili pobijediti, to krvoproliće biti od koristi njegovoj zemlji i bližnjima. Ta moralna crta iziskuje stanovito materijalno stanje, stanovit stupanj kulture, stanovita građanska prava, i takva će vojska biti ili nepobjediva, ili će biti poražena uz groznu cijenu.

Popescu, str. 5, 6

❓ Koji je muški ideal predstavljen u ovom dokumentu? Mislite li da su regruti išli u borbu “bez oklijevanja”?

II-3. Turci i osmanski nadnacionalni koncept

Predgovor

Napisao sam ovaj kratak roman prije pet godina. Nije mi bio cilj stvoriti književno djelo. Samo sam želio čudne ideje našega prosvijećenog naroda usporediti s društvenim realnostima. Nakon donošenja Ustava upoznao sam mnoge naše velike ljude. Gotovo sve njihove ideje mogu se sažeti u sljedeće: “Biti Osmanlija jest zajednička oznaka nacionalne pripadnosti. Biti Osmanlija ne znači biti samo Turčin ili musliman. Svaki pojedinac pod osmanskim jurisdikcijom pripada osmanskoj naciji (*Osmanli milleti*), bez obzira na etničku ili vjersku pripadnost (bila *tefrik* i *cins-u mezheb*”). Ali, ta je ideja bila obična iluzija u onim umovima koji su bili produkt nenacionalnoga obrazovnog sustava tanzimata. Nije postojala mogućnost formiranja zajedničke nacije od pojedinaca drugačijeg jezika, vjere, morala, povijesti i kulture, pojedinaca koji su se ponosili različitim stvarima. Je li “osmanski” bilo još nešto osim imena naše države? Nijemce koji su živjeli u Austriji niste mogli zvati “Austrijancima” ili “habsburškom nacijom”. Nijemac je Nijemac, gdje god živio. Tako je i s nama, narodom koji govori turski, narodom s tisućljet-

nom poviješću i još starijom mitologijom. Mi smo bili istinski Turci, bilo da smo živjeli u Osmanskom Carstvu, na Kavkazu, u Azerbejdžanu, u Turkistanu, u Buhari, u Kašgaru, ili bilo gdje drugdje. S druge strane, naša inteligencija je, dajući mistično značenje terminu "osmanski", imala tako besmislene političke poglede i društvene ciljeve, da čovjek zaplače!

Ömer Seyfeddin, *Ashab-Kehfimiz*

Ömer Seyfeddin (1884.-1920.) – pisac pripovijetki, propagandist, zagovornik govornog (ili narodnog) turskog jezika, vatreni modernist nacionalist. Tvorac je konsolidirane demonologije. U većini njegovih romana najčešće teme su nacionalizam i manjine. Neki su o balkanskim ratovima i o bugarskim zvjerstvima. Njegov roman "Naših sedam spavača" pisan je u obliku dnevnika izmišljenog Armenca, bivšeg revolucionara, po imenu Haykiyan. U predgovoru iz 1918. godine, malo prije svoje smrti, Seyfeddin tvrdi da je roman napisao 1913. godine. Ali prema Halilu Berktau, roman je napisan 1918., kao neizravna isprika ili obrana od optužbe za ratne zločine na suđenju koje je počelo u okupiranom Istanbulu.

Kakva je bila ideologija osmanskoga nadnacionalnog koncepta?

Zašto Seyfeddin misli da je ta ideja bila "iluzija"?

II-4. Osjećaji kršćanskih seljaka prema Mladoturcima u osmanskoj Makedoniji

Seljak koji je živio u kolibi od blata u svojem udaljenom zaseoku nije nimalo mario za integritet Osmanskog Carstva. Sve što je znao o carstvu bila je dolina u kojoj je živio. Rekli su mu da će biti drugačije sada kad je proglašen *hurriet*¹⁰. A on se nadao da to znači kraj iznudama poreznika, begovoj aroganciji, brutalnosti vojnika. Nadao se da će sad bez straha moći obrađivati svoju njivu. Možda će mu ostati više hrane koju su on i njegova obitelj teškom mukom proizveli. Tako je on shvaćao *hurriet*. Svoje volove, nekoliko stvari u kolibi, svoju njivu i svoju crkvu – to je bilo sve od carstva što je želio sačuvati.

Ali nije bilo tako. Iznenada su došli i rekli da njegov sin mora u vojsku, u vojsku s Turcima. A onda su jednoga dana anatolski vojnici opkolili seoce. Upadali su u kuće, otvarali sanduke i parali slamarice. Traže puške, rekli su. Pretukli su ga i uvrijedili njegovu ženu kad je rekao da nema pušku.

"Kaurine"¹¹, rekli su, "daj pušku ili ćemo te ubiti." Sreća što je imao nešto novca da ih podmiti.

Svećenik njegove crkve u selu iza planine bio je uhićen. Okovali su ga i odveli u Kona¹². Nitko nije znao za što je optužen.

Ne, Turcima se nije moglo vjerovati. Stari Turci, Mladoturci, *hurriet* ili ne, svi su bili isti. Htjeli su da im se kršćani klanjaju, da kleče pred njima.

Godine 1911. Mladoturska partija i njezin novi režim postali su prava mora. Uzalud je pokušavala povratiti povjerenje naroda koje je imala na početku, kad je u Solun dovela novoga sultana¹³ i prikazala ga na paradi u Albaniji.

Sciaky, str. 248

¹⁰ Sloboda.

¹¹ Pogrdni turski naziv za kršćane. Znači "nevjernik".

¹² Velika zgrada, palača. U Solunu zgrada vlade.

¹³ Mehmed V. Rešat (1911.-18.), 35. sultan i sin Abdul Metzita. Naslijedio starijeg brata Abdula Hamida (1909.). Predao je svu vlast CUP-u i političarima. Umro je prije kraja Prvoga svjetskog rata.

Sl. 13. Komite u oblasti Kastorija, početak 20. stoljeća

Papazoglou, str. 106

🔑 Desno je vojvoda (vođa) Marko Ivanov iz Kailara (danas Foufa u oblasti Kastorija) rođen 1877., a umro u Sofiji 1933. godine. U sredini vojvoda Manol Rozov iz Bobišta (danas Verga u oblasti Kastorija), rođen 1878., ubijen 3. rujna 1903. Fotografija je vjerojatno snimljena prije samog Ilindenskog ustanka.

II-5. Ideja o balkanskom savezu Ivana Vazova, bugarskog pjesnika

Prije osam godina, kad su bratski sastanci srpske i bugarske akademske mladeži i kulturnih radnika bili sve češći, naš je urednik zamolio mnoge slavne bugarske političare, pisce, javne osobe da daju svoje mišljenje o balkanskom savezu, koji je u to vrijeme bio samo san domoljuba na objema stranama. Evo što je najveći živući bugarski pjesnik Ivan Vazov, odgovarajući na naš zahtjev, rekao o balkanskom savezu:

“Balkanski savez dvije su riječi kojima od sveg srca želim da dobiju tijelo i krv i da što prije postanu zbilja.

A zašto još nisu postale zbiljom? Za to ima mnogo razloga: *pogreške iz naše povijesti* (i srpske i bugarske), *naša prošlost, i dalja i bliža*, nedostatak zrele političke misli među onima koji upravljaju sudbinom ili našim dvjema državama, *sklonost ka međusobnim sukobima i suparništvo tipično samo za Slavene*. Kao što se vidi, ima mnogo prepreka provođenju ove ideje.

Treba da se naoružamo hrabrošću za međusobne ustupke; treba nam hrabrost da zaboravimo sve sebične nacionalne interese i da mislimo samo na jedno: da će i bugarski i srpski narod biti slobodan, moćan i velik samo u bratskom maršu naprijed i u čvrstom političkom savezu.”

Balkanski rat u slici i reči, br. 6, 24. veljače (9. ožujka) 1913.

? Pokušajte objasniti zašto je, po Vazovu, balkanskim narodima bilo vrlo teško ujediniti se.

Mislite li da je početkom 20. stoljeća susjednim zemljama bilo moguće “zaboraviti svoje sebične nacionalne interese”? Je li to moguće danas?

II-6. Balkanski savez – prema Srpskoj socijaldemokratskoj partiji

A. Iz govora vođe Srpske socijaldemokratske partije Dimitrija Tucovića na antiratnom protestu 1912. godine

Mi socijaldemokrati se u pogledu na nacionalnu slobodu razlikujemo od buržoazije. Jer buržoazija hoće slobodu za svoj narod po cenu uništenja slobode drugih naroda. Ako bi se Makedonija prisajedinila Bugarskoj, onda bi na svakog jednog Bugarina koji bi bio oslobođen, dolazio po jedan ili više porobljenih Srba, Grka, Rumuna, Turaka itd. Ako bi se Stara Srbija pridružila Srbiji, onda bi opet na jednoga slobodnog Srbina dolazila po dva porobljena Arnautina, Turčina, itd. Mi hoćemo

slobodu svog naroda ne uništavajući slobodu drugih.

Ovaj cilj se može postići jedino stvaranjem na Balkanu

jedne političke celine

u kojoj bi svi narodi bili potpuno ravnopravni: i Srbi, i Bugari, i Grci, i Rumuni, i Crnogorci i Cigani, bez obzira na to u kojoj je oblasti pre nekoliko vekova koji vladar vladao.

B. Iz govora člana Srpske socijaldemokratske partije D. Lapčevića u Narodnoj skupštini, 7. (20) listopada 1912. godine

Mi smo, gospodo, protivnici status kvoa, mi nismo za održanje feudalnog i kastinskog carstva turskog, kao što nismo za održanje carstva i kraljevstava drugih; mi smo za ukidanje status kvoa na celom Balkanskom poluostrvu i za jednu demokratsku revoluciju, koja bi bila jedina garantija ne samo za naše oslobađanje i za davanje otpora kapitalistič-

kim zemljama evropskim, nego, ako hoćete, jedini put za naše nacionalno ujedinjenje i nacionalno ujedinjenje svih balkanskih naroda. [...]

Podela Balkana u zasebne male zemlje stvaraće razlog za nova trvenja među balkanskim narodima i državicama. Onda će Srbi krenuti da oslobode Srbe pod bugarskom vladavinom, a Bugari da oslobode Bugare pod srpskom vladavinom. To će izazvati beskrajne sukobe, oslabljeni balkanski narodi će stradati i Balkan će polako, kao zrela kruška, pasti u ruke pohlepni evropskih kapitalista sa imperijalističkim apetitima i kolonijalnom žeđi. [...]

Mi smo, gospodo, **protiv rata između balkanskih naroda** ne samo zato što bi on bio **krvav i strašan** i što bi nas **ponizio i uništio**, nego bi i njegove posledice bile užasne, osim ako se evropske sile već nisu dogovorile da odmah i direktno podele Balkan.

Lapčević, Rat i srpska socijalna demokratija, str. 61-66

II-7. Izveštaj Centralnog komiteta Bugarske radničke socijaldemokratske partije (lijevo krilo) ISB-u¹⁴

Sofija, 13. studenoga 1912.

Savez balkanskih zemalja koji su donedavno buržoaske vođe smatrale utopijom, danas je fait accompli. Doduše, mi smo prilično daleko od onoga ekonomskog, političkog i kulturnog saveza koji je cilj balkanskih socijaldemokrata. Ali sporazum koji su postigle balkanske vlade obeshrabruje protivnike ideje Balkanskog saveza. Ako taj sporazum bude na snazi i kada ove zemlje potpuno poraze zajedničkog neprijatelja, ovo će biti odlučujući korak prema čvršćem i jačem savezu balkanskih naroda, prema Balkanskoj Federaciji.

¹⁴ Međunarodni socijalistički biro – odjeljak Druge internacionale – međunarodnog saveza socijalističkih partija, ustanovljen 1889. u Parizu. Poslije Prvoga svjetskog rata se raspao.

Naša je težnja da i Turska uđe u Balkanski savez, jer bez Turske kao neovisne države ne može biti ni pravog ni konačnog saveza balkanskih naroda, budući da 4–5 milijuna Turaka živi na Balkanu. Međutim, buržoazija i vladajuće dinastije u čijim rukama je danas moć na Balkanu, preferirale su kršćanski savez balkanskih zemalja protiv Turske.

D. Blagoev¹⁵, *Bulletin*, br. 9

Kako su ove žene odjevene? Što možete zaključiti iz

Što je, prema socijalističkim partijama Bugarske i Srbije, alternativa podjeli i aneksiji Makedonije?

Usporedite dokumente II-6. i II-7. Vidite li neke razlike? Ako vidite, pokušajte ih objasniti. Dajte svoj komentar o ideji balkanske federacije. Je li ona bila ostvariva u ono vrijeme?

II-8. Izvještaj Socijalističke federacije Soluna, poslan ISB-u 1913.

Na osnovi činjenične zbilje, podržavamo stav da se, ako je narodima koji žive na ovim prostorima ostavljeno da slobodno pokazuju svoje težnje i izražavaju svoju volju, oni nikad ne bi borili jedni protiv drugih; svi bi se borili protiv autoritarnog režima, ujedinjeni i zajedno s turskim stanovništvom. Borba između njih bila je bezuspješna, jer nijedan narod ne ostvaruje svoje interese namećući se drugima, nego naprotiv, čvrstim savezništvom i suradnjom. Balkanski narodi su toliko izmiješani unutar jednog teritorija da bi interesi svakog od njih bili zadovoljeni jedino u režimu potpune nacionalne ravnopravnosti. [...]

Neostvariva podjela

I tako, svako rješenje pitanja Makedonije i Trakije kojemu je cilj podjela ovih pokrajina

između starih i novih balkanskih saveznika, Bugarske, Grčke, Srbije i Crne Gore, čak i samo između posljednja tri, umjesto da donese zadovoljstvo, umjesto da ljudima koji su se toliko mučili donese olakšanje, samo bi otvorilo novo razdoblje patnji za njih. A Balkan bi se, više nego sad, pretvorio u polje anarhije i suparništva. Ako bi stare pokrajine europske Turske bile razdijeljene, Balkan bi bio stalna prijetnja europskom miru.

Elefantis, str. 44, 48

Socijalistička federacija Soluna osnovana je 1909. i opstala je do 1918. godine kad je, zajedno s drugim socijalističkim organizacijama, postala Laburističko-socijalistička partija Grčke. Njezini su članovi uglavnom bili Židovi, ali je bilo i Bugara i nešto Grka i muslimana. Dok su bugarski socijalisti slijedili njemački model Karla Kautskog (zahtijevajući princip nacionalne neovisnosti), Federacija je, kao i srbijanski socijalisti, slijedila austrijski model Karla Rennera i Otta Bauera, koji su odvajali pojam nacionalnosti od nacionalnog teritorija. Federacija je bila protiv podjele osmanskih teritorija u Europi, a za ukidanje osmanskog apsolutizma i za uspostavu socijalizma. To je razlog zašto je ona, za razliku od ostalih balkanskih socijalista (npr. Bugara) podržala Mladotursku revoluciju, očekujući od CUP-a (Komitet za jedinstvo i napredak) političku i društvenu modernizaciju Osmanskog Carstva. Poslije Prvoga balkanskog rata i prije Bukureštanskog mirovnog sporazuma, Federacija je revidirala svoje pozicije, ovaj put podržavajući autonomiju Makedonije (i Trakije). Ova nova pozicija ponavlja se u izvještaju poslanom ISB-u pod naslovom "Rješenje balkanskog pitanja" i anonimno potpisano kao "Balkanac".

¹⁵ Dimitar Blagoev (1856.-1924.) bio je osnivač Bugarskog socijalističkog pokreta 1891. i vođa BRSDP-a (lijevo krilo). BRSDP se 1903. podijelio na dva dijela. Godine 1919. nazvan je Bugarska komunistička partija.

? S pomoću tekstova II-6., II-7. i II-8. opišite dva rješenja koja su predlagali balkanski socijalisti za budućnost cijeloga Balkana, posebice Makedonije. Napravite dva popisa argumenata.

? **Opće pitanje**
Usporedite osmanski nadnacionalni koncept, ideju o autonomnoj Makedoniji i ideju o balkanskoj federaciji. Možete li prepoznati zajedničke elemente i razlike?

Tablica 14: Ljudski resursi za vrijeme balkanskih ratova 1912.-1913.

Zemlja	Stanovništvo (u tisućama)	Muškarci (u tisućama)	Opća mobilizacija (u tisućama)	Maksimalna snaga oružanih snaga (u tisućama)
1. Bugarska	4430	2253	800	67
2. Srbija	2910	1500	530	175
3. Grčka	2630	1350	480	90
4. Crna Gora	247	127	60	30
Ukupno	10 217	5230	1870	902
5. Turska	23 000	12 000	4200	40

G. Georgiev, Ljudski resursi zemalja koje su sudjelovale u Balkanskom ratu 1912.-1913.

? Usporedite brojeke i napišite zaključak o vojnom potencijalu zemalja u ratu.

II-9. Novine vladajuće stranke u Bugarskoj o srbijansko-bugarskom sukobu oko Makedonije 1913. godine

Od početka do kraja ovaj veličanstveni ep je u vezi sa sudbinom Makedonije. Da Bugarska u početku nije preuzela obavezu prema Srbiji kako teritorije u Makedoniji treba podijeliti prema ugovoru, ona ne bi *nikad, ni pod kojim uvjetima*, ratovala protiv Srbije. Da je u pitanju bilo cijepanje i ustupanje bugarskih teritorija, Bugarska bi odavno našla druge saveznike, uz čiju bi pomoć i Srbija mogla biti podijeljena. Vjerovali smo Srbiji na riječ koju su sa suzama u očima dali njezini službeni predstavnici. Bugarska je potpisala mirovni sporazum sa Srbijom koji će,

kad bude objavljen, pokazati da se ona više brine o dobrobiti Srbije nego o oslobađanju kršćana pod turskim jarmom.

Mir, 3887, 17. svibnja 1913. u Kiškilova, *Балканските войни*

"Mir" je bio organ Narodne partije, vladajuće partije za vrijeme Balkanskog rata; rusofil.

Sl. 14. Albanija brani Skadar i Janjinu od majmuna-Crne Gore, tigra-Grčke i zmije-Srbije

ÇPORRUNI PREJ MEJE! EGERSIRA GJAKPIRESE!!

list *Dielli* (Sunce), 13. veljače 1913., str. 3.

🔑 Tekst karikature: "Bježite od mene! Krvopije!"

Sl. 15. Rumunjska pod teretom mandata europske civilizacije

Gazeta Ilustrata II, 6. srpnja 1913., str. 1

 Prijevod:
Rumunjska zastupa europsku civilizaciju; Bu-
gari – barbari s Balkana.

 Opišite simboličke figure na slikama 14 i
15. Kako su prikazani susjedi ovih zema-
lja?

II-10. Objašnjenje profesionalnog povjesničara o rumunjskim interesima neposredno poslije balkanskih ratova

Operacija nazvana "Vojna akcija Rumunjske" bila je zasnovana na trima točkama važnima za ostvarivanje vitalnih rumunjskih interesa na Balkanskom poluotoku:

1. Nužnost da se glas Rumunjske čuje u odlučujućim trenucima na Balkanskom poluotoku,
2. Političke i organizacijske državne tendencije Rumunjske koja kao susjeda balkanskih saveznika ima društveni i ekonomski interes za održavanje stalne ravnoteže,
3. Nacionalno pitanje predstavljaju:
 - a. osiguranje teritorija Dobrudže
 - b. regulacija statusa sunarodnjaka iz Makedonije.

Grunberg, str. 7

❓ Koji su bili vitalni interesi Rumunjske uoči rata? U kojoj se mjeri oni razlikuju od interesa drugih zaraćenih balkanskih zemalja?

Ima li sličnosti u držanju Rumunja prema Bugarskoj i držanju drugih balkanskih naroda prema Osmanskom Carstvu?

Je li bilo moguće nametnuti rumunjske interese u ratnoj situaciji, a da to ne vodi u rat?

❓ Opća pitanja uz poglavlje II a

Istražite dokumente o entuzijazmu regruta za rat (a) na početku balkanskih ratova i (b) na početku Prvog svjetskog rata. Usporedite dokumentaciju s Balkana i onu iz Zapadne Europe i pokušajte prepoznati zajedničke elemente.

Simulirani dijalog

Podijelite se u dvije skupine i koristeći dokumente iz ovoga poglavlja pokušajte dati argumente (a) za rat i (b) protiv rata.

II b. "Istočno pitanje"

II-11. Prikaz jednog francuskog povjesničara o "istočnom pitanju", 1898.

A. Islam protiv kršćanstva

"Istočno pitanje" je dugo bilo ograničeno na odnose između Osmanskog Carstva i kršćanskih europskih zemalja. Nije ni moglo biti drukčije budući da su jedini problemi s kojima su se europski političari suočavali bili neovisnost dunavskih kneževina¹⁶ ili neovisnost Grčke, rat između Rusije i Turske oko

premoći na Crnom moru, autonomija Egipta, unutarnja organizacija i administrativne reforme Osmanskog Carstva pod europskim utjecajem, diplomatski odnosi između kršćanskih sila i sultana [...]. Ali termin "istočno pitanje" treba imati šire značenje. Najbolji način da se bavimo problemima koje sam naveo jest da ih smjestimo u kontekst povijesti cijeloga islamskog svijeta. Svi politički (i društveni) problemi našega doba više se ne prikazuju kao stvar Europe, nego kao globalni problemi u koje su Peking, Cape-town i New York upleteni isto koliko i Pariz,

16 Vlaška i Moldavija.

London ili Berlin. Mi se moramo suočavati s političkim problemima u skladu s njihovim značajem za globalni razvoj.

Treba dati jasnu i kratku skicu "istočnog pitanja" u širem smislu, kao povijest odnosa između islama i kršćanskog svijeta. Islam se od 7. do 17. stoljeća, u razdoblju od tisuću godina, proširio na cijelu zapadnu i južnu Aziju, na sjevernu Afriku i južnu Europu, namećući svoju religioznu i političku vladavinu. U srednjem vijeku samo su mu se Španjolska i neki mediteranski otoci uspjeli oduprijeti. Naponi kršćanske Europe da se križarskim ratovima odupre islamu bili su slabi, pa su kršćanske zemlje u Osmanskom Carstvu potražile saveznika. Ali od 17. stoljeća Osmansko Carstvo je počelo slabiti zbog zloupotrebe vlastite snage i napretka, a još više zbog svoje nesposobnosti da asimilira podjarmljene narode, da ih sjedini s Turcima koji su ostali osvajači na neprijateljskim teritorijima.

B. Osmansko Carstvo i balkanski narodi

Što se europske Turske tiče, borbene težnje Bugara, Srba, Grka i Austrije onemogućuju bilo kakvo razumijevanje među ovim silama. U jednom su razdoblju, među svim turskim neprijateljima, Grci smatrani prirodnim nasljednicima tih europskih područja. A Grci su sanjali o tome da Istanbul opet postane grčki. Ali njihovi snovi su osujećeni i, da su Turci znali organizirati dobru administraciju, mnogi bi Grci bili prihvatili tursku hegemoniju samo zbog mržnje prema kršćanskim suparnicima. Danas su Bugari najborbeniji narod na Balkanu, zemlja se najbrže razvija i ima najstabilniju i najaktivniju vladu. Već su zauzeli velik dio Trakije, a cilj im je da zauzmu i cijelu Makedoniju. Ali ovaj najvećim dijelom seljački narod, koji nema trgovinu ni industriju, vrlo je siromašan. Oni nisu u stanju poduzeti vojne operacije i zadovoljavaju se time da od sultana izvlače stalne koncesije, prijeteci mu napadima koje nikad nisu izveli. Bugarska zajedno s Rumunjskom blokira Rusiju tako da ova više ne može doći

do Istanbula kopnenim putem. Rusija bi to mogla preko Male Azije, ali ona nikad ne bi dopustila Bugarima da se smjeste na Bospor. Ambicije Bugara prema Makedoniji nisu toliko u suprotnosti sa Srbijom, koja, izgleda, nije u stanju stvoriti veliku Srbiju svojih snova, koliko s Austrijom, koja je, zbog okupacije Bosne, prisiljena gledati prema Solunu. U tom bi slučaju Makedonija bila potpuno odvojena od Bugarske i podijeljena između Crne Gore, Albanije i Grčke.

C. Europski koncert

I tako se tijekom posljednjih zapletaja Istoka, francusko-ruski savez isticao samo kao dirigent europskog koncerta, koncerta na kojem su instrumenti bili usklađeni samo kad bi utihnuli. Na kraju krajeva, ako slijedimo egoističko mnijenje izvedeno iz naših interesa, ova politika statusa quo za nas je konačno rješenje. Jedino ona neće dovesti do opasnosti od iznenadnog izbijanja europskog rata čiji obuhvat, trajanje i rezultat nitko ne može predvidjeti.

Driault, str. 66-67, 72-73, 75

Ovaj tekst je odlomak iz predgovora Gabriela Monoda u knjizi njegova studenta Edouarda Driaulta o "istočnom pitanju". Gabriel Monod (1844.-1912.), profesor u Ecole Pratique des Hautes Etudes (Škola praktičnih studija) i na Collège de France (Francuski koledž), bio je osnivač pozitivističke historije u Francuskoj. Edouard Driault (1864.-1947.) bio je profesor povijesti i geografije na Sorboni.

Što je bit "istočnog pitanja" prema Gabrielu Monodu? Kako je "istočno pitanje" prikazano u vašim udžbenicima?

Sl. 16. *Divno strašilo za ptice*, karikatura E. Muanovića (Beograd, 1912.)

Objavljena u ruskim novinama Iskr 45, 1912.

🔑 Tekst karikature:
Austrijanac: "Stražar! Pljačka!"

Sl. 17. Krava muzara (osmanska karikatura, 1909.)

Kalem, 22. srpnja 1909, u Brummett, str.172

🔑 Tekst karikature: Turski vojnik – Do-
sta ste uzeli. Ostavite malo i za gazdu.

? Pogledajte obje karikature: koga pred-
stavljaju likovi na njima? Kako je prika-
zana politika velikih sila prema Osmanskom
Carstvu?

**II-12. Uloga velikih sila – prema opisu make-
donskog revolucionara iz Velesa**

Izgledalo je da su svi poludjeli. Nisu mogli zamisliti da pobjednička bugarska vojska može biti poražena i čvrsto su vjerovali u njezinu pobjedu. Isticao sam im da će Bugarska protiv sebe imati velike sile Antante, koje su tada dominirale Europom. Pokušavao sam dokazati da te iste velike sile – u

slučaju pobjede Bugarske – neće dopustiti da interesi Srbije i Grčke budu ugroženi.

Oni su, naprotiv, tvrdili da je u interesu velikih sila da Bugarska pobijedi, jer bi u tom slučaju ona preuzela dominantan položaj na Balkanu i mogla bi sačuvati mir u tom dijelu Europe. Samo poslije toga Balkan više ne bi bio izvor ratova i nemira.

Nisam mogao zamisliti veću budalaštinu od podrške takvom stavu.

Martulkov, str. 275

? Koja je, po ovom autoru, bila uloga velikih sila u balkanskoj politici?

**II-13. Cirkularno pismo ruskoga ministra
vanjskih poslova Sazonova ruskim diplo-
matskim predstavnicima u inozemstvu, 18.
listopada 1912.**

MINISTARSTVO VANJSKIH POSLOVA
CIRKULARNO PISMO RUSKIM DIPLOMAT-
SKIM PREDSTAVNICIMA U INOZEMSTVU

Sankt Peterburg, 18. listopada 1912.

Od početka pogoršanja krize na Balkanu sljedeće dvije točke jasno su predočene carskom ministarstvu:

1. Da je izbijanje rata na Balkanu gotovo neizbježno
2. Premda je nužno učiniti sve za mir u regiji, treba istodobno poduzeti mjere za lokalizaciju rata u slučaju njegova izbijanja.

Tek kad se postignu ova dva cilja, može se osigurati izravan kontakt s bečkim kabineto-
m. [...]

Ako i dalje nastavimo ocjenjivati značenje ovih akcija, prvo moramo ukazati na deklaraciju o nepovredivosti teritorijalnog statusa quo i, drugo, moramo biti svjesni sljedećih čimbenika:

Opće je poznato da je ova deklaracija bila neraskidivo povezana s još jednim čimbenikom – da će i velike sile preuzeti odgovornost za uspjeh reformi. A tko ih je spriječio

u tome? Balkanske zemlje? Ne, one su samo provele istraživanje o značaju ugovorenih jamstava. Zapravo je bilo potpuno obrnuto. Velike sile nisu tražile od Turske takvu deklaraciju i Turska je odgovorila da neće dopustiti stranu intervenciju i da će sama provesti nužne reforme. Tako je drugo pitanje koje se odnosi na deklaraciju – provođenje reformi velikih sila – ostalo neriješeno zbog Turske, koja nije dopustila stranu intervenciju. Ovo, prema našem mišljenju, poništava deklaraciju o nepovredivosti teritorijalnog statusa quo. Usprkos tome, mi nećemo biti prepreka balkanskim zemljama po ovom pitanju.

Ako razmišljajući na ovakav način pitanje statusa quo nije za nas od presudnog značaja, u slučaju njegova kršenja treba istaknuti sljedeće:

1. Nedostatak zanimanja velikih sila za teritorijalna širenja
 2. Kao kompenzacija, princip "ravnoteže" između balkanskih zemalja zasnovan na ugovorima koji su prethodili njihovom savezu.
- U potpisu: Sazonov

Balkanski rat ili Ruska narančasta knjiga, str. 19-21

II-14. "Dobri monarh"

U ovoj krizi car se dobro drži, bolje nego svi mi. [...] Miran je, rješava probleme savjesno i brižno, kako mu i priliči. Njegova sposobnost da u osamdeset trećoj godini donosi odluke je za divljenje. Car želi mir. [...] Želi prevladati spor sa Srbijom i opravdati svoj nadimak Car mira koji mu je Europa nadjenula. Ali, bude li nužno, ovaj starac ne bi oklijevao...

Hrvatski pokret, 2. prosinca 1912.¹⁷

? Znete li kakav je doista bio stav cara Franje Josipa za vrijeme balkanske krize? Je li bio odlučan ili je oklijevao? Slažete li se s opisom austrijskog monarha u ovom tekstu?

II-15. Članak u rumunjskim novinama od 16. lipnja 1913. – dana bugarskog napada na Srbiju

Srbijansko-bugarski sukob

Što se Austrije tiče, ona podržava Bugare, jer je njezin interes da Srbija ne ojača. Srbija je neka vrst iredentističkog aneksa Habsburške Monarhije. Srpsko stanovništvo u Mađarskoj se očajnički bori protiv ideje mađarske države. Austrija je aneksijom Bosne i Hercegovine ojačala srpski iredentizam, i to je razlog što podržava Bugare, s kojima nije ni u kakvom etničkom sukobu.

Vitorul, VI, br. 1921, 16./29. lipnja 1913., str. 1

II-16. Odlomak iz knjige jednoga rumunjskog političara

Rat između balkanskih saveznika sigurno je pripreman u Beču. Austrougarska je na sve načine htjela spriječiti jačanje Srbije. Grof Berchtold se nadao podršci bugarskoga cara Ferdinanda i rumunjskoga kralja Carola I. Budući da se Ferdinandova naredba vojsci da napadne Srbe podudarila s bečkim čvrstim obećanjem da će mu pomoći Rumunji....

Diaconescu, str. 34-35

? Zašto je austro-ugarska politika bila važna za balkanske zemlje? Koja je bila uloga Austro-Ugarske u međubalkanskim odnosima u vrijeme balkanskih ratova?

17 Članak je izašao u jednim austrijskim novinama, a onda i u Hrvatskom pokretu.

II-17. Podjela ratnog plijena

Konačni poraz Turske neće biti kraj balkanske tragedije. To je izvan svake sumnje. Države koje su osnovale Balkanski savez počele su osvajački rat za teritorije. I sasvim je prirodno, kad se uzme u obzir svjetovno suparništvo između ovih naroda i njihov ograničeni mentalitet, da će najkritičniji trenutak u razvoju događaja južno od Dunava biti trenutak kad saveznici budu morali podijeliti ratni plijen. [...] Pod ruševinama europske Turske ostao je nov vulkan koji će zauvijek potresati europski mir. Ovakva situacija ne može se izliječiti polumjerama i platonskim intervencijama. Europa ima moralnu obvezu pokazati najveću snagu kako bi na vrijeme spriječila nadmetanja i borbe koje razaraju balkanski svijet.

novine *Miscarea*, Bukurešt, 20. ožujka / 2. travnja 1913.

Sl. 18. Europa i bijesna djeca (rumunjska karikatura, 1913.)

Furnica, IX br. 20, 17. siječnja 1913., str. 9

Tekst karikature:

Europa i bijesna djeca: Zašto punica nije ništa rekla o Balkanskom ratu.

Opća pitanja uz poglavlje II b

Kako su balkanski narodi shvaćali ulogu europskih sila u balkanskim sukobima? Kakva je bila politika europskih zemalja na Balkanu?

Igranje uloga

Podijelite se u skupine koje predstavljaju europske sile. Pokušajte predstaviti interes svake europske zemlje na Balkanskom poluotoku i njezin položaj u "istočnom pitanju".

II c. Očekivanje i objava rata

II-18. U Osmanskom Carstvu ne očekuju rat

Nitko u raznim našim sredinama nije vjerovao da će biti rata s Bugarskom, a još manje s ostalim četirima balkanskim zemljama. Sa svih strana svi su govorili: "To je blef." Ipak, to je već dugo bilo očividno. Ove male zemlje, zajedno s Rusijom i Austrijom, nisu nam smjele dati vremena da jednog dana postanemo veoma moćni. Da je režim Abdula Hamida opstao, do rata ne bi bilo došlo, jer su političari tih malih i velikih sila dobro znali da bi nas taj režim vrlo brzo doveo do rezultata koji su oni sanjali.

Izzet-Fuad pasha¹⁸, str. 33

 U kojim okolnostima ne bi došlo do rata prema Izzet-Fuad-paši?

Koga on krivi za rat?

II-19. Proglas Georgiosa I.¹⁹ o objavi rata Osmanskom Carstvu, 5. listopada 1912.²⁰

MOJEM NARODU

Naša sveta obveza prema našoj voljenoj zemlji, našoj porobljenoj braći i cijelom čovječanstvu zahtijeva da država, poslije neuspješnih pokušaja da osigura ljudska prava kršćana pod turskom vladavinom, ustane na oružje i prekine patnje koje oni stoljećima trpe.

Grčka se, zajedno sa svojim saveznicima koje nadahnjuju isti osjećaji i vezuju iste obaveze, laća svete borbe za pravdu i slobodu potlačenih naroda Orijenta.

Naša kopnena vojska i ratna mornarica, potpuno svjesne svojih obveza prema Naciji i kršćanstvu, imajući na umu nacionalnu tradiciju i ponosne na svoju moralnu nad-

moćnost i vrijednost, ulaze u bitku s vjerom, spremne da proliju svoju časnu krv kako bi žrtvama tiranije vratile slobodu.

Grčka će zajedno sa svojim saveznicima ustrajati u ovoj svetoj borbi po svaku cijenu; zazivajući Božju pomoć u ovoj potpuno opravdanoj borbi civilizacija, uzvikujemo: "Živjela Grčka! Živio naš narod!"

Gardika-Katsiadaki, Margaritis, *Egejski arhipelag*

II-20. Bugarski kralj Ferdinand objavljuje rat

Manifest bugarskom narodu

5. listopada 1912.

Tijekom dvadeset pet godina svoje vladavine uvijek sam mirno radio za napredak, sreću i slavu Bugarske. To je bio smjer kojim sam želio da ide i bugarski narod.

Ali sudbina je odlučila drugačije. Došlo je vrijeme da bugarski narod prekine svoj miran život i posegne za oružjem kako bi izvršio slavan zadatak. Iza Rile i Rodopskih planina naša braća po krvi i vjeri još nemaju tu sreću da žive dostojanstveno, čak ni sad, trideset pet godina nakon našega oslobođenja.

Svi naponi da se dostigne taj cilj, ne samo naponi velikih sila, nego i bugarskih vlada, nisu stvorili uvjete u kojima bi ovi kršćani stekli ljudska prava i slobodu.

Došao je kraj našem miroljubivom držanju. Kako bismo pomogli potlačenim kršćanima u Turskoj, ne preostaje nam ništa drugo nego latiti se oružja. Postalo je očividno da je to jedini način da tim ljudima sačuvamo živote i imovinu. Anarhija u Turskoj prijeti i našoj zemlji. Nakon masakra u Štipu i u Kočanima, umjesto da tom jadnom narodu ispunimo njegove zahtjeve, što smo i mi tražili, turska vlada je naredila mobilizaciju. Tada je

18 Izzet-Fuad-paša bio je glavni inspektor osmanske konjice i bivši zapovjednik Treće armije Trakije.

19 Georgios I., "kralj Helena" (1863.-1913.), bio je drugi sin danskog kralja Christiana IX. Rođen je u Kopenhagenu 1845., a 18. ožujka 1913. ubio ga je neki luđak u Solunu.

20 Izvorni dokument koji su potpisali kralj Georgios, E. Venizelos i članovi kabineta.

došao kraj našem dugotrajnom strpljenju. Humani kršćanski osjećaj, sveta dužnost da se pomogne braći kad im je ugrožena sama egzistencija, čast i dostojanstvo Bugarske nameću mi dužnost da pozovem pod zastavu sinove zemlje koji su je spremni braniti. Naša stvar je pravedna, slavna i sveta. S poniznom vjerom u zaštitu i pomoć Svemogućeg Boga, oglašavam bugarskom narodu da je objavljen rat za ljudska prava kršćana u Turskoj.

Sl. 19. Putovanje iz zadovoljstva (osmanska karikatura, 5. listopada 1912.)

Cem 41, 5. listopada 1912., str. 8, u Heinzelmann, str. 221.

Zapovijedam hrabroj bugarskoj vojsci da napadne teritorij Turske! Protiv našega zajedničkog neprijatelja i s istim ciljem, zajedno s nama će se boriti vojske naših saveznika – Srbije, Grčke i Crne Gore. I u toj borbi križa protiv polumjeseca, slobode protiv tiranije, pridobit ćemo simpatije svih pravdoljubivih i naprednih ljudi.

Ferdinand²¹

Kiškilova, *Балканските войни*

Tjednik *Cem* smatra se konkurentom i nasljednikom časopisa *Kalem* (olovka). Kao i *Kalem*, *Cem* je izlazio dijelom na turskom, a dijelom na francuskom. Naziv *Cem* dolazi od prezimena izdavača Mehmeda Cemila. Prvi broj je izašao 10. studenoga 1910.

Prijevod:

Putovanje iz zadovoljstva!

- Dajte mi karte za kružno putovanje Sofija – Beograd – Cetinje – Atena, povratak neobavezan.
- Koliko karata?
- Za sada 700 000 ili 800 000.

II-21. Proglas zapovjednika Istočne turske armije Abdullah-paše²² vojnicima

8. listopada 1912.

Braćo po oružju i zemljaci, odlučili smo poraziti neprijatelja koji gazi po svetoj zemlji naše domovine. Sutrašnji i preksutrašnji dan bit će najsvetiji dani Bajrama za svakoga muslimana. Konačni poraz

21 Ferdinand I. Saks-Koburgotski (1848.-1861.), njemački knez, bio je na čelu kneževine Bugarske i bugarski car od 1908. do 1918.

22 Abdullah-paša bio je glavni zapovjednik turske Istočne armije na početku Prvoga balkanskog rata.

neprijatelja koji toliko godina uznemirava našu zemlju i naš narod, i koji ne ostavlja na miru našu braću koja žive u Bugarskoj, mora se smatrati svetom dužnošću svakoga muslimana. Zato se svaki časnik i svaki bratski vojnik treba boriti do kraja za spas naše domovine, u kojoj je svaka stopa zemlje natopljena krvlju naših predaka.

Spas naše domovine i našega naroda ovisit će o hrabrosti i odlučnosti koje ćete vi pokazati u sljedeća dva dana.

Moji hrabri i nepokolebljivi prijatelji! Vjerujem da će žudnja za osvetom koju osjećate u svojim srcima biti jamstvo da ćete ispuniti tu dužnost. Poslije sukoba s neprijateljima koji smo imali ovih dana, možemo reći da su oni kukavice i da će se razbježati čim se suoče s pravom snagom. Zato se zapovijedi moraju izvršiti.

U boj, draga moja djeco!

Naprijed!

Zapamtite da vas čeka sreća na zemlji i raj poslije smrti. S nama je Bog kao i Muhamedov duh i molitve kalifa zemaljskoga – našega dragog sultana.

V. Georgiev – St. Trifonov

Usporedite tekstove II-19., II-20. i II-21.

Podvucite zajedničke riječi i izraze. Koje osjećaje nadahnjuju?

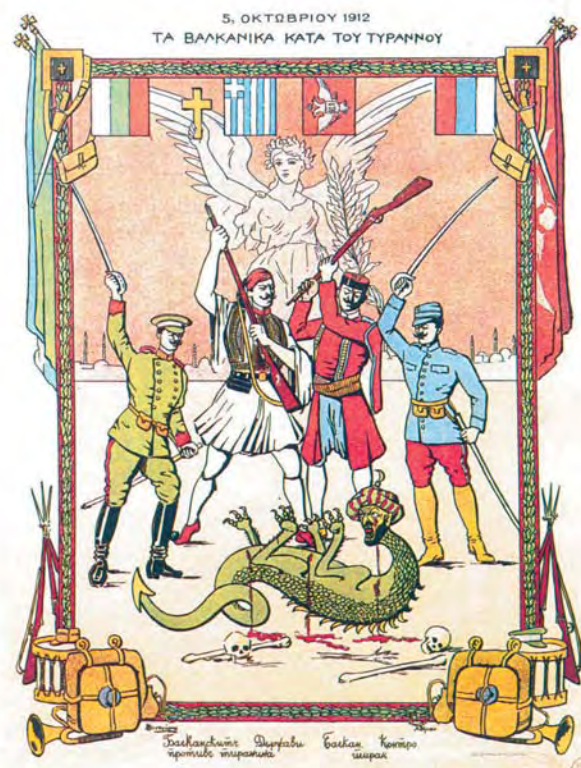
Koji su ciljevi rata prema službenim izjavama i jednog i drugog vladara? Koji su ciljevi rata prema osmanskom zapovjedniku?

II-22. Očekivanje rata u Srbiji, 8. listopada 1912.

Beograd, 8. listopada 1912.

Juče se proniješe gradom nepovoljne vijesti. "Miriši mirom!" Govorili su Beograđani zaklonivši si maramicom nos. Da Srbinu dade da bira: mir ili koleru? – on bi obim ru-

Sl. 20. *Balkan protiv tiranina*, 5. listopada 1912. (grčka litografija)

Litografija u boji na kartonu,
55 x 41 cm/ 62 x 47 cm/ IEEE kolekcija br. 4951/1
u *Βαλκανικοί Πόλεμοι* 1912.-1913., str. 57

Otkrijte tko je tko na plakatu. Odredite simbole i usporedite ih s ključnim riječima iz manifesta vladara Grčke i Bugarske.

Smatrate li da je carstvo unaprijed određena žrtva kao što je opisano? Kako ovaj plakat utječe na javno mnijenje?

kama zahvatio koleru [...]

Kad će započeti rat? Svi pitaju; to znade samo hladan vjetroć, što piri s maćedonske strane i ministarski stolovi, što su dugo u noć osvjetljeni električnim svjetlom; no nitko od ovih neće da progovori.

Hrvatski pokret, 9.-1. listopada 1912.

II-23. Jedan Bugarin opisuje narodno raspoloženje uoči rata

5. listopada održana je sveopća molitva. Ferdinand je pročitao proklamaciju o objavi rata, a Metodije Kusevič, mitropolit Stare Zagore, održao je govor. Sjećam se tih trenutaka kao nekog sna. Dok smo izlazili iz crkve bili smo duboko dirnuti, ali i zaneseni oduševljenjem da ćemo pobijediti. Uporna borba za vrijeme "preporoda"²³, koja je uvijek bila hrabra i uspješna – posljednji je primjer ujedinjenje Istočne Rumelije i kneževine Bugarske 1885. – ulila je bugarskom narodu golemo samopouzdanje. Mogu čak reći, novu vjeru u nacionalni optimizam. S druge strane, Šeinovo, Šipka i Slivnica²⁴ su pokazali da su Bugari ostali neoslabljeni i potvrdili hrabrost po kojoj su njihovi preci bili poznati stoljećima. Pred sobom smo imali jakog neprijatelja, ali smo podcijenili njegovu snagu. Čudno, poslije pet stoljeća pod turskim jarmom sad, nakon što smo vladali Turcima u Bugarskoj samo trideset četiri godine, ponizili smo ih. U Bugarskoj je bila omiljena priča da je Turska država na samrti. U novinama je sultan uvijek prikazivan kao bolesnik sa zavojem oko glave. U vojsci su mnogi Bugari na vježbama gađanja iz puške pucali u metu u obliku lutke s fesom na glavi kako bi sebe uvjerali da je sultan predodređena žrtva.

S. Radev²⁵, *Това, което видях*

❓ Kako su se obični ljudi osjećali u vezi s ratom? Zašto su bili tako sigurni u njegov pobjednički ishod?

Koja je bila uloga službene propagande u stvaranju takvog uvjerenja?

II-24. Odlomci iz dviju novina objavljenih na albanskom jeziku u inozemstvu, koje iznose dva različita stava spram Prvoga balkanskog rata

A. Iz novina koje izlaze u Bostonu

Velik sastanak koji su domoljubi održali u Bostonu 6. listopada 1912. ima velik značaj u povijesti albanskoga pokreta. I drugi sastanci održani u Americi izražavaju domoljublje i ideale naše omladine. Ali sastanak od 6. listopada pokazao je još nešto neočekivano i izuzetno, jer je vrlo rijetko. Želim govoriti o njegovu političkom značenju.

Nije bilo nevažno okupiti domoljube sa svih strana Amerike koji jednoglasno izjavljuju da je interes Albanije potpun savez s Turskom protiv balkanskih zemalja.

Albanija je u opasnosti da bude podijeljena i mogu je spasiti samo njezine pristalice i prijatelji.

Ovaj je sastanak razlog koji je donekle utjecao na to da osmanska vlada brani prava Albanije na Londonskoj konferenciji. Ne može se poreći kako bi, da je Turska odustala od obrane Albanije, bilo u njezinu interesu da Grčkoj, Srbiji i Crnoj Gori dade ono što zahtijevaju i pomiri se s tim kraljevstvima, pa bi joj ostalo da se suoči samo s Bugarskom. Ali naše zajedničko djelovanje ublažilo je stav Turske i naša ju je politika natjerala da shvati svoje pogreške i štetu koje je u prošlosti počinila, te nam je to stoga htjela nadoknaditi zalažući se da Janjina, Skadar i, po mogućnosti, Monastir (Bitola) budu dio nove Albanije.

Dielli (Sunce), 19. prosinca 1912., str. 1

23 Bugarski "preporod", period u bugarskoj povijesti (kraj 18. i početak 19. stoljeća), vrijeme značajnog nacionalnog i ekonomskog uspona.

24 Šeinovo, Šipka, Slivnica: povijesna mjesta, slavna po velikim pobjedama Bugarske u 19. stoljeću.

25 Simeon Radev (1873.-1967.) – bugarski povjesničar, publicist, diplomat.

B. Iz novina koje izlaze u Sofiji

Ovaj program četiriju ujedinjenih sila je poželjan, te se stoga Albanija ne smije ujediniti s Turskom i boriti se sa zemljom koja je osuđena na smrt. Ona treba podići svoj glas i zahtijevati svoja prava od velikih sila. Treba cijelom svijetu pokazati da je albanska nacija u ropstvu i da se već četiri godine bori i traži autonomiju Albanije.

“Mbi Aleancen Ballkanike” (O Balkanskom savezu), *Liri e Shqiperise* (Sloboda Albanije), 12. listopada 1912., str. 1.

Sl. 21. Ispraćaj – u Sofiji i u Istanbulu

🔑 *Dielli* (Sunce) je bio tjednik koji je u Bostonu objavljivao jedan od najistaknutijih albanskih intelektualaca Faik Konica. *Liri et Shqiperise* (Sloboda Albanije) bio je drugi tjednik koji je na albanskom jeziku u Sofiji objavljivao Kristo Luarasi, domoljub i intelektualac.

? Koja su dva stava prema ratu i kojim se argumentima služe ovi članci kako bi ih podržali?

L'illustration, t. CXL (1. srpnja – 31. prosinca 1912.) str. 301

? Usporedite ove dvije slike. Koje su razlike, a koje sličnosti?

II-25. Dijelovi sporazuma o savezu između Kraljevine Grčke i Kraljevine Srbije, potpisanog 19. svibnja (1. lipnja) 1913.

Članak 2

Prilikom podjele teritorija europske Turske, koji će po završetku sadašnjeg rata biti ustupljen balkanskim državama ugovorom o miru s Osmanskim Carstvom, dvije Visoke Ugovorne strane obvezuju se da neće ulaziti ni u kakve posebne sporazume s Bugarskom, da će se međusobno podržavati i da će uvijek istupati sporazumno, podržavajući uzajamno svoje teritorijalne zahtjeve i niže navedene granične linije.

Članak 3

Dvije Visoke Ugovorne strane, smatrajući da je životni interes njihovih kraljevina da nika kva druga država ne bude između njihovih posjeda zapadno od rijeke Axios (Vardar), izjavljuju da će jedna drugoj ukazivati podršku kako bi Grčka i Srbija dobile zajedničku granicu. [...]

Skoko, str. 405-408

Sl. 22. Crnogorci se raduju objavi rata, 1912.

Balkanski rat u slici i reči 6, 24. veljače (9. ožujka) 1913.

II-26. Proklamacija crnogorskoga kralja Nikole, 27. srpnja 1913.

Crnogorci!

[...] Opijen stečenim uspjesima i slavom saveznika, naš četvrti drug htjede nasilno da prigrabi naše zajedničke tekovine, ne osvrćući se ni na pravdu Božju ni na očinski sud Cara Pokrovitelja²⁶ [...] Bugari, zavedeni, otrgoše se od našeg slovenskog jata. Bugari nasrnuše na braću i saveznike. Bugare treba suzbiti istim oružjem i uputiti ih na uvaženje zajedničkih interesa i slovenske uzajamnosti. Ova odluka bolno je pala na Moje srce, jer se ruka rukom mora sjeći, ali se inače nije moglo. Moju dušu tuga obuzima, što sam prinuđen vašu hrabrost obodravati, da bugarske nasrtaje oštro odbijete, ali nadu gajim da će iz međusobne naše savezničke krvi, kad jednom Anđeo mira raširi krila svoja nad Balkanom iznići svježe i jako drvo slovenske zajednice [...]

Nikola (potpis)

na Cetinju, 27. jula (srpnja) 1913.

Balkanski rat u slici i reči 23, 14. (27.) srpnja 1913.

III-27. Proklamacija grčkoga kralja Konstantina, 21. lipnja 1913.

Mojem narodu!

Pozivam svoj narod u novu borbu.

Osnivajući savez s drugim kršćanskim državama za oslobađanje naše jadne braće, sretni smo što je naša zajednička borba dovela do pobjede i uništenja tiranije i što je grčka vojska trijumfiralala i na kopnu i na moru.

Poraženo carstvo ustupilo je oslobođene teritorije saveznicama. Grčka je, dosljedno poštena i u sporazumu sa svojim dvjema saveznicama, željela prijateljsku podjelu oslobođenih područja u skladu s pravima svake države, pa je predložila da se neslaganja riješe arbitražom; ipak, njezin pohlepni saveznik Bugarska odbila je svaki razgovor ili nagodbu, i nastojala prigrabiti najveći dio

plodova zajedničke pobjede, ne priznajući ni etnička prava, ni žrtve drugih, niti ikakve druge racionalne potrebe za ravnotežom. Služeći se svim vrstama prijevare i samovolje i nesvjesna oslobodilačkog karaktera rata, svojih obveza prema saveznicima, gorkog iskustva kršćanskih naroda s ovoga poluotoka zbog njihove ranije pobune, ili pak sjajnih rezultata koji su bili plod suradnje, Bugarska je otišla tako daleko da je pokušala povesti neslobodarski rat, okrećući se protiv saveznika, kršeći i prisvajajući njihova prava, skrnaveći tako svetost i ideju zajedničke borbe.

Imajući u vidu sramno ponašanje Bugarske, dužnost ostalih saveznika bila je sasvim očevidna. Morali su opet zbiti redove i sačuvati svoj savez kako bi se suočili s nezasićenom pohlepom svojega bivšeg saveznika, obranili svoje vitalne interese, iskorjenjujući hegemonističke težnje i osiguravajući među državama Aemosa (planina Balkan) ravnotežu tako nužnu za njihovu mirnu koegzistenciju.

Grčki narod, solidaran sa Srbijom i Crnom Gorom i uvjeren u svetost te ideje, opet ustaje na oružje u borbi za ognjište i oltar.

Moja kopnena vojska i ratna mornarica, koje su proslavile Grčku, pozvane su da nastave svoju plemenitu borbu i spase one oslobođene od turske tiranije, od prijetnje novoga strašnog ropstva. [...]

Ta nova borba je isto tako sveta kao i borba koju je vodio Bog čiji blagoslov ja sad prizivam, "jer kralj vjeruje u Isusa i u milost Gospodnju da nam donese pobjedu." [...]

Baltsa, 20. lipnja 1913.²⁷

Službeni list Kraljevine Grčke 121, 21. lipnja 1913.

? Usporedite tekstove II-26 i II-27. Koje je značenje riječi "brat" u jednom i drugom slučaju? Odredite značenje iste riječi u tekstu II-20.

Objasnite značenje izraza "braniti vitalne interese... mirna koegzistencija". Usporedite tu ideju s idejom ravnoteže između europskih sila u istom razdoblju.

II-28. Novinsko i javno mnijenje u Rumunjskoj uoči rumunjske invazije na Bugarsku u Drugom balkanskom ratu

A. Hoćemo rat

Sa svih strana naše zemlje čuje se samo jedan uzvik koji dolazi iz svih srca:

Hoćemo rat!

Nema sile u cijeloj Rumunjskoj koja može zaustaviti rat. Onoga tko se izdigne iz te vodene struje, slomit će udar njezinih valova. [...]

Rumunjski narod, i svaki Rumunj ponaosob, zna da je velika Bugarska nacionalna opasnost: politička, etnička i ekonomska prijetnja Kraljevini Rumunjskoj i cijeloj rumunjskoj naciji. [...]

Ovo je *puki preventivan* rat. Mi želimo osigurati budućnost našoj zemlji, ukloniti opasnost koja je može ugroziti, želimo odsad živjeti u miru, razvijati se daleko od bilo kakvog natjecanja, te u korijenu sasjeći svaku moguću prijetnju.

Universul, XXX, br. 176, 29. lipnja/12. srpnja 1913., str. 1

B. Gomila je bila golema

Gomila je bila golema. Mnogi transparenti bili su posvećeni ratu, a uzvici "Mobilizacija!" čuli su se iz tisuća grla.

Ukaz o mobilizaciji podiže buru oduševljenja. Rezervisti hrle u Bukurešt iz najudaljenijih mjesta, vlakovi su prepuni, ljudi na krovovima vagona pjevaju, puni života; a koliko ih još dijeli od velikog rata.

Bacalbasa, str. 116

? Zašto je "veliki susjed" bio nacionalna opasnost? Smatrate li da je to istina?

Nađite i objasnite razlike između ovih tekstova i proglašenja grčkog kralja i bugarskog cara kojima objavljuje rat Osmanskom Carstvu.

27 Dokument koji su potpisali kralj Konstantin, premijer Elefteros Vanizelos i članovi vlade.

Sl. 23. Hora – tradicionalno rumunjsko kolo koje plešu rumunjski vojnici na putu za Bugarsku

Gazeta Ilustrata II, br. 31, 13. srpnja 1913., str. 4

II-29. Članak u rumunjskim novinama kojim se žele objasniti razlozi i ciljevi rumunjske invazije na Bugarsku

Zauvijek bismo ostali pod prijetnjom bugarskih topova, a s ratom na našem pragu procvat naše države bio bi usporen. Ali ako sad, na samom početku, Bugari osjete snagu našega oružja i težinu našega jarma, zauvijek će odustati od svojih ambicija, koje su drske i ne dolikuju njezinoj nejakosti, što ćemo im svakako pokazati.

Rumunjska sada ima ulogu vještoga i hrabroga kirurga koji mora bez milosti zarezati u meso kako bi iskorijenio zlo koje predstavlja prijetnju cijelom organizmu. Naše vojne operacije s druge strane Dunava moraju biti prave kirurške operacije, a ne puki palijativi koji će za trenutak zaustaviti vrućicu, ostavljajući nas prijetnji da se ona sutra vrati mnogo jača.

Miscarea V, br. 152, 8./21. srpnja 1913., str. 1

Pronađite i analizirajte propagandne elemente u ovom tekstu.

II-30. Izjava bugarskoga ministra Stojana Daneva²⁸ o rumunjskoj invaziji na Bugarsku

Prekjučer je premijer i ministar vanjskih poslova dr. Danev rekao u nacionalnoj skupštini:

Dame i gospodo, članovi parlamenta, Bugarskoj od jučer prijete nova opasnost. Jučer me je u 18 sati rumunjski ambasador u Bugarskoj obavijestio da je rumunjska vlada zapovjedila svojoj vojsci da napadne Bugarsku. Njihov je motiv, s jedne strane, to što je Rumunjska zadržala potpunu slobodu da djeluje u slučaju rata među balkanskim zemljama, a s druge to što je rat izbio, i štoviše, prema njima, mi smo ga izazvali.

Želim reći nekoliko riječi o našim odnosima. Svi znate da su naši odnosi s Rumunjskom uvijek bili prijateljski. [...] To je razlog što, imajući u vidu nekadašnje prijateljske odnose između naših dviju zemalja, bugarska vlada smatra postupanje Rumunjske neopravdanim. Po našem mišljenju rumunjska vlada, koje god razloge za takvo ponašanje imala, ne bi trebala ići u toliku krajnost, za koju mi odbijamo svaku odgovornost.

Gospodo! Rumunjska vojska napada granične dijelove zemlje, koji su u ovom trenutku naseljeni samo starcima, ženama i djecom. U takvoj situaciji nikakav oružani otpor ne dolazi u obzir. Da bismo spriječili bilo kakvu akciju te vrste, zapovjedili smo graničarima da se povuku, a državnim službenicima da ostanu tamo i pokušaju na svaki način umiriti narod.

Osim ovoga, možemo samo protestirati protiv ove neopravdane invazije na našu domovinu. Držeći se ovoga stava, stava utvrđenog reda i pravde, stavljamo ovo pitanje pred europsku javnu savjest i nadamo se pravdi za naša prava.

Bugarska, br. 230, 30. lipnja 1913.; *Mir*, br. 3929; *Narodna volja*, br. 36, 1. srpnja 1913.; *Narod*, br. 15, 2. srpnja 1913. u Kiškilova, *Балканските войни*

²⁸ Stojan Danev (1858.-1949.): pravnik, profesor, političar, lider rusofilске Progresivno-liberalne stranke i premijer (1. lipnja i 4. srpnja 1913).

Opća pitanja uz poglavlje II c

Usporedite slike 21, 22 i 23. Kakve osjećaje one prenose, a kakve osjećaje nastoje pobuditi? Pokušajte naći slike iz svoje zemlje koje ilustriraju osjećaje prema ratu.

Igranje uloga

Podijelite se u skupine: a) Bugari, b) Grci, c) Srbi i pokušajte razgovarati o svojim pravima nad Osman-skim Carstvom. Kroz svoju nacionalnu ideju objasnite zašto trebate okupirati određena područja Osmanskog Carstva.

TREĆE POGLAVLJE

Društva u ratu

U svakom ratu društva koja u njemu sudjeluju istodobno su i ujedinjena i razjedinjena. Početkom rata uglavnom su ujedinjena u svojim krajnjim idealima i u težnji za pobjedom, ali malo-pomalo suočavaju se s brutalnošću rata. Istodobno, ona su podijeljena, ne samo na političkim temeljima, nego i na temelju realnosti: dok je većina muškaraca na bojištima, žene, djeca i stariji ostaju kod kuće u stalnom strahu da će izgubiti najmilije. Nastojanja da se živi običan svakodnevni život naprosto ne uspijevaju. Praktički, sve je pod nadmoćnim utjecajem rata. Bilo na bojištu ili u pozadini, svi sudjeluju u naporima koje društvo voljno ili nevoljno čini.

Ratne fronte uvijek su bile mjesto na kojem se kreira službena ratna povijest. Detaljni opisi pobjeda i poraza, vještih ili pogubnih manevara samo su jedna strana onoga što se zapravo događa na tim frontama. I pobjede i porazi stvaraju galeriju idealiziranih nadnaravnih junaka i situacija koje konstruiraju mitologiju svakoga rata. Ni balkanski ratovi nisu bili iznimka. U isto vrijeme, u svakom osobnom sjećanju posve prevagne ono užasno lice rata: tisuće mrtvih, ranjenih i osakaćenih, teška iscrpljenost, provale nasilja.

Razne paravojne skupine – često nekontrolirane naoružane bande – igrale su značajnu ulogu u cjelokupnoj slici balkanskih ratova. Za razliku od regularnih armija, u kojima vlada vojna disciplina, te su skupine najčešće bile glavni uzročnici nasilja nad civilima na područjima zahvaćenim ratom. Spaljivanja sela “onih drugih” i tradicionalna razbojništva bila su sastavni dio povijesti ovih ratova, kao i prisilna preobraćanja i preseljenja.

Ovo poglavlje otvara mogućnost stvaranja uravnoteženijeg pogleda na život koji su vodile armije na frontama, te civili, kako na fronti tako i u pozadini, u vrijeme balkanskih ratova. Naglasak stavljamo na doživljaj rata kako ga prenose vojnici različitih nacionalnosti, čime se pokazuje ono zajedničko u patnjama, ali i jedinstvenost rata kao svakodnevnog iskustva koje stvara osjećaje poput drugarstva.

I uloga žene u ratnim vremenima dokumentirana je iz dviju perspektiva: (a) idealizirane žene – kao majke i heroine i (b) žene na fronti ili iza crte bojišnice, kao bolničarke, majke i supruge.

Osim toga, nacionalni sukobi na fronti utjecali su na položaj manjina iza crte fronte. Kršćani u Osman-skom Carstvu i muslimani u balkanskim nacionalnim državama bili su nesigurni i prisiljeni na iseljavanje.

Navođenje izvora koji prikazuju događaje iz međusobno suprotstavljenih perspektiva ima cilj demitologizirati herojske nacionalne ratne priče i pokazati svu kompleksnost tih ratova.

Illa. Bojišta

Sl. 24. Bugarska vojska

INFANTERIE EN CAMPAGNE

Tambours. — Officier monté. — Jeune clairon du 1er régiment. — Officiers et soldats (réserve).

Page de croquis en couleurs de GEORGES SCOTT.

L'Illustration, siječanj – prosinac 1913., str. 249

III-1. Opis pobjede srbijanske vojske kod Kumanova

Bitka je trajala dva dana i jednu noć. Turci su zauzeli vanredno dobre pozicije, koje su blagovremeno dobro utvrdili i svoje položaje vešto maskirali. Vojni atašei stranih sila, koji su posle borbe radi studija razgledali kumanovske položaje izjavljuju, da se, sudeći po izboru položaja i po načinu utvrđivanja kod Turaka jasno vidi, da su Turci imali odlične komandante, koji su se u tančine upoznali sa svima pravilima modernog ratovanja i da su ta pravila u borbi na Kumanovu u svemu primenili sa puno razumevanja. Što su ih Srbi onako sjajno nadbili i silno bacili iz tih utvrđenih položaja dokaz je samo i sposobnosti srpskih oficira i besprimerne hrabrosti srpskih vojnika, kojima je ideja vodilja bila: osveta Kosova! Bili bismo nepravedni prema protivniku, a to nije u krvi našeg naroda, kada s dužnim poštovanjem ne bismo govorili o hrabrosti turskih trupa. Dva dana i jednu noć oni su nebrojeno puta, prezirući smrt, pokušavali jurišem da probiju naše redove, a naše juriše više puta uspevali su da zadrže sve dok na celom frontu naši redovi nisu pošli na bajonet s čvrstom odlučnošću, da bajonetskom borbom, prsa u prsa, kao nekad na Kosovu, reše – na kome je carstvo. U tome momentu blizu sto hiljada Srba imalo je za cilj samo jedno: pobeda ili smrt ravna smrti kosovskih mučenika. Toj bujici Turci, kojima se junaštvo nikako poreći ne može, nisu mogli odoleti, a ne bi joj mogla odoleti nijedna druga vojska, jer gde se sto hiljada junaka reši na smrt i pođe u vatru s čvrstom odlukom "Živ natrag ne!" tu se mora pobediti neprijatelj ma koliki on bio.

Balkanski rat u slici i reči 2, 27. siječnja (9. veljače) 1913.

SI. 25. Posljednji pozdrav (Kumanovska bitka)

Ratni album Riste Marjanovića 1912.-1918.

Usporedite tekst i sliku. Odgovara li fotografija opisu bitke?

III-2. Grčka vojska zauzima Solun

TELEGRAM NAJAVLJUJE ZAUZIMANJE SOLUNA

KRALJ PUTUJE SPECIJALNIM VLAKOM

Zauzimanje Soluna

Zauzimanje Soluna očekivalo se tijekom posljednja 24 sata, ali objava da je grčka vojska jučer umarširala u grad dovela je do snažnih izljeva emocija i radosti, kada su prvo Atena, a onda i ostali dijelovi Grčke, osjetili neopisivo olakšanje koje dolazi poslije svih velikih događaja i izbija ravno iz duše cijele nacije. Nitko nije mogao vjerovati da će u ratu protiv Turske grčka vojska tako brzo trijumfalno ući u ovaj najveći makedonski grad. A ova pobjeda – čiji su gubici poslije duge i teške borbe proporcionalni njezinoj važnosti, posebno u ovo doba godine kad je neprijatelj, povlačeći se, uništio mostove, pa se vojska borila s nabujalim rijekama – dobiva još više na značaju zbog ironije s kojom je europsko javno mnijenje u početku primilo objavu grčko-turskog rata, te zbog brojnosti neprijateljskih vojnika protiv kojih se naša vojska morala boriti.

Grčki vojnici oslobodili su prvi makedonski grad, kao i nekad turske, ali uvijek apsolutno grčke pokrajine, pa njihovo stanovništvo, koje je do jučer bilo pod turskom dominacijom, sada može disati zrak slobode; robovi mogu uzdići glave i slaviti svoje oslobođenje. Grčka krv prolivena u ovoj borbi došla je kao kap rose da oživi uvenulo cvijeće makedonske slobode. Zbog toga nitko nije tužan. Roditelji koji su izgubili sinove u svetoj borbi za svoju zemlju blagoslivljali su svoju sreću, a ako je neka majka i ispustila suzu, to je bilo samo zato što je shvatila da je smrt njezina voljenog sina donijela slobodu tisućama naše braće. Njihove sestre nisu tugovale. A ako su mlađa braća i izražavala tugu, to je bilo samo zato što sami nisu imali sreće su-

djelovati u toj plemenitoj pobjedi. Ispunjene ideala nacije, barem za neke naše sunarodnjake, stvara osjećaj opće, neograničene radosti; svako grčko srce, svaki grčki duh, ma gdje na planetu, sad su okrenuti prema poljima Makedonije.

Ulaskom u Solun, grčke su snage dodale još jednu slavnu stranicu grčkoj povijesti i stekle počast i poštovanje svoje moći.

novine *Embros*, Atena, 27. listopada 1912.

Nalazite li sličnosti u opisima bitke kraj Kumanova i zauzimanja Soluna?

Možete li uočiti pretjerivanja? Čemu ona služe?

Sl. 26. Prijestolonasljednik Grčke ulazi u Solun

Litografija u boji na kartonu, 42 h 62 cm /Kolekcija IEEE, br. 4951/99 u *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913.*, str. 103

Kojih su nacionalnosti ljudi koji dočekuju grčkoga prijestolonasljednika?

Sl. 27. Bugarski car Ferdinand na ruševinama tvrđave u Kavali

L'illustration, siječanj–prosinac 1913., str. 17

Usporedite slike 26 i 27. Kako su prikazane ove dvije osobe? Koje je simboličko značenje obju slika?

Sl. 28. Grčko-bugarsko "bratstvo"

Adevarul, XXV, br. 8353, 11. prosinca 1912., str. 1

🔑 Tekst karikature:

U Solunu je car Bugarske poljubio kralja Grčke. Bugari su topovima zauzeli brda oko Soluna! (telegrafske vijesti)

Ferdinand: *Hajde da se poljubimo, ali sa Solunom se možeš pozdraviti.*

III-3. Srbijanski vojnik pomaže turskoj djeci

Kakav je srpski vojnik

Saosećanje prema protivniku

Sva veća mesta u novooslobođenim krajevima puna su bedne, gole i bose, gladne i

žedne turske sirotinje. Hranitelji i branitelji im pošli uz vojsku carevinu da brane, a žene, starci i deca ostali bez zaštite i oni od straha pred neprijateljem ostaviše svoje domove i sve u njima, pobegoše u varoši verujući da će onde pre naći zaštitu. Gonjeni glađu primorani su da koru hleba prose. I otuda u novooslobođenim varošima čovek ne može da prođe ulicama, a da mu ne dosadi turska sirotinja molbama da im nešto udeli.

Jedan oficir mi iznosi jednu ovakvu sliku iz Kavadaraca:

Kavadarci puni turske sirotinje koja umire od gladi. Na jednom uglu seo jedan srpski vojnik, prost redov, na jedan kamen, u kri-lo uzeo dva muškarčeta Turčeta, jednog na jedno drugog na drugo koleno, obema ih rukama zagrlio, u jednoj šaci drži tajin (vojnički hleb), u drugoj tesak. Tesakom reže tajin, prvi zalogaj daje jednom, drugi drugom Turčetu, a treći uzima sebi. Ja stadoh u prikrajak i srce me zabole, što nisam imao pri ruci fotografski aparat, da snimim ovu veličanstvenu sliku ljubavi srpskog vojnika prema deci pobedenog neprijatelja i njegovog saučešća prema nesreći njihovoj.

Balkanski rat u slici i reči 12, 7. (20.) travnja 1913.

❓ Jesu li ovakvi izrazi humanosti odlike pojedinih naroda? Što oni pokazuju?

Vjerujete li da su ovakvi izrazi suosjećajnosti mogući u ratnim vremenima?

Jeste li u svojim udžbenicima čitali o nekim čovjekoljubivim djelima "suprotne strane"?

Mislite li da je ovo stvarna situacija ili je možda propagandna priča?

Sl. 29. Turska djeca pozdravljaju srbijanske vojnike, 1912.

L'illustration, sv. CXL (1. srpnja – 31. prosinca 1912.) str. 373

Tekst ispod slike: Na "marginama" rata. Djeca nesvjesna poraza pozdravljaju pobjednike.

III-4. Riza Nur objašnjava uzroke osmanskog poraza

O bitki kraj Ljule Burgasa

Kažu da su neki vojnici kraj zapovjedništva vikali "Bježite... što ćete tu? Gotovo je. Svatko neka se brine za sebe!" Tako su neki vojnici pobjegli s bojišta. Nastala je nepotrebna panika. Vojnici koji su širili te glasine bili su Bugari. Mislim da je to istina. Bilo je Grka, Bugara u našoj vojsci. Bili su naši podanici. Svi su oni bili turske izdajice. Mnogi od njih su se godinama borili protiv nas. Ovo nam je pouka. Autokracija je to jamačno iskusila tisuću puta, tako da ne bi trebala primati u vojsku nikoga osim muslimana. Oni (unionisti) kažu: "Takav je ustav. To ne može tako. I

oni su naši građani. Oni su s nama i u dobru i u zlu." I to je bila istina, ali situacija je bila ovakva. Uvijek je Turčin bio taj koji plaća danak u krvi; uvijek je on plaćao životom. Turska nacija je izumirala. Da, i strani elementi trebaju umrijeti, jer su oni izazvali golemu nesreću. Neki kažu da su paniku izazvali unionisti koji su navodno vikali: "bježite!"... našu vojsku u Rumeliji porazili su Srbi. Vojska se povukla duboko u Albaniju. Kažu da su albanski bataljuni pobjegli s bojišta. Srbi su prijevarom naveli Albance da to učine. To je istina. Grci su opkolili Janjinu. Tamo su Vehip-paša i njegov brat Esad-paša pružali žilav otpor. Njihov šef stožera, Ali-Fuad, pokazao je veliko junaštvo i bio je ranjen. Albanski vojnici dezertirali su i iz Janjine.

Turski vojnici su bili gladni i bolesni. Hrabri vojnici su dugo branili Janjinu, a onda je i ona pala. Hasan Riza-paša pokazao je veliko junaštvo u Skadru. Zahvaljujući njemu, opsada ovoga grada trajala je veoma dugo. Hasan Riza je bio izuzetan vojnik. Na kraju je albanski Esad-paša, koji je još davno prisilio Abdulhamida da abdicira, zapovjedio da se Hasan Riza pogubi. Njegova je smrt bila velik gubitak za Turke. Esad je bio pravi nitkov. Kasnije, poslije stjecanja neovisnosti, Albanci su ga ubili, ali koja korist od toga? Tako je pao Skadar. Zapovjednik Soluna, Albanac Tahsin-paša, bezuvjetno je i bez borbe predao Solun. Kažu da je za to uzeo novac od Grka. Lanac događaja pokazuje da su te nesreće izazvali Albanci. Koji divan način da se pokaže što znači postaviti strane elemente na važne položaje! Ovaj je kabinet bio zaista glup.

Riza Nur, *Sjećanja*

 Koji su razlozi poraza prema autoru ovih memoara? Zašto on kaže da vojnici trebaju biti samo muslimani?

III-5. Bojnik Milovan Gavrilović opisuje kako je zarobio Šukri-pašu²⁹

Moj puk, dvadeseti, imao je da zauzme Kazan tepe. [...] Bio je snažno dočekan, naročito artiljerijskom vatrom. [...] Puk je ipak, i u širokom talasu, išao snažno napred goneći pred sobom na bajonet i razbijajući tursku pešadiju. U definitivnu našu pobjedu nije moglo biti više sumnje. I doista, na forovima se brzo zalepršale bele zastavice i jedan izaslanik Šukri-paše priđe jednom oficiru 20. puka, tražeći izrično komandanta srpske armije Stepu Stepanovića da s njim pregovara o predaji [...]

Oficir me provede kroz mračne kazamate i dovede do pred samu kancelariju Šukri-paše. Čim se vrata kancelarije otvoriše ja

stupih unutra. Šukri-paša ustade sa celim svojim štabom. Priđem mu, pozdravim vojnički i u ovom momentu koji nikad neću zaboraviti, obratim se rečima:

– Ekselencijo! Majoru srpske vojske Milovanu Gavriloviću čast je obavestiti vas, da ste u ovom trenutku pod zaštitom srpske vojske. Namerno sam hteo da izbegnem teže izraze kao što je “zarobljenik”. Odmah sam ga zamolio da sa svima svojim oficirima primi najiskrenije komplimente cele srpske vojske na herojskoj odbrani Jedrena.

– Ja sam, odgovori Šukri uzbuđenim glasom, i ranije znao da je srpski narod valjan i hrabar narod. U toku ovog rata o tome sam se lično uverio.

Odmah me je predstavio ostalim generalima i celoj sviti i ponudio da sednem. Najsvčaniji čin osvajanja Jedrena bio je svršen. [...]

Vreme je odmicalo i ja sam morao da prekinem ovaj prijatan razgovor. Zamolim njegovu ekselenciju da se udaljim i izađem napolje.

Tek što sam izašao, stiže jedan bugarski oficir u utvrđenje i javi mi da dolazi s nalogom da odvede Šukri-pašu.

– Po čijem nalogu? – upitah.

– Po nalogu generala Ivanova.

– Imate li legitimacije?

– Nemam!

– Ja vas ne poznajem, rekao sam mu mirno.

– Svi smo mi pod komandom generala Ivanova, odgovori on.

– Tako je. Svi oficiri su pod komandom generala Ivanova, ali ko mi garantuje da ste vi uopšte oficir? Meni su potrebne legitimacije i ovlašćenje da vam predam Šukri-pašu. [...] Izađem opet pred Šukri-pašu.

– Ekselencijo, reko, ovde je jedan bugarski oficir koji kaže da je za vašu ekselenciju spremljen stan. Ako vaša ekselencija želi poći, može ići tamo odmah. Ako, pak, želi

29 Šukri-paša je bio zapovjednik turske vojske pod opsadom u jedrenskoj utvrdi.

noćas ostati i dovesti stvari u red, može mirno prenoćiti ovde. [...]

Tako je učinjeno. Šukri je prenoćio u našem utvrđenju u kome je bio i zarobljen.

Balkanski rat u slici i reči 13, 14. (27.) travnja 1913.

Nakon petomjesečne opsade i žestokih napada bugarske vojske i dviju srbijanskih divizija i isto tako herojske obrane osmanskog garnizona, glavno osmansko utvrđenje u Trakiji, Jedrene/Adrianopol, zauzeli su saveznici 13. ožujka 1913. I bugarski i srbijanski zapovjednik tvrdili su da su obrambene linije probili njihovi vojnici i da su oni jedini "pobjednici". Slične su se rasprave vodile i oko raznih drugih mjesta, što je poslije utjecalo na javno mnijenje i na historiografije balkanskih zemalja.

III-6. Izvještaj francuskoga vojnog atašea u Sofiji o tome kako je utvrdu u Jedrenu osvojila bugarska vojska

22. 4. 1913.

Odnosi između Bugara i Srba su danas krajnje zategnuti, a dokaz tome može se naći u raznim prigodama.

Jedna od tih prigoda je okupacija Jedrena. Bugarske jedinice na istočnom sektoru u žestokoj su borbi zauzele glavni položaj. I samo zahvaljujući tome Turci su se predali i na drugim sektorima, napustili svoje položaje i predali utvrdu pred neprijateljskim napadima.

Pregled ovih položaja pokazuje da su u svim ostalim sektorima, osim istočnoga, Turci imali vremena uništiti materijal.

Očividno, imali su dovoljno vremena u drugim sektorima uništiti sve, dok je na istočnom sektoru materijal neoštećen, jer zbog žestokoga bugarskog napada nije bilo vremena za uništavanje.

Ipak, srbijanske novine tvrde da su njihove divizije same zauzele glavne položaje na njihovom sektoru.

Tvrde i da se Šukri-paša predao 20. srbijanskom puku. Ali prema pašinoj osobnoj izjavi danog g. Nekljudovu, ruskom ambasadoru u Srbiji, zarobio ga je dana 13. (26.) pukovnik Marholev, zapovjednik bugarskoga puka. Dvadeseti srbijanski puk poslije je samo dobio zadatak da ga čuva.

Matharel³⁰

Balkanski rat očima jednog Francuza

Tko je zauzeo Jedrene po majoru Gavri-
loviću, a tko po Matharelu?

Znate li neke druge slučajeve neslaganja o
tome kome pripada pobjeda?

III-7. Jedrene je palo! – članak u rumunjskim novinama

Pad ove utvrde nakon gotovo pet mjeseci, izolirane od turske vojske, okružene neprijateljem, izgadnjele i prisiljene na predaju samo zbog nedostatka hrane i, dakako, streljiva, ne može se smatrati ni bugarskom pobjedom.

Turci se ne bi trebali sramiti, jer se ovaj sveti grad nije predao, nego je zauzet na juriš nakon očajničke borbe zbog koje će se hrabro ime Šukri-paše zauvijek pamtiti. Herojski otpor Hadrijanova grada donekle je rehabilitirao Osmansko Carstvo koje su mnogi sramotni porazi teško moralno kompromitirali i koje teško podnosi to što je gotovo proglašeno iz Europe.

Adevarul, XXVI, br. 8443, 15/28. ožujka 1913., str. 1

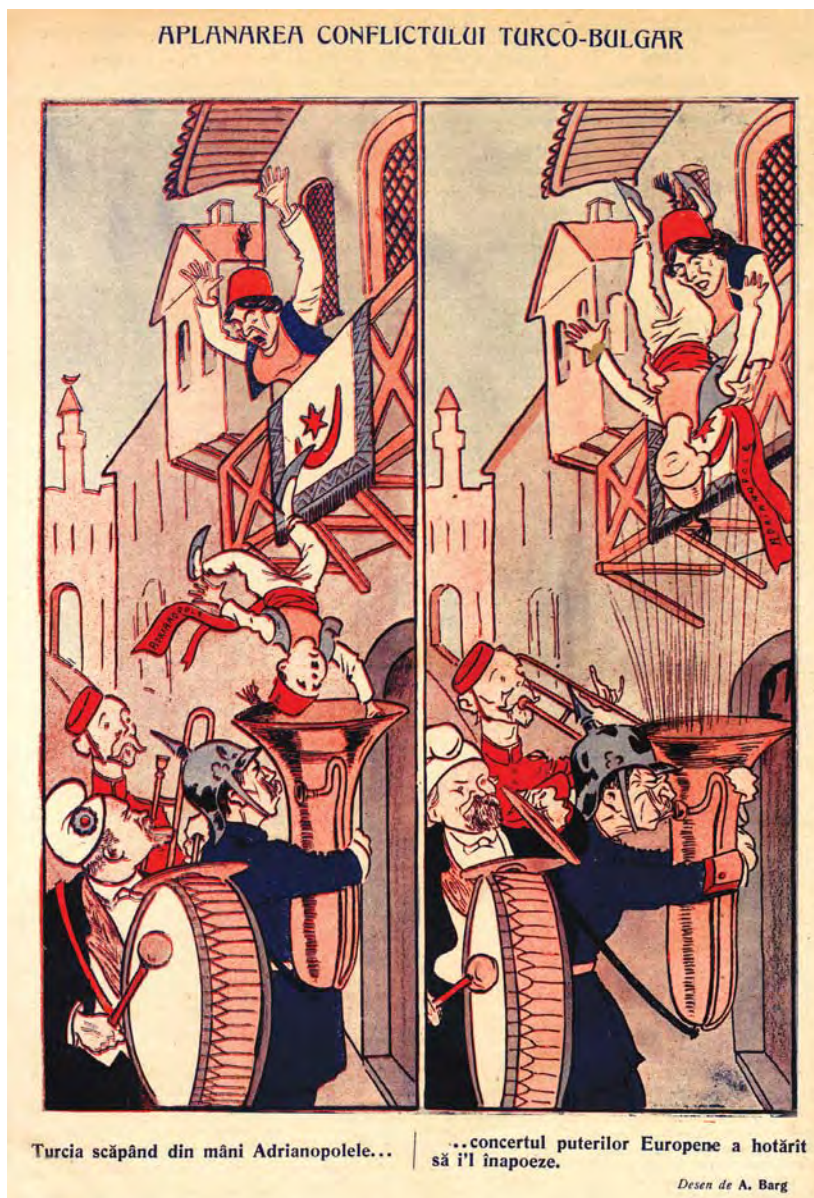

Kako autor objašnjava pad Jedrena?

Na čijoj su strani njegove simpatije? Po-
kušajte objasniti zašto.

30 Bojnik Matharel, francuski vojni ataše u Sofiji od svibnja 1912. do travnja 1913.

Sl. 30. Namirenje tursko-bugarskoga sukoba, rumunjska karikatura 1913.

Furnica, IX, br. 52, 29. kolovoza 1913., str. 12

Tekst karikature:

Namirenje tursko-bugarskoga sukoba

Turska ispušta Jedrene iz ruku. Ujedinjene europske sile odlučile su vratiti joj ga.

IIIb. Život na bojištu

III-8. *Od planine Starac do Bitole: Dnevnik jednoga obveznika Dunavske sanitetske kolone (Kumanovska bitka), koji ilustrira situaciju u srbijanskoj vojsci*

12. listopada (1912.)

[...] Bolničara ima malo, a i ono što ih ima zavuklo se po bolničkim sobama pa ne obilazi ove grešnike, što svoj život i spokojstvo svojih milih kod kuća, državi žrtvovaše.

E sad pomislite kako je ovim grešnicima bilo gledati kako njihovi drugovi izdišu pored njih, ne od rana i bola već od noćne studeni i bez pomoći onih čija je dužnost da nad njima lebde, preklinjući, i moleći bolničare i merodavne da pomognu njima koji su žrtvovali sve, pa i svoje živote, za dobro i slavu naše opšte Otadžbine. Ali, šta ćete, merodavni su slabo o tome vodili računa.

Tako nam je prošao ceo dan. Naš trupni lekar dr. Međera trčao je neumorno oko ranjenika, iako je on svojih poslova u koloni imao, i sirotim ranjenicima bar koliko mu je u moći bilo stanje olakšao [...] Čuje se opasno zapomaganje ranjenika kojima su rane zahladile. Srce vam se cepa od njihove žalosne zapevke.

Komandir naređuje da im ponude vode jer, grešnici, kao što sami kažu, nisu dobili kapi vode da žeđcu ugase. Celu noć je prolamalo noćnu tišinu jaukanje ranjenika.

13. listopada

Ranjenici strašno jauču. Skuvamo manjerku čaja te im nosimo i svakog sa jednom šoljom napojimo.

Ah, kako su nam ovi sirotani blagodarni! "Bog neka ti svako dobro da." "Ovo je baš dobro", mnogi su govorili. Mnogi pak, koji su iznemogli, da ni govoriti nisu mogli, pogledali su nas tako blago, tako milo, da ste im iz očiju mogli čitati blagodarnost.

Te su noći od zime i kiše koja je pred zoru padala, mnogi pomrli.

Jedan je, siromah, sedeći na municionom sanduku podlakćen umro. Izgledalo je kao da sedi i da se nešto zamislio. Major Milan Popović misleći da je živ priđe mu i ponudi mu čaj, ali kad ne dobi odgovora, bolje ga zagleda i vide da je mrtav. Priđem da vidim ko je taj i sa cedulje koja mu je visila na grudima pročitah da je seljak iz Žarkova³¹. Jedan turski vojnik ranjenik koji je među našim vojnicima ležao, kad nas spazi molio nas je sklopljenim rukama vičući: "Aman, kardaš, aman" i još nešto što ga nismo razumeli, da mu vode damo. Dadoh i njemu šolju čaja i pokrijem ga slamom i šatorskim krilom.[...]

Balkanski rat u slici i reči 7, 3. (16.) ožujka 1913.

Što mislite o autoru ovoga teksta i njegovoj pomoći turskom vojniku?

Zbog čega ranjenici nisu imali potrebnu njegu?

III-9. *Patnje konja – prema priči turskog poručnika*³²

Od jučer neprestano kiši. Prenoćili smo pod šatorom, konji su bili vezani, a mi mokri do gole kože. I stoka se jako namučila. Nakon dugih hodnji i svih manevara, ove jadne životinje su zaslužile malo udobnosti, ali što možemo?

[...] Koristim ovaj slobodan dan da završim svoje bilješke i da se pobrinem za svoju lijepu kobilu Kara Čebek (Crnu Majmunicu). Jadna životinja, već je umorna, a ja ću cijeli pohod proći na njezinim leđima.

Selim, str. 28, 29

31 Selo nedaleko od Beograda, danas predgrađe Beograda.

32 Poručnik Selim-beg napisao je dnevnik u kojem je opisao operacije u Trakiji od listopada do prosinca 1912. Njegov dnevnik objavljen je na francuskom jeziku 1913. godine.

Sl. 31. Prijevoz ranjenih vojnika iz solunske luke

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

III-10. Stanje bugarske vojske u Trakiji prema opisu jednog Francuza

24. ožujka 1913. Tako iscrpljeni ljudi su lako pobolijevali. Zdravstveno stanje u nekim postrojbama bilo je vrlo loše još i u vrijeme dok su ulazili u Tursku. Čim je prešao granicu, Sedmi pješadijski puk je valjalo izolirati, jer je među vojnicima bilo 30 slučajeva tifusa. Ali situacija je postala zaista ozbiljna kad je vojska upućena prema Čataldži zamijenila u logorima tursku vojsku, koja je zbog bolesti izgubila mnogo ljudi. Bugarsko zapovjedništvo neoprezno nije poduzimalo osnovne preventivne higijenske mjere: u blizini logora nije bilo poljskih zahoda, posvuda su uokolo ležala nepokopana trupla ljudi i životinja. Nekoliko dana nakon dolaska naše vojske u Čataldžu pojavila se kolera. Bilo je prijavljeno 15 000 slučajeva kolere, ali samo je nekoliko bilo fatalno.

Poduzete su energične mjere: promjene i poboljšanja u logorima; izdana je izričita zapovijed da se pije samo prokuhana voda – oni koji je ne poštuju bit će strijeljani; ljudima je dopušteno da se odmore.

Danas se čini da je kolera suzbijena; odmorni ljudi opet su u stanju izvršavati dužnosti. Prema svojim ranjenicima Bugari su postupali s istim nemarom i nezainteresiranošću

kao i prema svima ostalima. Dakako, poduzimane su neke mjere, ali većini liječnika zaduženih za njihovo provođenje uopće nije bilo stalo, te je pomoć ranjenicima ukazivana kad je bilo vremena.

Tijekom ovoga rata bilo je bezbroj okrutnih prizora. Bugari će platiti za to, jer su mnogi koji su mogli biti spašeni umrli zbog njihove ravnodušnosti spram ranjenikā. Broj njihovih mrtvih nedavno je narastao s 30 000 na 32 000; od 50 000 ranjenika mnogi su ostali invalidi zbog nedostatka njege. To je velik gubitak ako imamo na umu da će Bugarskoj biti potrebni ljudi za njezin privredni razvoj poslije rata.

Balkanski rat očima jednog Francuza

Sl. 32. Češki liječnik dr. Jan Levit u krugu bolnice Srpskih sestara

Balkanski rat u slici i reči 2, 27. siječnja (9. veljače) 1913.

III-11. Hrvatski liječnik iznosi svoje osjećaje nakon posjeta bojištu kraj rijeke Marice

“Put do Drinopolja”

“Dobivši propusnicu od ađutanta generala Stepanovića i propitavši se za put i njegovu duljinu, krenusmo pješke put Drinopolja. Od Mustafa-paše do Drinopolja ima oko 35 kilometara puta [...]”

Nakon hodanja od ure i pol, stignu nam prazna vojnička kola s prilično dobrim konjima. Srpski vojnik, kočijaš, rado nas je povezoao sa

sobom, te nakon sat i pol vožnje stigismo do sela Keml u kom je srpska pionirska četa koja je gradila most preko Marice. Komandant čete, kapetan Ružić, kog nađosmo pod šatorom kako čita novine, kad smo mu pokazali propusnicu i predstavili se, najljubavnije nas je primio, te nas je poveo da s njim razgledamo zemnice (izbe ispod zemlje) u kojima su si vojnici u velikom kotlu priređivali grah za objed. Te su zemnice sasvim udobne; ima u njima mjesta za po prilici 12 vojnika, visina im je nešto viša od čovječje visine, u stijenama su prozori, a za staklo u prozorima služe velike boce, po zemlji su slamnjače. Vojnici u njima bijahu bodri i veseli [...]

Kad smo se vratili s mosta u logor, pozove kapetan sebi jednog momka sa šoferskom kapom i naloži mu da priredi automobil te nas poveze na pozicije. Automobil je na raspoloženju generalu Rašiću, a momak priopći kapetanu da je general zabranio ikog voziti bez njegove dozvole, ali kapetan odredi da na njegovu odgovornost poveze nas, "milu braću kud god zaželimo".

"Automobilom oko Drinopolja"

Vojnike nađosmo nedaleko od topova, kako šeću, puše, čiste si odijelo te donose vodu. Vrijeme bijaše lijepo, zrak malo svjež, ali ne hladan, a sunce toplo, tako da nam se prohtjelo ostati do drugog dana i prenočiti u zemnici, i sigurno bi to učinili, da nas nije doktor u Mustafa-paši prestrašio karantenom ako do sutra ostanemo. Vojnici bijahu vrlo veseli, što smo ih posjetili, te da nam što više ugone, pokazivahu nam punjenje topova šrapnelama i granatama, te nas darivahu posudama od nerasprsnutih turskih šrapnela, da ih uzmemo za uspomenu.

Pripovijedali su nam vojnici kako sad obje strane kroz dugotrajnu vježbu i kontrolu dobro gađaju, ali ipak kako ih malo pogiba i kako malo topova je oštećeno jer su dobro zaklonjeni. Ali čim bi se vojnici pokazali na vidiku, odmah neprijatelj tamo saspe žestoku vatru. Tko se pojavi na brdu, ne može se nikako sakriti, jer na čitavom ovom velikom

prostoru oko Drinopolja nema niti drveta niti grma za koji bi se mogao sakriti, nego samo sitna trava. Za vremena noćne bitke osvijetljeno je sve turskim reflektorima od kojih je samo jedan dosada razbijen, ali i Srbi osvijetljaju svojim reflektorima turske pozicije.

Sada za primirja često se sastaju na neutralnoj zoni s turskim vojnicima. Turci ih daruju cigaretama, a oni njih hljebom. U razgovoru opazili su da turski vojnici misle da su Turci zauzeli Niš i Plovdiv i opkolili bugarsku vojsku u Mustafa-paši te neće nikako da vjeruju da je Drinopolje sa svih strana opkoljeno.

Mnogo srpskih vojnika nađosmo u društvu i prijateljskom saobraćanju s bugarskim vojnicima.

Još su nam mnogo pripovijedali hrabri vojnici o svojim bojevima i kod Drinopolja i kod Kumanova i mi bi ih još dugo slušali, da se nismo morali žuriti u Mustafa-pašu.

novine *Hrvatski pokret*, 28. prosinca 1912.

Hrvatski i slovenski liječnici dobrovoljno su odlazili u balkanske zemlje za vrijeme ratova liječiti ranjenike. Dr. T., koji je autor ovoga teksta, putovao je u Jedrene s preporukom upravitelja Bugarskoga Crvenog križa zajedno s jednim bugarskim i slovenskim liječnikom.

Opišite vojnički život na bojištu za vrijeme obustave vatre. Je li bio isti kao za vrijeme borbenih akcija?

Što mislite o životu u podzemnim skloništim? Je li bio "udoban" kako ga je opisao dr. T.?

Što mislite, što su bili motivi tih liječnika da obilaze bojno polje? Što dr. T. misli o ovom ratu i o ratovima uopće? Kako su vojnici prihvaćali liječnike?

III-12. Izet-Fuad-paša³³ opisuje nestašicu kruha u turskoj vojsci

15. prosinca

S raznih sam strana u isto vrijeme čuo da našim vojnicima već dva dana nije podijeljen kruh. Odmah sam proveo istragu i saznao: od mene su skrivali istinu da su Hademkoyevi "ravnodušni"³⁴ tako planirali zalihe da bi nam naudili! A naši jadni vojnici se do posljednjeg trenutka nisu žalili. Kakvi hrabri ljudi! Ljudi izuzetnog kova.

Kad se potpiše mir, odigrat će se velika vojna nogometna utakmica između nas, između abduhista³⁵ i nazimista³⁶ u vezi s odgovornostima. Kakva prilika, kakva sreća ne pripadati nijednoj strani! Ova priča o uskraćivanju kruha vojnicima sve se češće potvrđuje. Sa svih strana, iz svih korpusa, svi napadaju Hademkoyeve "ravnodušne". Ovo je ludilo. Glavni zapovjednik je poludio, zapovjednici trupa su poludjeli, svi smo poludjeli.

Neki ljudi tri dana nisu okusili kruha. Željeznica je blizu, glavni grad je iza nas.

16. prosinca

Jeste li nekada u životu bili okruženi s 21.000 ljudi koji četiri dana nisu dobili nimalo kruha? E, ja sam sada u takvoj situaciji.

Izzet-Fuad pasha, str. 255

❓ Zašto Izet-Fuad-paša vojnu inspekciju zove "ravnodušnima"?

III-13. Odlomci iz sjećanja jednoga rumunjskog vojnika

Napokon je izrečena presuda, na kraju je u meni ostalo dovoljno moralne snage da mi nitko nije bio potreban. Tužnim glasom jedan čovjek mi je rekao: *To je azijska kole-
ra!* Moji drugovi vojnici stajali su podalje i gledali me očima punim straha. Shvatio

sam da sam se odjednom u njihovim očima pretvorio u apokaliptičnu zvijer. [...] Ali kad sam povjerio svoje želje jednome s kojim sam bio blizak, možda zadnjemu, i dao mu naputke za svoje voljene koji su me čekali, vidio sam istinsku, okrutnu bol u njihovim očima. Usprkos tome, nitko se nije rukovao sa mnom kad sam odlazio. [...] Otišao sam u karantenu. Mogu vam reći da nisam bio ni očajan niti jako tužan. Bio sam ispunjen samo jednim osjećajem. Čuvao sam se i čekao. [...]

Imao sam sreće i ubrzo se vratio u puk svojim drugovima vojnicima.

Sadoveanu, str. 276-277

❓ Možete li zamisliti širenje kolere na Balkanu? Odakle je došla?

Zbog čega su se i vojnici i civili toliko bojali te bolesti?

Sl. 33. Grčki logor kraj Xanthija

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913.

33 O Izet-Fuad paši vidjeti bilješku br. 20.

34 To sam ime dao našoj inspekciji (napomena autora).

35 Abdullah-paša, zapovjednik Istočne armije.

36 Nazim-paša, ministar rata..

III-14. Odlomci iz dnevnika Vassiliosa Sourrapasa, grčkog dragovoljca

Stigli smo u jedno bugarsko selo. Tu smo našli mnogo kokoši, pataka, pura i gusaka. Lovili smo ih kamenjem i sabljama i ubrzo je svaki vojnik iz bataljuna u rukama imao po dvije-tri ptice i nekoliko jaja. Ja sam uhvatio puru. Zatim smo krenuli dalje prema mostu. Bili smo baš prizor za gledanje! Neki su klali živinu, neki je čerupali, a neki i dalje lovili. Kao scena iz nekog filma. Kad smo napokon stigli do mosta, zatekli smo 19. bataljun kako ga čuva. Preuzeli smo stražu, ulogorili se, naložili vatre i počeli peći svoj plijen. Ja sam naložio veliku vatru i ispekao puru; nisam imao soli, pa sam je napunio sirom. Savršeno se ispekla. Bila je teška oko pet *oka*. Jedan dio sam pojeo oko osam sati, a ostatak, radujući se kao dijete, spakirao u ranac. Zapovjedbene je da ugasimo vatre i da spavamo. To smo i učinili. U dva sata poslije ponoći probudio nas je stariji vodnik. Neki od nas su ustali i otišli udvostručiti stražu, dok su se s druge strane rijeke čuli neki glasovi.

Trichas, str. 175, 187, 188

Vassilis Sourrapas je u osmoj godini emigrirao u Ameriku. Kad je 1912. godine izbio rat, vratio se u Grčku boriti. U Ameriku se vratio nakon rata.

Kad bi se po ovoj priči snimao film, kojem bi žanru pripadao?

Kako se ona uklapa u tradicionalan epski opis balkanskih ratova?

Je li krađa živine u ovom dokumentu opisana kao čin nasilja ili kao pitanje preživljavanja?

III-15. Moral u bugarskoj vojsci – analiza bugarskog načelnika generalštaba mnogo godina nakon rata

Moral vojske uopće nije bio visok. Nakon dugih nestašica i bolesti, vojska je bila deprimirana. Našim je vojnicima bilo nelagodno zbog dugih političkih pregovora. Svi su bili nostalgичni i željeli su se što prije vratiti svojim kućama. K tome, pomisao da ratuju protiv svojih saveznika nije bila baš omiljena među vojnicima, i svi su oni to željeli izbjeći.

Časnici su stalno skrivali činjenicu da je u svim postrojbama bilo demonstracija i pobuna protiv rata, jer im je zamjenik glavnog zapovjednika prijetio otpuštanjem zato što su dopustili nered. Stoga se nitko nije usuđivao reći istinu. Dakako, neki ekstremni elementi širili su defetističku propagandu, ali ona nije bila opasna kao osobno uvjerenje svakoga vojnika pojedinačno da taj bratoubilački rat neće donijeti ništa dobrog.

Potresi u Velikom Trnovu i Gornjoj Orahovici još su pogoršali ovo stanje depresije.

Fičev, *Избрани произведения*

Zbog čega Fičev ovaj rat naziva "bratoubilačkim"?

III-16. Iz sjećanja jednoga rumunjskog časnika o prelasku specijalnoga pontonskog mosta na Dunavu kraj Corabije

Bezbroj Rumunja išli su nekamo u borbu, bilo kamo – što su oni znali o tome kamo idu i za što se bore? Pažljivo sam ih promatrao dok su prelazili posljednju dasku na mostu i stupali na bugarsko tlo. Neki su počeli pjevati ili vikati, bacajući kape uvis, a drugi su tužno gledali preda se. Ipak, najveći broj njih, a neću pogriješiti ako kažem osmorica od deseterice, brzo su se prekrstili kao da naš Bog nije isti kao i bugarski, kao da On može odlučivati i bdjeti nad životima onih koji odlaze u rat. [...]

Gane, str. 27-28

? Usporedite tekstove III-15. i III-16. Mislite li da postoji razlika u ponašanju vojnika s obzirom na to da je u prvom slučaju riječ o neuspješnom ratu, a u drugome o “pobjedničkoj” vojsci?

Možete li u ova dva teksta otkriti neke zajedničke elemente između “neprijatelja”?

III-17. Susret turskih i crnogorskih vojnika u Skadru nakon predaje grada

24. travnja 1913.

Idući prema bazaru, Crnogorci se susreću s turskim vojnicima koji idu prema mostu, odakle će napustiti grad. Zastaju i kratko razgovaraju. Crnogorci im nude bijeli kruh koji Turci sa zahvalnošću primaju, a poneki zauzvrat nude cigarete. Neki se dojučerašnji neprijatelji rukuju. Ovakve kratke epizode često su se ponavljale pred ljudima, koji se nisu miješali niti pokazivali ikakve znake ganuća. Oko podneva, turski su se vojnici u koloni spustili s Tepea i napokon napustili grad.

Berri, str. 252

? Opća pitanja uz poglavlje III b

Kakva su bila iskustva vojnika na bojištu? Pokušajte naći negativna i pozitivna iskustva.

Zašto svakodnevni život na bojištu pretvara ratne neprijatelje u prijatelje?

Nađite u ovim dokumentima različite razloge za vojničko nezadovoljstvo.

Usporedite to s poglavljem IIc. Jesu li ratna iskustva opravdala predratno oduševljenje?

IIIc. Paralelni rat

III-18. Pismo Ippokratisa Papavassilioua supruzi Aleksandri

Sneftsi, 23. lipnja 1913.

Draga moja ženo,

U ratu u Turskoj pisao sam ti iz turskih sela. Sada, u ratu u Bugarskoj, pišem ti iz bugarskih sela. Pisao sam ti prije dva dana, ljubavi moja, odmah nakon bitke kraj Kilkisa – te velike pobjede. Kilkis je bio za Bugare sveti grad, tajno skrovište bugarskih gerilaca, komita i rodno mjesto Daneva. Poslije borbe su ga zapalili. Bio je to veličanstven prizor. Gorio je dva dana. Stanovnici, sve Bugari, već su ga bili napustili. Naša vojska, draga moja, stalno napreduje, *en gallopant*, progoneći razmetljive Bugare koji bježe kao zečevi, nitkovi. Bježe prebrzo za nas, ali ulovit ćemo mi njih; negdje se moraju zaustaviti. Dragaa, ne možeš ni zamisliti slike iz ovog rata. Kamo god dođemo, zatječemo očaj i bijedu; Turci, koji su izgleda mnogo trpjeli pod Bugarima, sada se osvećuju paleći njihova sela i ljetinu. Na vidiku nam je uvijek neko selo koje gori. Bugari su pobjegli. Nema više Bugara u Makedoniji; čudovišta su otišla zauvijek; a da tek vidiš kakve su kukavice: ljudi koje zarobljavamo tresu se od straha.

Toliko sam sretan što nas je ovaj rat zauvijek oslobodio tih nasilnika, što nam je omogućio da upoznamo jedni druge, što smo im uspjeli skinuti lavlju kožu i razotkriti ih, njih čija je drskost zavela svijet da ih smatra «Prusima Istoka» – te smiješne, glupe ljude! Nezadovoljni onim što imaju, ti prevaranti su htjeli oteti i dio od svojih saveznika, onih koji su im pomogli u osvajanjima i bez kojih bi odavno bili nestali pod Turcima. Sad će izgubiti sve što su imali. To su i zaslužili. Oni su živi primjer za mit o psu i mesu.

Uvijek te osjećam pokraj sebe, tebe i našu dragu djecu. Žudim za tobom, ali tješi me pobjeda, jer ona znači da nećemo još dugo biti rastavljeni. Ne vjerujem da će rat trajati mnogo duže od još dva tjedna.

Što Evgenios sada kaže o Bugarima, kojima se toliko divio?

Volim te svom svojom ljubavlju,

Tvoj muž.

Trichas, str. 318-319

Papavassiliou je studirao na Vojnoj školi u Ateni i na Ratnoj akademiji u Berlinu. Kao časnik sudjelovao je u grčko-turskom ratu 1897. i u balkanskim ratovima. Kraljica Olga i prijestolonasljednik Konstantin bili su kumovi na njegovu vjenčanju (1909.). Poslije je zbog svojih rojalističkih uvjerenja neko vrijeme bio otpušten iz vojske. Bio je ministar ratne mornarice u diktatorskoj vladi L. Metaxasa (1936.-1941.).

Zašto je Papavassiliouu bila važna pobjeda?

Kakva je bila slika o Bugarima u grčkom društvu prije balkanskih ratova?

Što biste vi pisali svojoj obitelji kad biste bili vojnik na bojištu?

Pokušajte naći pisma vojnika koji su sudjelovali u drugim ratovima u 20. stoljeću i usporedite njihove sadržaje.

III-19. Fondacija Carnegie za međunarodni mir komentira “paralelne” gubitke poslije spaljivanja sela i egzodusa ljudi

Spaljivanje sela i egzodus poraženoga stanovništva normalna je i tradicionalna pojava u svim balkanskim ratovima i ustancima. To je običaj kod svih ovih naroda. Ono što su sami propatili, zauzvrat nanose drugima. To su mogle spriječiti samo imperativne zapovijedi iz Atene, Beograda i Sofije, a i to samo ako bi crkve i pobunjeničke organizacije podržale odlučnost svojih vlada. Opći apel na

humanost objavila je makedonska ustanička “Unutarnja organizacija”³⁷, ali izgleda da nije baš djelovao.

Carnegie, str. 73

❓ Jesu li “spaljivanje sela i egzodus poraženoga stanovništva” doista bili “normalna i tradicionalna pojava”?

Slažete li se da je “spaljivanje sela” i “egzodus poraženoga stanovništva” (a) balkanska tradicija i (b) nije se događalo više nigdje u Europi ni u svijetu?

Sl. 34. Ruševine Serresa

Carnegie, sl. 7, 8, 9, str. 86-87

³⁷ VMRO (Unutrašnja makedonsko-odrinska revolucionarna organizacija) osnovana 1893. u Solunu sa zadatkom da se postigne puna politička autonomija Makedonije i jedrenske Trakije.

III-20. Bijeg muslimana, listopad 1912.

Krenuli smo, ali napredovanje je bilo gotovo nemoguće. Ceste su bile zakrčene zapregama, stokom, ženama i djecom koja su turala lijevo-desno; to je naše muslimansko stanovništvo koje se povlači prema unutrašnjosti. Jadni ljudi! Svi su u suzama jer su napustili svoje domove i svoja imanja: užas rata već je počeo.

Selim, str. 24

III-21. Bugarska egzarhija pokušava preobratiti muslimane koji govore bugarski u kršćane

Treba spomenuti običaj koji su Bugari provodili na širokom području, običaj nasilnog preobraćanja Pomaka u kršćanstvo. Pomaci su Bugari po rasi i jeziku koji su u jednom razdoblju turskog osvajanja silom preobraćeni na islam. Oni ne govore turski i zadržali su neka tradicijska sjećanja na svoju kršćansku prošlost; ali prilike su ih obično činile fanatičnim muhamedancima. Na novoosvojenim područjima ima ih najmanje 80 000 i uglavnom žive sjeverno i istočno od Nevrokopa.

Bugarski je Sveti sinod stvorio plan da ih masovno preobrati i često je u tome mogao računati na potporu vojnih i civilnih vlasti, da ne spominjemo paravojne bande. Obično nije bilo nužno primijeniti otvoreno nasilje; prijetnje, pojačane demonstracijom sile, bile su dovoljne da navedu cijela sela da se podvrgnu obredu pokrštavanja.

Ta je politika provedena sustavno, te su se, mnogo prije izbijanja drugog rata, Pomaci u većini okruga vanjskim ponašanjem povinovali bugarskoj crkvi i pokorno slušali pouke svećenika i monahinja koje je poslao Sveti sinod da ih uputi u dogme kršćanstva. Ovo odstupanje, sasvim suprotno od tolerancije koju je carevina Bugarska obično pokazivala prema muslimanima unutar svojih granica, spada među najmanje opravdane brutalno-

sti ovoga rata; Sveti sinod je dokazivao da je, budući da su Pomaci silom preobraćani na islam, primjereno upotrijebiti silu i za obrnut proces.

Carnegie, str. 77

Bugarska egzarhija je u Rodopskim planinama, uz potporu paravojskih skupina, nastojala muslimane koji govore bugarski preobratiti na kršćanstvo. Dok su ove akcije u početku podržavali samo razni intelektualci-nacionalisti, poslije je to postala službena državna politika.

Zašto se ovaj postupak dogodio za vrijeme Prvoga balkanskog rata?

Kakva je bila uloga religije u procesu stvaranja država na Balkanu? Pokušajte pronaći relevantne dokumente u Povijesnoj čitanci 2.

Sl. 35. Bugarski konvoj Crvenoga križa

Carnegie, sl. 23, str. 217

III-22. Bugarski Glavni stožer osuđuje nasilničko postupanje

ZAPOVIJED BR. 69 ZAMJENIKA GLAVNOGA ZAPOVJEDNIKA GENERALA SAVOVA³⁸ O OBRANI ŽIVOTA, IMOVINE I ČASTI STANOVNIŠTVA NA OSLOBOĐENIM TERITORIJIMA

Lozengrad, 13. prosinca 1912.

Do nas u stožeru stigla je informacija koja nas navodi na sumnju da su se neki ljudi i časnici usudili pljačkati i vršiti nasilje nad civilnim stanovništvom na osvojenim teritorijima. Kako ovi nehumani postupci, koji su za svaku osudu, s jedne strane kompromitiraju bugarski narod, a s druge, slabe povjerenje naših budućih podanika, posebno civila muslimana, u cilju obrane njihove časti, imovine i života, zapovijedam:

1. Vojni zapovjednici i vojni namjesnici moraju poduzeti hitne i stroge mjere kako bi se podigle optužnice protiv ovakvih postupaka počinjenih u oblasti koju je zaposjela njihova vojska; krivci moraju odmah biti izvedeni pred sud, neovisno o činu i položaju. Sve zapovjednike valja upozoriti da moraju bez milosti kazniti ove zločinačke postupke, imajući na umu da će inače i sami odgovarati.

2. Treba poduzeti stroge mjere za uspostavljanje reda i discipline u pozadini. Svatko tko ne pripada vojsci ili ne radi za nju, mora biti vraćen u Bugarsku. Svi koji su dio vojske, ali zbog svoje nepouzdanosti kompromitiraju službu u pozadini, moraju biti poslani na bojište.

3. Sve vojnike i dočasnike treba upozoriti da je civilno stanovništvo na osvojenim teritorijima, neovisno o njegovoj nacionalnosti i religiji, pod zaštitom naših vojnih zakona i svako neopravdano nasilje i nepravda protiv njega bit će kažnjeni prema tim istim zakonima. Kako bi se to postiglo, apeliram na sve vojne i civilne vlasti da surađuju.

4. Zaključno, podsjećam vas da smo započeli ovaj rat u ime jedne uzvišene ideje, tj. da "oslobodimo ovaj narod režima koji je nepodnošljivo nasilan i nepravedan". Bog pomaže svojim hrabrim bugarskim sinovima da ostvare ovaj plemeniti cilj. U ovom času pozivam ih da ne dopuste nekima među sobom da u očima civiliziranoga svijeta kompromitiraju ovo veliko i veličanstveno junačko djelo.

V. Georgiev – St. Trifonov

Što je bila najveća opasnost za civile na osvojenim teritorijima?

Imaju li ovakve vojne zapovijedi izravan utjecaj na aktivnost paravojnih bandi ili regularne vojske? Ako imaju, u kojim slučajevima?

Ako uzmemo u obzir datum izdavanja zapovijedi, znači li to da je do tada nasilje bilo dopušteno?

III-23. Razaranja uzrokovana ratom u selima oko Skadra i agonija stanovništva koje pokušava pronaći "valjan" razlog za svoju patnju – prikaz Mary Edith Durham

Neka sela su bila tako raštrkana da mi je trebalo tri dana jahanja, po 10–12 sati, da ih obiđem, pružim pomoć i vratim se u Skadar. Sve u svemu, obišla sam 1022 obitelji u okolini Skadra, kojima su spaljene kuće. Najtužnije od svega mi je to što neke od tih nesretnih žrtava nisu imale pojma zašto im se to zlo događa. Žene s izglednjelom djecom pitale su: "Zašto su veliki vladari (velike sile) dopustili da vojnici dođu, da nas pljačkaju i ubijaju? Nikomu nismo učinili ništa nažao. A oni su uzeli naše koze, naše ovce, sve. A kad je moj muž pokušao spasiti ovce, oni su ga ustrijelili. Naša kuća je spaljena. Umiremo od gladi na ovom putu."

M. Edith Durham, str. 296

³⁸ General Mihail Savov (1857.-1928.) – poznati bugarski časnik; nekoliko puta bio je ministar rata i ima velike zasluge za stvaranje bugarske armije. Za vrijeme Prvog balkanskog rata bio je postavljen za zamjenika glavnog zapovjednika (car Ferdinand osobno bio je glavni zapovjednik); jedan je od inicijatora i krivaca za Drugi balkanski rat.

Mary Edith Durham bila je suradnica na Kraljevskom antropologijskom institutu, kao i članica Kraljevskog instituta za međunarodne poslove i autorica nekoliko knjiga. U 37. godini otišla je na Cetinje, glavni grad Crne Gore. Za vrijeme toga putovanja otkrila je svoj poziv. Tijekom sljedećih dvadeset godina često je putovala na južni Balkan radeći u raznim humanitarnim organizacijama, slikajući akvarele iz seoskog života i skupljajući narodne umotvorine. Napisala je sedam knjiga o balkanskim događajima. "Borba za Skadar" je svjedočenje o događajima kojima je autorica bila očevidac prije, za vrijeme, i poslije Prvog balkanskog rata.

Sl. 36. Gladni siromasi opsjedaju vrt talijanskog konzulata, Skadar (sredina siječnja 1913.)

Berri, str. 149

III d. Iza bojišnice

III-24. Opis Beograda iz pera jednoga hrvatskog dopisnika

Dolazak u Beograd

Uspeli smo se čuvenom beogradskom kaldrmom, patosanom [popločanom] okruglim kamenom jošte za turskih vremena. Hodajući po njoj kao da hodaš po obrnutim tanjurima.

Sl. 37. Bugari dijele kruh izgladnjelim stanovnicima Jedrena, travanj 1913.

L'illustration, siječanj – prosinac 1913., str. 347

Došavši na jedne stupe opazimo vojnika, što mu je po gole noge virilo iz čizme. Da ga znatiželjnici ne zaustavljaju vikao je cijelim putem: – Juče ja čizme namazao, pa mi ih parcovi [štakori] izjedoše! – i požurio se, da ih izmijeni sa drugima.

Idući širokim raskopanim ulicama sa oniskim kućama, sretamo na svakom koraku vojnike obučene u sivo ili modro odijelo

sa sivim kabanicama i opancima³⁹. Mi koji smo vični gledati vojnike sa ulaštenim cipelama ili omašnim cokulama, čudimo se kada u bečkim ilustrovanim listovima vidimo srpsku pješadiju u opancima. No, promotrivši pozornije vidi se, da je gotovo velika prednost u opancima pred postolama. Opanak je (sam sam ga već nosio) u tom spretniji od postole, jer voda i blato ne ulazi u nj sa strane, gdje se sastaje đon sa košom, a osim toga lagan je (...) Da navuku vojniku rođenu u opancima, naše teške postole ili čizme, taj bi u njima kretao kao mi, da nam na noge navuku škrinje (...)

Cijelim putem sretamo vojnike i one, koji imadu da se obuku. Ti, u čakširama [hlačama] iz domaćeg sukna smeđe boje, za koje bi Zagrepčani rekli da su turske, idu laganim odmjerenim korakom a za njima žene u zobuncima i podignutim suknjama, da ih blato odviše ne popraska (...)

Vojnici, razne vrsti, neprestano pridolaze, svrstavaju se u redove i ravnodušno stupaju mjeseći marno blato beogradskih ulica. Gostionice, niske i mračne, pune su seljaka, dok žene stoje na ulici, čekajući dok muškarci izađu (...)

Ovdje su se već tako privikli ratnim pripremama, da su Beograđanima sada sve pripreme i žurbe obična stvar, ma da se po kavanama, na ulici i uz trpeze govori samo o ratu. Sveopće mnijenje jest, ne da će biti rata, već da mora doći do rata. Samo da Francuska ne pomrsi račune, zabrinuto pripovijeda dječak od četrnaest godina svome drugu na uglu čaršije. (...)

Najveće ratničko oduševljenje uhvatilo je šire i najšire slojeve.

Neka sluškinja navaljivala je u "Narodnoj Odbrani", da ju upišu u kolo sestara i to da ju odašalju na granicu, protestujući protiv toga da tamo odlaze samo gospoje, koje će, kaže, kasnije samo pobrati ordene (...)

Vanredno je tužan i značajan slučaj sa majorom Keserićem, koji se ubio radi toga, što ga, radi starosti ne primiše u vojsku (...)

Beograd, 9. listopada 1912.

Jučer poslijepodne sretoh u jednoj ulici (...) srp-

sku konjicu, što se je poput mora razlila ulicom, zaposjevši ju od jednog kraja do drugoga.

Jašući na vitim konjima sa razvijenim prsima, kakovih nalazimo na dobrim slikama, što prikazuju nekadašnje turske ratove, drže se vojnici mirno i ta činjenica što polaze u boj čini sliku tajanstvenom i svečanom. Glazba na konjima, sastojeći se od trubalja razne veličine, prolazeći kraj vojnog ministarstva, zasvira. Osjećao sam kako mi ta bojna svirka naglo tjera krv k srcu i natrag, silno me uzbuđujući. U tim zvukovima bilo je i plača i radosti i gorčine; čula se rika topova, bojni poklici i sitan glas gusala⁴⁰, što na ratištu bodre vojnike (...)

Pošao sam prema kolodvoru. Čuvaju ga vojnici. Sav prostor pred lijepom i modernom stanicom pun je seljaka i seljakinja, što su pratili sinove na vojnu. Na očima seljakinja nijesam vidio suza; tek jedna, odjevena na građansku, stisla uz nekakav kup drva, tupo je gledala na vlakove, što su se neprestano fićukajući, razmještali. Velike i crne njene oči zažarile se od vrućine i zadržanih suza.

Hrvatski pokret, 9-31. listopada, 1912.

List "Hrvatski pokret" poslao je potkraj 1912. godine u Srbiju dopisnika Slavka Vörösa. U svojim izvještajima (objavljivanima od 9. do 31. listopada 1912.) pod nazivom "Put ka balkanskom ratištu", opisao je Beograd uoči Prvoga balkanskog rata. Izgleda da nije uspio otići na ratište. "Hrvatski pokret" je objavio desetak vrlo atraktivnih izvještaja iz ratnog Beograda.

Opišite atmosferu u Beogradu uoči rata. Zašto je narod priželjkivao rat? Razgovarajte o slučaju majora Keserića.

Što autor misli o vojnoj i "herojskoj" atmosferi u cijelom Beogradu? Odobrava li on rat? Je li svjestan užasa rata? Objasnite. Opišite ponašanje žena. Zašto je autor impresioniran tim ponašanjem?

39 Obuća balkanskih seljaka.

40 Gudački instrument s jednom žicom

III-25. Opis Istanbula iz pera jednoga francuskog novinara

A. U studenom 1912.

Mislili smo da ćemo zateći napušten Istanbul, ali nije bilo nikakve promjene. Možda malo manje automobila i tramvaja, samo malo. Ovih dana svakoga zaustavljaju. Morali smo reći lozinku kako bismo dokazali da konji nisu pod rekvizicijom, a da nismo imali dokumente odmah bi nam ispregli konje i odveli ih, a kočijaš i putnici morali bi sami vući kola, na veliko veselje i odobravanje gomile. Rezultat: više nema konja. Ipak, uz pomoć jednog veterinara, uspio sam pronaći nekoliko konja koji su bili skriveni; ništa ne izmišljam: njihov vlasnik ih je sakrio u podrum iz straha od rekvizicije.

Na ulicama Pere, masa svijeta, kozmopolitskog kao uvijek, koji kao da je potpuno ravnodušan spram rata, bar naizgled: isti kinematografi, isti koncerti uz kavu, iste kazališne družine kao prošle godine, ili barem toliko slične da izgledaju isto, u raznim repertoarima ničega ratnog. Vidim to po plakatima: "Jadnici", "Magda", "Dijete ljubavi" itd. U mnoštvu ljudi ima Grka, usprkos ratu, Talijana usprkos progonu, Crnogoraca usprkos njihovim nedavnim pobjedama; doduše, ovi potonji su čauši i sluge. Ali nose nacionalne vojničke uniforme. Svi se oni miješaju s Turcima te duboko i iskreno žele njihovo istrebljenje, iako djeluju sasvim ravnodušno. Ako prođe neki bataljun, nitko od tih ljudi ne može sakriti svoj prezrivi osmijeh. "Zoa! Zoa! (oni su životinje)", rekao je jučer jedan Grk koji je stajao pokraj mojega turskog prijatelja, koji ga je stavio u neugodan položaj, i tresući ga upitao: "Hoćeš li da im ponovim tvoje riječi?" Grk je pobjegao bez riječi. No jasno je da jedna polovina carstva iz dna duše mrzi drugu polovinu. Teško je vladati kozmopolitskim gradom. Teško je pobuditi zajedničku strast za isti ideal, a više ne vjerujem ni da svi Turci imaju jedan isti ideal kako bi se suprotstavili neprijateljstvu koje su protiv sebe akumulirali u vlastitoj zemlji.

Georges Remond "Impressions de Constantinople",
L'illustration 3636, 2. studenoga 1912., str. 320

B. U ožujku 1913.

Karneval i logorske vatre

Kakav čudan grad! Koliko kontrasta! Karneval je u jeku; na tjedan se održava po pet balova; maskirani ljudi užurbano prolaze velikom ulicom Pere, zajedno s bolesnicima i ranjenicima s borbenih linija Čataldže i Galipolja. Ljudi smrznutih stopala, nepokretnih ruku, a nitko ne obraća pažnju. [...] A osim lica domoljuba uznemirenih nesigurnošću trenutka, punih tuge i straha da će novi mirovni pregovori, kako se priča, značiti gubitak Jedrena, osim pogleda u očima jednog ranjenika kojega konj nosi kroz ravnodušnu gomilu i kojega njegov drug vodi u bolnicu, gotovo ništa drugo ne odaje osjećaj poraza, kraj tragedije, kraj ljudi koji hrle u grad. Ukratko, nitko ništa ne vidi.

Georges Remond, "A Constantinople"
L'illustration, 3655, 15. ožujka 1913., str. 237

III-26. Situacija u Skadru za vrijeme opsade grada – prema opisu talijanskoga novinara

13. studenog 1912.

Jutros je kruh opet poskupio. Kilogram stoji tri albanska pijastra, što je oko 60 centi. Oni koji ga ne mogu kupiti rade posebne poslove, za što dobivaju bonove za koje im u pekarnicama daju kruh. Razlog za povećanje cijene kruha nije nedostatak brašna. U skladištima ima nekoliko tisuća vreća brašna. Kažu sedam, osam tisuća vreća. Manjka ju drvo i ugljen za pečenje kruha. Po selima su pokupili sve drvo i ugljen i više ga nema. [...]

21. studenoga 1912.

Danas je jedini dan Bajrama. Trebala bi biti četiri dana, ali su ga zbog okolnosti skratili na jedan. Namjesnik je zapovjedio da se zaptvore svi dućani, čak i kršćanski. Top je ispalio pet puta po 21 plotun. Valija (namjesnik) je priredio prijeme za uglednike i ujutro je kratko svirala vojna glazba ispred Konaka (gradske vijećnice).

Zatvaranje dućana nije imalo nikakva učinka. Svečanost je bila nevesela, barut uludo potrošen. Ni taj jedini dan muslimansko stanovništvo nije uspjelo proslaviti svoj Bajram svečano, kako njihova vjera i tradicija nalažu. Svega je nedostajalo, baš kao i svih drugih dana opsade.

[...]

To što ste uspjeli kupiti hljeb kruha nije značilo da će on sigurno ostati vaš; oni koji su bili izgurani iz reda ili se samo tako pretvarali, tražili su kruha od onih koji su ga dobili. U svađama oko kruha pobjeđivali su jači. U takvim okršajima nekad su intervenirale rijetke žandarmerijske patrole. Ali one su mogle samo prekinuti tučnjavu, ali ne i riješiti tu tešku situaciju.

Iz pekarnice nedaleko od novog Konaka, jedna žena koja se hrabro borila izašla je s kruhom u rukama. Odjednom se pojavio mladić, oteo joj dragocjeni dobitak i pobje-

gao. Ali prije nego što je počeo bježati, bacio je novac na zemlju. Nesretnica je ostala skamenjena, praznih ruku, i nijemo gledala kako otimač odmiče, i dok su se ljudi oko nje smijali, briznula je u plač. Večeras neće ništa odnijeti kući. Kleknula je da pokupi bačeni novac iz blata. Ali sada taj novac ništa ne vrijedi.

Berri, str. 9, 35, 38, 39

Gino Berri bio je mladi talijanski novinar i ratni dopisnik koji je ušao u grad Skadar prije početka njegove posljednje opsade i ostao u njemu šest mjeseci, koliko je opsada trajala. U njegovoj knjizi događaji su kronološki predstavljeni prema dnevniku koji je Berri vodio za vrijeme rata.

Sl. 38. Podjela pomoći obiteljima vojnika mobiliziranih u rumunjsko-bugarskom ratu, 1913.

Gazeta Ilustrata II, br. 31, 13. srpnja 1913., str. 9

III-27. "Srpska žena"

Srpska žena

Nadmašila je sve dosadašnje najslavnije žene svih naroda na svetu.

Oca svoga, supruga svoga, brata svoga, sina svoga ispraćala je na bojno polje cvećem i oduševljenjem. Svima je govorila da je otadžbina preča od života. Ljubav svoju materinsku ona je potčinila velikoj ljubavi prema otadžbini. Ona je shvatila da samo srećna Srпкиnja može da bude srećna majka. Ubeđena je da je otadžbina preča od svega. Obrađivala je njive i sređivala letinu. Kopala je, orala je, sejala je, žela je, vršla je, izvršivala je sve težačke radove da bi nejač ishranila, da bi ratnicima ponuda poslala i da bi imala slavskog kolača i mogla dati državi poreza. Sve je to činila najistrajnije.

Plela je čarape i šila rublje pa ih slala ratnicima na daleke strane najsvesrdnije.

Negovala je ranjenike i svoje i protivničkih vojsaka, najbrižljivije.

Čuvala je ženski obraz svoj najčednije.

One koji su mogli s puškom poći a nisu, nazivala je škartom i prezirala ih najrevnosnije.

Slava ti, srpska ženo! Slavna si! Nadmašila si sve dosadašnje najslavnije žene svih naroda na svetu.

Srbine, tvoja je žena snaga tvoja. Ona je i stub porodice i stub države tvoje.

Kćeri moje mile i zlatne, zemaljski zakoni mnogo su nepravedni prema vama.

U ovim ratovima, u ovim velikim i istorijskim danima vi ste svojim besprekornim držanjem dokazale da naši zakonodavci i državni vašu veliku dušu poznavali nisu.

III-28. Jedna Grkinja iz više klase nudi svoju pomoć kao bolničarka i govori o svojim iskustvima

O, prvog sam se dana zaista jako trudila da se priviknem na okolinu. Slika bijede bila je najdojmljivija. Pacijenti koji su pristizali bili

Muževi i država treba sad da pokažu i dokažu da su vas dostojni. U tome leži veliki njihov interes, i moralni i materijalni.

Čika Miroslav.

Balkanski rat u slici i reči 27, 11. (25) kolovoza 1913.

Kakva je svrha pisanja ovakvog teksta?

Usporedite odlike ženske heroine s muškim herojem (u tekstu II-2).

Sl. 39. Na Cetinju – žene, djeca i ranjeni vojnici

L'illustration CXL (1. srpnja – 31. prosinca 1912.) str. 293

su svi iz nižih slojeva, prljavi i u prnjama, a vonj koji je iz njih izbijao bio je toliko loš da mi je pozlilo. [...]

Nakon dvije ili tri postaje stigli smo u Larisu. Nismo imali gdje odsjesti. Jedna mala soba na stanici bila je na brzinu pripremljena za princezu. Mi ostali morali smo spavati u va-

gonima. Odlučila sam uzeti taksi i običi neke bolnice. Situacija je bila užasna! Sve su bolnice bile improvizirane, bez dovoljno kreveta, bolničarki, ičega. Čuli su se samo jauči, uzdasi i plač. Nitko se nije odazivao na vapaje bespomoćnih bolesnika. Jedan jedini bolničar je pospano išao okolo, nesposoban da učini išta osim da nagazi neke od onih na podu. Neki od njih bili su teško ranjeni. Cijelu smo noć pomagali koliko smo mogli, a ujutro smo se vratili na stanicu.

Trichas, str. 32, 35

🔑 Odlomci iz dnevnika (1912.) Aspasijske Mavromihali-Ralli, kćeri jednoga grčkog premijera i poslije supruge drugoga grčkog premijera. Ubrzo nakon mobilizacije ponudila se da kao bolničarka pomaže ranjenicima s bojišta. Poslije kratke obuke bila je u pratnji princeze Jelene na prvom putovanju bolničkog vlaka i zabilježila svoje doživljaje.

? Kakvu je ulogu žena mogla preuzeti u vrijeme rata? Kako se ova žena iz više klase osjećala kad se suočila s realnostima rata? Usporedite s tekstom III-24., posebno s odlomkom "U 'Narodnoj obrani'... kasnije medalje."

Sl. 40. Srbijanke vježbaju gađanje iz puške, 1912.

Vojska na Balkanu, Ljubljana, 1914.

Sl. 41. Bolničarke s pacijentima, 1913.

Historijski arhiv muzeja Benaki u Ateni,
Fotopoulos, str. 266

Sl. 42. Turkinje nude svoju pomoć kao bolničarke u Istanbulu

L'illustration CXL (1. srpnja – 31. prosinca 1912.) str. 372

🔑 Potpis ispod slike: Turske gospođe iz Crvenog polumjeseca u bolnici Gulane. [...] Ova fotografija svjedoči da su gospođe iz turskoga visokog društva, udane ili zaručene, zabrinute majke, odlučile, usprkos muslimanskoj tradiciji, pomagati u bolnicama. [...]

III-29. Incident između bugarskih građana i naoružanih rumunjskih vojnika u bugarskoj gostionici – prema priči rumunjskog časnika

U Oraniji, na zidu jedne gostionice našao sam kartu Bugarske koja me je zainteresirala. Htio sam je kupiti. Mogla je stajati najviše jedan lev, ali ja sam ponudio dva. Gostioničar mi je nije htio prodati. Ponudio sam pet leva. Nije htio. Pokušao sam je ukrasti. Primitili su to, pa su četiri Bugarina stala ispred karte, spremni da me udare ako je samo pipnem. Gostionica je bila puna naoružanih rumunjskih vojnika, a ovi su bili nenaoružani. Ali htjeli su se tući! Njihova je drskost bila gotovo herojska, ali to je ipak bila samo drskost...

Gane, str. 90

? Zašto mislite da je karta na zidu gostionice bila Bugarima toliko važna? Što mislite, što je karta prikazivala?

Kakav je stav pisca ovog teksta? Kako biste vi reagirali da ste bili na njegovu mjestu?

III-30. Turci i Židovi u Beogradu za vrijeme Prvoga balkanskog rata

Pred turskom džamijom

Kako je danas lijep jesenski dan izašao je svijet na šetnju i to na zidove Kali Megdana i na Topčider. Na Kale Megdanu sve vrvi svijetom, no sve je to gotovo sama žena, tako da ti je nekako nezgodno zaći među tu žensku diju, što je nedavno ispratila svoje muževe i sinove na bojište.

Nađem se nekako u jednoj kaldrmisanoj [oblim kamenjem popločanoj] uličici pred muhamedanskom džamijom. Oveća jednostavna stara ta džamija, što nalikuje velikom kaminu ili krušnoj peći, stoji mirno usred grada, čiji narod se je digao, da vojuje protiv ugnjetavača svoje braće, što će ju Turčin kla-

ti u ime proroka, čiji polumjesec blješti na šiljku minareta džamije.

Pripovijedaju, kako se svakoga petka u več, kada bi se stari mujezin pojavio na balkonu minareta, da saziva Allaha, sakuplja pred džamijom mnoštvo djece, nabacujući se kamenjem na tursko svetište.

Otkada je došlo do vrhunca napetosti između Turske i Srbije, ne pojavljuje se više stari mujezin na minaretu i ne čuje se više ime Allahovo nad niskim kućama Beograda. Zar se je veliki prorok posramio sramotnih djela svoje djece u Staroj Srbiji i Makedoniji?...

Dugo stojim pred ovim ostatkom sile, što je tolike vijekove davila nas i našu braću i nekako mi je neprijatno, kada pomislim na starog mujezina koji se sakrio u te zidine kao pile pred olujom.

“Mojsijevci”

Nedaleko turske džamije opazim izraelitsku sinagogu. Sjetio sam se kako su ovih dana beogradski mojsijevci sabrali oveće sume za potporu obitelji, čiji su branitelji otišli na vojnu. Isto se događa i u pokrajini. Bi li se i u nas našlo izraeličana, koji bi se u ovako odsudnim časovima ovako ponijeli? Ja mislim da bi...

Hrvatski pokret, 9.-13. listopada 1912.

? Kakvo je bilo držanje dviju manjina u Beogradu? Pokušajte objasniti zašto su se tako ponašale.

III-31. Djeca se igraju rata u Beogradu

U Beogradu, 16. listopada Beogradski derančići već su zaigrali igre predstavljajući srpsko-turski rat. Do sada su oni čuli samo općeniti razgovor o srpsko-turskom ratu, pa ne znadu kako da si ga predstave. No, o četnicima⁴¹, što ih ovdje nazivaju komitama⁴², toliko se priča i pripovijeda, da su djeca dobila o njima već sasvim

41 Gerilac, a poslije, naročito u Drugom svjetskom ratu, militantni srpski nacionalist.

42 Gerilac.

realnu sliku. Pa njihov pustolovan život pun junaštva u borbi s Turcima, najviše raspaljuje maštu čaršije, živo djelujući na djecu.

Najviše se ti mali ratnici sakupljaju na zelenom trgu između ulice kneza Mihajla i uličice koju resi krčma: "Kod zlatnog burenceta [bačvice]", tog nekadašnjeg, a i današnjeg stjecišta beogradskih boema i artista.

Taj trg po svoj prilici imao je biti Kosovsko polje, jer sav je vrvio dječurlijom, koja su vikala: Živeo Isa Boljetinac, udri Turčina! – "Turaka" je naravno bilo mnogo manje; oni se sakriše iza ugla "Zlatnog burenceta", ne možda radi toga što bi se bojali "Srba", već zato, što su oni morali biti Turci.

Hrvatski pokret, 9.-13. listopada 1912.

Sl. 43. Djeca se igraju rata u Vranju, Srbija

L'illustration CXL (1. srpnja – 31. prosinca 1912.), str. 346

Kako je rat utjecao na dječje igre? Zašto je u tekstu III-31. samo malo djece igralo ulogu "Turaka"? Sjetite se sličnih igara iz svojega djetinjstva.

Igraju li se djeca danas ratnih igara? Tko su "neprijatelji"?

Sl. 44. Djeca kao bolničari i bolničarke u Podgorici

L'illustration CXL, (1. srpnja – 31. prosinca 1912.), str. 346

Sl. 45. Srpski ženski komitet Crvenog križa u New Yorku – organiziran radi prikupljanja pomoći za ranjenike

*Balkanski rat u slici i reči 35,
20. listopada (13. studenoga) 1913.*

III-32. Akcije prikupljanja novca za "južnoslavensku braću" u Hrvatskoj

ZAGREB ZA CRVENI KRST BALKANSKIH NARODA

U današnjoj sjednici gradskog zastupstva u 4 sata poslije podne bit će stavljen u ime većine predlog da grad Zagreb, prijestolnica Kraljevine Hrvatske, votira iz svojih sredstava za Crveni krst balkanskih naroda svotu od 20.000 K (dvadeset tisuća kruna).

Taj će predlog naravno biti prihvaćen.

To je dosada najveća svota koja je za tu svrhu od kojeg gradskog zastupstva votirana. Da su bolje gospodarske prilike, Zagreb bi dao i više.

*Kolo*⁴³: Na pjevačkom pokusu našeg hrvatskog pjevačkog društva "Kolo" u četvrtak objavio je potpredsjednik g. Prilepić sakupljenim članovima da će uskoro biti dozvoljeno sabiranje priloga za Crveni krst balkanskih naroda, pa da onda mora i "Kolo" svoje doprinijeti. Ta je vijest naišla na neopisivo oduševljenje. Sve udara u buran pljesak i klicanje.

Onda je zaključeno da se za četvrtak, 7. studenog priredi koncert kojeg će čisti prihod biti namijenjen Crvenom krstu.

Hrvatski pokret, 4. studenoga 1912.

Izražavajući potporu južnoslavenskim zemljama i narodima, narodi Hrvatske i Slovenije poduzeli su brojne akcije za prikupljanje novca. Vijesti o tim akcijama redovito su objavljivane na naslovnica novina. Izgleda da nije bilo mjesta na slavenskim teritorijima Austro-Ugarske gdje nije prikupljana pomoć za "južnoslavensku braću".

Koji je bio razlog za dobrotvornu akciju u Zagrebu?

Zašto su pisci tih vijesti bili tako sigurni da će gradski oci podržati donaciju?

Je li sudjelovanje u takvim akcijama bilo pitanje društvenoga prestiža?

Sl. 46. Ciparski dragovoljac u balkanskim ratovima

Katia Hadjidemetriou, str. 331

43 Narodni ples, vrlo popularan u vrijeme nacionalnog buđenja.

III-33. Dragovoljci i novčana pomoć s Cipra⁴⁴

Te je noći stigao telegram Reutersa koji javlja o potpunom porazu Bugara. Ta se vijest poput munje proširila po svim dijelovima grada. Prve su skupine kličući počele izlaziti iz kavana Jamude i krenule prema centru. Udruge, kao i mnoge privatne kuće, ukrašene su zastavama. Ispred "Jednakosti" vijorile su se zastave Srbije i Crne Gore zajedno s grčkom. Odjednom su se niotkuda formirale velike zajedničke demonstracije. Filharmonijski orkestar, čijih se sedam studenata već borilo na bojištu, predvođen maestrom g. Kalligerijem, smješten je na čelo narodnih masa, svirajući ratne pjesme. Orkestar je skrenuo u ulicu Georgiosa I. i, zaustavljajući se ispred saveza, odsvirao himnu. Prethodnica kolone demonstranata bila je kraj "Ateneona", a gomila se protezala sve do Ulice Konstantinosa Palaiologosa.

Živio Konstantin XII!⁴⁵ Živjeli "Voulgaroktonoi"!⁴⁶ Živio Enosis!

Dvije tisuće ljudi pjevalo je himnu uz glazbu. Kroz demonstrante je pronesena velika zastava, koja je bila pozdravljena s golemim oduševljenjem. Ljudi su bacali uvis šešire, a mnogi su ljubili sveti simbol domovine.

Demonstranti, praćeni vatrometom, išli su ulicama Georgiosa I., Vasileosa Evagorosa, Svetog Andrije i ulicom Kritis i natrag prema savezima. U ponoć su demonstracije bile završene. Ali mnoge su skupine nastavile demonstrirati i poslije ponoći, idući ulicama i pjevajući nacionalne pjesme.

Sutradan je održana vrlo dobro posjećena svečanost u Svetoj Napi, gdje je kitionski episkop održao govor kojim je izazvao nove emocije i novo uzbuđenje. [...]

U nedjelju je grad počeo prikupljati nove

priloge kako bi ojačao fondove za nacionalne potrebe. Stotine mladih iz grada i okoline bilo je spremno za pokret. Limasol, koji duboko u sjećanju čuva svoju slavnu tradiciju, u najvećoj će mjeri olakšati odlazak svoje plemenite djece. Ovaj grad je ponosan jer, kad god je to potrebno, on veličanstvenim akcijama pokazuje da zna kako treba služiti velikim idejama svojega naroda.

novine *Alitheia* (Istina), 5. srpnja 1913.
u Papapolyviou, str. 73

Na Berlinskom kongresu (1878.) uprava nad Ciprom predana je Britaniji. Otok je ostao pod turskim suverenitetom do 1914. Nakon što je Osmansko Carstvo ušlo u Prvi svjetski rat na strani Središnjih sila, u skladu s mirom u Lozani (1923.), Turska je priznala pripajanje Cipra Britaniji. Godine 1925. Cipar je proglašen kolonijom Krune. Ideja "enosis" (ujedinjenja) s Grčkom pojavila se na Cipru u skladu s grčkim iredentizmom i "idejom velike Grčke". Pod britanskom vladavinom javio se snažan pokret za ujedinjenje.

Usporedite tekstove III-32. i III-33. Nalazite li neke sličnosti? Koja se vrsta solidarnosti izražava? Kakva su bila očekivanja Hrvata, odnosno Ciprana?

III-34. Bugarski mljekari u Istanbulu

I tako smo stalno u nekom ratnom stanju s Bugarima. Cijeli svijet je svjestan zvjerstava što nam ih je počinio taj surovi, zlobni narod. Ima li jednog sela koje nisu spalili, jedne džamije koju nisu srušili? Ima li žena i djece koje nisu pobili, zatvorenika koje nisu pogu-

⁴⁴ Cipar je poslao oko 1500 dragovoljaca u balkanske ratove. P. Papapolyviou je zabilježio 776 imena dragovoljaca.

⁴⁵ Grčkog kralja Konstantina I. zvali su Konstantin XII., implicirajući da je naslijedio Konstantina XI. Paleologa, posljednjeg bizantskog cara.

⁴⁶ "Bugaroubojice". Ovo je aluzija na bizantskog cara Bazilija II. (976.-1025.), "koljača Bugara", kako je kasnije bio poznat.

⁴⁷ Krznena kapa slična fesu.

bili? Iako stvari tako stoje, još ima bugarskih mljekara koji rade u Istanbulu i koji se usuđuju nositi kalpak¹⁹, a nisu pretrpjeli ni najmanju neugodnost od Turaka. Već to je dovoljno da cijelom zapadnom svijetu dokaže veličinu plemenitog turskog naroda.

Da bi prikriji vlastita zvjerstva, Bugari su jednom za europski tisak rekli kako smo i mi zlostavljali njih.

Ali jasno je da su sve to laži. Nigdje u Europi, koja se smatra civiliziranom, ne bi građani jedne od dviju zaraćenih zemalja mogli živjeti u onoj drugoj zemlji. Za vrijeme njemačko-francuskog rata⁴⁸ nije bilo nijednog Nijemca na francuskom tlu, kao što nije bilo ni Francuza u Njemačkoj. A da je nekoga i bilo, narod bi ga rastrgnuo.

Kad promatrate situaciju u Europi i ovdje, shvatite da je osmansko mlijeko zdravije od pokvarenog mlijeka bugarskih mljekara. Zato se mi ponosimo svojim osjećajem za pravdu. A voljeli bismo vidjeti čime se to zločinci ponose!

“Sütçülerimiz” (Naši mljekari)

Rubrika: Hasb-i Hal (Prijateljsko čascanje), *Karagöz* 548
23. kolovoza 1913., u Heinyelmann, str. 246-247

🔑 Karagöz je izlazio, dvaput na tjedan, od 10. kolovoza 1908. sve do 1951. godine. Ime Karagöz dobio je po komičnom, prilično sirovom, liku iz tradicionalnoga osmanskog kazališta sjena. Časopis je tijekom svoje duge povijesti dvaput mijenjao izdavača. Ali Fuad, osnivač, izdavao ga je sve do svoje smrti 1919. Njegova nasljednica, Ali Fadova sestra Fatma, 1935. je prodala časopis Republikanskoj narodnoj partiji (Cumhuriyet Halk Partisi).

Sl. 47. Reklama za mlijeko u Grčkoj

Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912.-1913.

🔑 Prijevod: Za vrijeme nedavnoga Balkanskog rata hrabri grčki vojnici pili su mnogo mlijeka “VLAHAS”, koje im je davalo snagu i zdravlje.

? Kako se ova reklama služi događajima iz Balkanskog rata? Znete li neku današnju reklamu s vojnicima? Tko bi danas bio glavni junak u sličnoj reklami? Kako to objašnjavate?

48 Misli se na njemačko-francuski rat 1870.-1871.

Opća pitanja uz poglavlje III d

1. Usporedite tekstove i slike koji se odnose na ulogu žena za vrijeme rata. Odredite stereotipe i realne situacije. Istražite u Povijesnoj čitanci 4 i usporedite tekstove odavde s ulogom žena u Drugom svjetskom ratu. Vidite li razlike ili sličnosti s balkanskim ratovima?
2. Pokušajte pronaći sve slike u ovoj čitanci na kojima su prikazana djeca. Opišite različite aspekte utjecaja rata na život djece.
3. Klasificirajte tekstove koji se odnose na vrijeme (a) prije rata, (b) za vrijeme rata, (c) poslije rata. Možete li opisati sliku rata u sva tri slučaja?
4. Nađite dokumente koji se odnose na ratna iskustva za vrijeme Prvog svjetskog rata (u zapadnoj Europi) i pokušajte otkriti sličnosti.

ČETVRTO POGLAVLJE

Bojišta i promatrači

Početak balkanskih ratova izazvao je brojne reakcije i pomiješane osjećaje među stanovnicima ovoga poluotoka. Obje zaraćene strane imale su i jake pomagače i jake protivnike. Službeno proklamirana neutralnost Antante i Središnjih sila u oružanom sukobu išla je ruku pod ruku s oduševljenom potporom "braći po vjeri i oružju".

Balkanski su ratovi inicirali nove političke i diplomatske razgovore o budućnosti regije. Ponovno su se pojavili planovi za stvaranje novih država u europskim pokrajinama Osmanskog Carstva. Dok su politički krugovi pokušavali iskoristiti novu situaciju za vlastite ciljeve, obični su ljudi bili potreseni ratnim nesrećama i nejasnom perspektivom mira u kojem će pobjednici nametnuti svoje uvjete, ne poštujući potrebe drugih. Solidarnost među narodima različitih vjeroispovijesti, posebno među slavenskim narodima, vladajući krugovi susjednih nezaraćenih zemalja shvaćali su kao ozbiljnu prijetnju i mnogo godina poslije završetka ratova.

Dokumenti u ovom poglavlju nastoje rekonstruirati raspoloženje balkanskih naroda pod različitim političkim režimima uoči balkanskih ratova. Ono varira od potpunog miješanja i formiranja dragovoljačkih odreda do relativne ravnodušnosti i odobravanja. Paralelno s tim prirodnim reakcijama postojali su međusobno suprotstavljeni dugoročni politički planovi.

IV a. Balkanske pokrajine Osmanskog Carstva

U balkanskim pokrajinama Osmanskog Carstva, balkanski su ratovi dočekani s različitim nadama. Neki su se narodi priključili osmanskoj vojsci u nadi da će uništiti njezine neprijatelje i sačuvati njezin integritet, dok su se drugi borili za stvaranje vlastitih nacionalnih država.

ALBANIJA. Kako je odmah nakon izbijanja balkanskih ratova Albanija dobila ograničenu autonomiju, stav prema zaraćenim stranama nije bio jedinstven. Glavni je cilj bio osiguranje i, ako je moguće, proširivanje autonomije u oblastima koje su proglašavane dijelom albanskih zemalja. To se moglo postići djelovanjem na strani pobjednika i uz potporu velikih sila. Osmanski porazi u Prvom balkanskom ratu prisilili su Albance da odustanu od svoje tradicionalne autonomističke strategije i da se bore za potpunu neovisnost. Ali, zbog suprotstavljenih interesa velikih sila, opstanak nove Albanije sljedećih je nekoliko godina bio neizvjestan, jer je ona bila meta diplomatskih intriga i oružanih napada.

IV-1. Odluke o stavu Albanaca u slučaju Balkanskog rata – Skopje, 14. listopada 1912.

Ogranak komiteta "Spas" u Skopju i "Crno društvo" održali su hitan sastanak na temu: Turska će donijeti rat. Kako ćemo spasiti Albaniju?

Odlučeno je:

1. Poslati proglas velikim silama.
2. Formirati delegaciju za raskid sporazuma skadarskih brđana s Crnom Gorom.
3. Ova će delegacija biti ovlaštena objediniti albanske oblasti radi spašavanja zemlje od komadanja.

U proglassu koji je 16. listopada 1912. potpisalo "Crno društvo" stajalo je: "Crno društvo", kao predstavnik albanskog naroda, ima čast obavijestiti vas da se albanski narod ne bori radi učvršćivanja turske dominacije na Balkanu, nego da bi zauzeo cijeli albanski teritorij. I zato, kakav god ishod rata bio, Albanci neće nikada prihvatiti nikakvu drugačiju upravu nad četiri vilajeta, već samo jednu zajedničku vladu.

Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, str. 255, 256

"Crno društvo za spas" (1911.-1912.) bilo je albansko revolucionarno i nacionalističko društvo, aktivno u nekoli-

ko gradova kao što su: Valona, Gjirokastra, Korçë, Bitola, Skopje itd. Njegov primarni cilj bio je ujedinjenje vilajeta Skadar, Kosovo, Bitola i Janjina u jednu autonomnu političku jedinicu s albanskom vladom i zasebnim parlamentom. To je bilo društvo radikalnih stavova koje je oružane ustanke smatralo sredstvom za ostvarenje svojih ciljeva. Odigralo je značajnu ulogu u organiziranju i koordiniranju ustanaka 1911.-1912. protiv osmanske vladavine u Albaniji. Održavalo je i bliske veze s albanskim domoljubnim društvima u inozemstvu.

IV-2. Herbert Adams Gibbons, mladi student povijesti koji je u vrijeme balkanskih ratova putovao Balkanom i radio za Crveni križ, piše o albanskoj obrani Skadra

Skadar je bio opsjednut, ali Crnogorci, koji su na bojnopolju jedva mogli skupiti 30000 ljudi, ostali su tu cijelu zimu. Velika utvrda Tarabosh, na visokoj planini nad gradom Skadrom i donjim dijelom jezera, bila je nedostupna za njihovu vojsku i topništvo. A u samom gradu Skadru Albanci su se borili za život svojega naroda, a ne za Turke, i pružali veličanstven i dugotrajan otpor.

Gibbons, str. 274, 275

? Zašto su Albanci u početku rata podržavali Osmansko Carstvo? Jesu li se borili za sultana u Istanbulu ili za svoju nacionalnu stvar?

Što je bilo dobro, a što loše u takvoj politici?

Sl. 48. Prije napuštanja Skadra: crnogorska majka sa sinom na grobu svojega muža i njegova oca, svibanj 1913.

L'illustration, siječanj–prosinac 1913., str. 449

? Pažljivo pogledajte sliku. Mislite li da je slika spontana ili su majka i sin pozirali?

IV-3. Telegram predsjednika albanske privremene vlade ministrima vanjskih poslova Crne Gore, Srbije, Bugarske i Grčke, 29. studenoga 1912.

Želim obavijestiti vaše ekscelencije o iznimnom događaju u narodnom životu Albanaca.

Predstavnici svih albanskih pokrajina, različitih vjeroispovijesti, koji su se sastali jučer u narodnoj skupštini u gradu Valoni, objavili su neovisnost Albanije i izabrali privremenu vladu. Albanci su sretni što se pridružuju obitelji slobodnih naroda istočne Europe s jedinim ciljem da žive u miru sa svim susjedima. Nadamo se da će ovu promjenu u životu našega naroda, kao i našu privremenu vladu priznati vlade vaših ekscelencija, da će svako neprijateljsko djelovanje vaše vojske u našoj zemlji prestati i da će svi albanski teritoriji koje su sada zaposjele savezničke vojske opet biti slobodni.

Queveria e Përkohëshme e Vlorës, str. 42–43

Sl. 49. Albanski ustanici iz Mirdite spremni za polazak u rat protiv turske vojske, 1912. (prije Balkanskoga rata)

Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres, str. 127

IV-4. Službena poruka austro-ugarskog konzula poslana ministarstvu vanjskih poslova Austro-Ugarskog Carstva, 30. studenoga 1912.

Za vrijeme današnjega razgovora s Ismail Kemal-begom⁴⁹ u našem konzulatu, kojem je pribivao i naš talijanski kolega, on nas je uvjeravao da je zadovoljan dosadašnjim administrativnim mjerama. Priznata je njegova uprava u neokupiranim dijelovima zemlje. Štoviše, turski vojnici i generali na ovim teritorijima potpuno su neutralni. [...]

Vojnici turske Zapadne armije u velikom su broju smješteni u Lušnju pod zapovjedništvom Mahmud-paše, u Kelkiri pod zapovjedništvom Seid-paše, u Beratu pod zapovjedništvom Kavidpaše, u Leskoviku pod zapovjedništvom Ali Riza-paše. Ove su vojske potpuno demoralizirane, umorne i nepremljene.

Ismail Qemal and Documents, str. 246

Kakva je bila situacija u albanskim zemljama potkraj rata?

Zašto je privremena vlada željela dobre odnose s balkanskim saveznicima? Je li bilo međusobnih razilaženja u zahtjevima Albanaca, Srba, Bugara i Grka?

IV-5. Opasnosti albanskoga razgraničenja po svjetski mir – francusko viđenje

Upletenost Europe u albansko pitanje

Kako razgraničenje Albanije može biti prijetnja europskom miru? Razlog ove opasnosti je jednostavan.

Austro-Ugarska, koja nije sudjelovala u ratu, zapravo nema pravo intervenirati u podjeli europske Turske između saveznika, koji se pozivaju na pravo osvajača i na svoje goleme žrtve, kako ljudske, tako i financijske. *Ali projekt Albanije koji je predstavila vlada u Beču ima za cilj samo to da Crnogorce, Srbe i Grke liši glavnih rezultata njihovih pobjeda.*

Pristajući na načelo autonomne Albanije, velike su sile već učinile Austro-Ugarskoj velik ustupak, ali je jasno da teritorij ove Albanije mora biti ograničen kako bi se interesi Austrije pomirili s pravima pobjedničkih balkanskih saveznika.

Ali, ako Austriju u njezinim ambicijama, manje-više, podržavaju Njemačka i Italija, balkanski saveznici imaju, kao prirodnu potporu, Trojni savez Antante, čiju je doktrinu 9. studenoga 1912. proklamirao g. Asquith, britanski premijer. On je na gradonačelnikovu banketu rekao: *“Pobjednici ne bi smjeli biti lišeni tako skupe pobjede.”* Dakle, oko albanskog pitanja bore se dvije značajne europske grupacije.

André Cheradame, *L'illustration* 3650, 8. veljače 1913., str. 115

⁴⁹ Ismail Kemal-beg (1844.-1919.) rođen je u Valoni, u bogatoj feudalnoj obitelji. Osnovnu školu završio je u rodnom gradu Valoni, a zatim je pohađao višu školu “Zosimea” u Janjini. Godine 1859. s obitelji se seli u Istanbul, gdje je započeo istaknutu karijeru u osmanskoj službi zahvaljujući kojoj je značajno pridonosio stjecanju albanske neovisnosti. Aktivno je sudjelovao u Mladoturskom pokretu, ali se usprotivio njihovoj politici kad su uspostavili autoritarnu vlast. Usprkos protivljenju Mladoturaka njegovoj kandidaturi, u prosincu 1908., Ismail Kemal izabran je za člana osmanske skupštine za sandžak (pokrajinu) Berat. Nakon izbijanja Prvog balkanskog rata, sa skupinom albanskih domoljuba organizirao je nekoliko sastanaka s Albancima iz dijaspore o albanskom pitanju. Javno je iznosio svoje stavove o budućnosti Albanije u nekoliko članaka i intervjuu stranim novinama. U Albaniju se vratio 19. studenog i poslije sastanka predstavnika svih oblasti nastanjenih Albancima, 28. studenog 1912., proglasio je neovisnost Albanije o turskoj vlasti i postao prvi albanski premijer. Godine 1914. njegova je vlada podnijela ostavku i europske sile su za albanskog kralja postavile jednog europskog princa. Ismail Kemal umro je 1919. u Italiji, a pokopan je u svojem rodnom gradu Valoni.

MAKEDONIJA. Situacija u Makedoniji⁵⁰ bila je mnogo složenija nego u Albaniji. Dok su neki dijelovi stanovništva tražili priliku da se pridruže susjednim nacionalnim državama, neki politički krugovi u emigraciji opet su pokrenuli ideju o autonomiji iznesenu u članku 23 Berlinskog mirovnog sporazuma iz 1878.

IV-6. Memorandum skupine makedonskih intelektualaca koji žive u Sankt Peterburgu, od 7. lipnja 1913., upućen "vladama i društvima savezničkih balkanskih država"

[...] U ime prirodnog zakona, u ime povijesti, u ime zdravog razuma, preklinjemo vas, braćo, da za svoju informaciju prihvatite sljedeće:

Makedonija je naseljena homogenim slavenskim narodom koji ima svoju povijest, svoj način života, koji je u prošlosti imao svoju državu, svoje ideale, i koji prema tome ima i pravo na samoodređenje;

Makedonija treba biti neovisna država unutar svojih etničkih, geografskih i kulturno-povijesnih granica, s vladom odgovornom narodnoj skupštini;

Makedonska država treba biti zasebna i ravnopravna jedinica unutar Balkanskog saveza sa zajedničkim carinskim granicama;

U crkvenim pitanjima u Makedoniji je nužno opet utemeljiti staru autokefalnu Ohridsku crkvu, koja bi onda uspostavila kanonske odnose s drugim pravoslavnim crkvama: grčkom, ruskom, bugarskom, srpskom, rumunjskom i sirijsko-arapskom crkvom;

Radi boljeg rješavanja unutarnjeg uređenja makedonske države, treba što prije osnovati jedno opće predstavničko tijelo (narodnu ustavotvornu skupštinu) u Solunu putem općih izbora pod pokroviteljstvom ostalih zemalja.

Braćo saveznici – osloboditelji! Nadamo se da će naše riječi naći put do vašeg srca i duše i da ćete, slijedeći primjer velikodušne zemlje Rusije i u interesu vlastite budućnosti, podržati neodgodivo stvaranje neovisne makedonske države, čime ćete sačuvati mir i sklad između sebe. Što prije, to bolje

za sve nas. Ovakvo rješenje potječe od velike slavensko-helenske ideje o Balkanskom savezu, a i interesi svjetske kulture i pravde ujedno zahtijevaju da to učinite.

Potpisi: Dimitar Čupovski (vjerojatno autor), Gjorgji A. Georgov, G. K. Konstantinović, Nace D. Dimov, I. G. Georgov.

Odrani tekstovi za istorijata na makedonskiot narod,
str. 810-812

? Koje su glavne političke ideje u ovom dokumentu? Zašto mislite da se govori o "velikodušnoj Rusiji"?

Usporedite ga s tekstovima II-4., II-5., II-6. Pokušajte shvatiti značenje "Balkanskog saveza" u svakom od ta četiri slučaja.

Sl. 50. Grčki i srbijanski diplomati i vojni predstavnici na Kajmakčalanu raspravljaju o utvrđivanju granica poslije podjele Makedonije

50 Različito definirana: vidjeti tablicu 13.

IV-7. Francuski novinar propituje ideju o autonomiji Makedonije, kolovoz 1912.

Hoćemo li primijeniti to napredovanje ka autonomiji Makedonije? Ideja "Makedonija Makedoncima" razvila se u posljednjih nekoliko godina i ima tendenciju zamijeniti opasniju ideju cijepanja Makedonije i njezine podjele između balkanskih zemalja. Ali trzavice koje neprestano potresaju ovu pokrajinu izgleda da dolaze prije iz bugarskoga nego iz makedonskoga pokreta. U tim uvjetima, bilo bi teško organizirati auto-

miju Makedonije bez znatnog favoriziranja bugarske partije u odnosu na druge nacionalne partije. Ovo bi izazvalo očajnički otpor i u samom srcu Makedonije. Napokon, ne treba zaboraviti da su makedonski Grci i Kuco-Vlasi (Cincari), iz straha od hegemonije slavenskog elementa, više za *status quo*. [...] Balkanski bi rat u ovom trenutku bio velika opasnost za Europu. Ona treba učiniti napor da ukloni tu opasnost svim sredstvima kojima raspolaže. Ništa nije legitimnije od toga.

Alberic Cahuet, "La situation en Turquie et la proposition Berchtold", *L'illustration* 3626, 24. kolovoza 1912., str. 123

? Opća pitanja uz poglavlje IV a

Koji su zajednički elementi u očekivanjima političkih krugova u Albaniji i Makedoniji na kraju balkanskih ratova?

Imaju li oni nečega zajedničkog s očekivanjima drugih balkanskih zemalja i, ako imaju, u kojem smislu?

Pokažite razlike u tim očekivanjima i pokušajte naći "najbolje rešenje".

IV b. Teritoriji Austro-Ugarske na Balkanu

Austrougarske pokrajine na Balkanu morale su se držati službene neutralnosti koju je proklamirao Beč, ali stanovništvo u njima se iz mnogo razloga osjećalo uključениm od kabinetskih ministara u carskoj prijestolnici.

SLOVENIJA. Slovenci su pokazivali veliko zanimanje za balkanske ratove; bila je očita velika simpatija za južnoslavenske narode. Rat je bio predstavljen kao borba potlačenih naroda protiv turske prevlasti, kao kulturni i religijski (kršćanstvo protiv islama) rat, i kao rat za ujedinjenje južnoslavenskih naroda. Iako politika slovenskih stranaka nije bila usmjerena nalaženju rješenja za slovensko nacionalno pitanje izvan granica Austro-Ugarske, one su dijelile uvjerenje da bi oslobađanje južnoslavenskih naroda ojačalo položaj slovenskih naroda unutar Austro-Ugarske Monarhije.

IV-8. "Rat na Balkanu 1912.-13.," knjiga objavljena 1914. godine, donosi dubinsku analizu naroda uključenih u rat, uzroka i posljedica tog rata

Prije rata – razlozi za rat

...Srbija hoće na more

Jasno je da se Srbija ne bi mogla razvijati u tim granicama. Samo ako bi dobila Staru Sr-

biju, iz koje bi imala najkraći pristup jadranskoj obali, duž obala rijeke Drima do luka Sv. Ivan, Lješ i Drač, Srbija bi imala uvjete nužne za normalan život i ekonomski razvoj. [...]

...Bugarska će osloboditi Makedonce

Sad kad su njihova sretnija balkanska braća otišla u borbu da se oslobode strašnog ropstva, i Makedonci su opet ustali. Boreći se za svoju domovinu, zaboravili su stranačke sva-

đe i zagrlili se u duhu bratstva. Neki su otišli u bugarsku vojsku kao dragovoljci, a drugi u planine. Ali su se i jedni i drugi borili za slobodu za kojom su tako dugo žudjeli i za koju je već proliveno toliko mnogo krvi. Ustali su da se osvete za bezbrojna zla i zvjerstva, da osvete svoje očeve i majke, žene i djecu. Nisu se povukli u planine da se sakriju od Turaka, već ih je izmamio blistavi sjaj koji je najavio nov, slobodan život za njihovu domovinu. Za njih je došao veliki dan. [...]

...Grčka zahtijeva Kretu

Razlog zbog kojeg su se Grci pridružili balkanskim državama u ratu protiv Turske bio je otok Kreta. [...]

Uostalom, Grčka je imala i druge razloge za to. Poput Slavena, i Grci su patili pod turskom vlašću. Osobito u Epiru, gdje su ih Turci i Albanci neprestano klali. Ni na otocima nije bilo mira. Neposredno uoči rata, nemilosrdna pobuna je bjesnjela na otoku Samos.

Vojska na Balkanu, str. 27, 42

Što je za Slovence glavni razlog za izbijanje balkanskih ratova?

Jesu li oni upoznati s problemima na Balkanu?

Iako priznaju interese balkanskih nacionalnih država, zašto ne priznaju interese Osmanskog Carstva?

IV-9. Slovensko viđenje situacije u Makedoniji

Spor oko Makedonije

Slovinci su svakako prijatelji slavenskih naroda na Balkanu. Svi su im dragi. Zato sa ža-

ljenjem gledaju na razmirice između Srba i Bugara. Slovinci ne staju ni na čiju stranu i ponašaju se nepristrano. Ali to ne znači da su oni ravnodušni promatrači tog spora, jer mi dobro znamo da ovdje nije važna samo sudbina pojedinačnih etničkih skupina, nego sudbina cijelog Balkana, svih južnih Slavena, i Slavena uopće. Nijedan Slaven ne smije podsticati taj spor. Čak i Rusi, kao najstarija braća, izbjegavaju se izravno miješati u ovaj sukob kao arbitri. [...]

“Ruska riječ” (Ruskoe slovo) izravno upozorava Srbe – i neizravno Bugare – da u slučaju rata ne računaju na rusku potporu, kao ni na simpatije Antante. “Nikako se ne smije dopustiti nov balkanski rat. Velike sile imaju na raspolaganju sredstva potrebna da zaustave glupe sporove i nepromišljenosti i na jednoj i na drugoj strani. Jedna takva mjera je autonomija Makedonije. Jasno je da će ona biti poduzeta samo u krajnjem slučaju, kad sve ostale mjere postanu nedjelotvorne.”

Mišljenje ovoga ruskog lista nije za svijet ništa novo. Mjesecima se u užim krugovima na Balkanu zna da postoji jedna - po svoj prilici značajna – strana koja bi voljela stvoriti autonomnu Makedoniju: to je skupina separatista. Oni djeluju u tajnosti, i jasno je zašto. Ali ako dobiju potporu tako moćne strane kao što je Rusija, to im može uliti hrabrost, mogu uskoro steći nove sljedbenike i budućnost im se može neočekivano osmjehnuti.

Slovenec, 122, 31. svibnja 1913.

Pisac ovoga teksta je Anton Bezenšek, slovenski stenograf i prevodilac koji je živio u Sofiji. “Slovenac” je bio katolički dnevni list.

HRVATSKA. Budući da je bila bliža savezničkim balkanskim zemljama, Hrvatska je imala neposredniji i konkretniji pogled na balkanske ratove. Uz analitičke tekstove, neki Hrvati su u zagrebačkim novinama pisali o svojim osobnim dojmovima o zaraćenim stranama. Istodobno, oba su gledišta bila izložena kritici u karikaturama.

IV-10. *Obzor*, zagrebački dnevni list, 10. listopada 1912.

RAT NA BALKANU

Balkanske države sigurno ne polaze u rat samo zato da dobiju ono nešto obećanja za reforme u Turskoj, već s nadom da će polučiti podpunu autonomiju za kršćanske pokrajine ili se barem donekle teritorijalno proširiti [...] Konačni uspjeh balkanskih država ovisi naravno o njihovoj ratnoj spremi i o shvaćanju i provađanju zajedničkih interesa. Ako je taj savez učinjen na solidnim temeljima uspjeh će mu biti siguran, a moći će se usprotiviti kao jedna cjelina, kao jedna nova vlast, svim pokušajima izvana.

Sl. 51. Hrvatska karikatura, 1912.

RAT JE OBJAVLJEN! ...

🔑 “Obzor”, koji je izlazio između 1860. i 1941. bio jedan od najčitanijih dnevnih listova u Zagrebu. U vrijeme izbijanja balkanskih ratova, urednik je bio Slavko Vodvarka.

❓ Kakav je, prema ovom tekstu, bio stav hrvatskoga javnog mnijenja prema Balkanskom savezu i prema Osmanskom Carstvu?

Koprive, satirički časopis, 1912.

🔑 Tekst karikature:
Mama, mama, objavljen je rat!
– Pokazat ću ja tebi što je pravi rat!

❓ Zašto su neki Hrvati oduševljeni objavom Balkanskog rata?

Vidi li se u gornjim tekstovima službena neutralnost Austro-Ugarske?

Kakve sličnosti i razlike vidite u stavovima Hrvata i Slovenaca?

BOSNA I HERCEGOVINA kao nova pokrajina u Austro-Ugarskoj od 1908., i kao dio Osman-skog Carstva tijekom nekoliko stoljeća, bila je u vrlo specifičnoj situaciji kada su počeli balkanski ratovi. Pokrajinska vlada morala je objaviti neutralnost, ali stanovništvo nije bilo tako suzdržano.

IV-11. Pokrajinska habsburška vlast uvodi posebne mjere u Bosni i Hercegovini

Od početka balkanskih ratova šef državne vlade (u Bosni i Hercegovini) Oskar Potchiorrek učinio je mnogo toga u Bosni i Hercegovini sa ciljem da se pripremi za rat protiv Srbije i Crne Gore. On osobno silno želi ovaj rat, kao i zajednički austro-ugarski ministar rata. Samo su čekali dobar razlog. Potchiorreku su proširene vojne funkcije pa je promaknut u vojnog inspektora i zapovjednog generala. Počela je mobilizacija regruta.

Potchiorrek je čak i prije Prvog balkanskog rata bio pripremio uvođenje takozvanih posebnih mjera u Bosni i Hercegovini da bi osigurao vlastita leđa u slučaju eventualnog rata protiv Srbije. Skadarska kriza bila je za njega dobar povod da u Bosni i Hercegovini uvede specijalne mjere, uz dogovor sa zajedničkim ministrom financija Bilinskim i zajedničkim ministrom vanjskih poslova Bertholdom. Odobrenje za tu akciju car je dao 1. svibnja, a već 3. svibnja 1913. plakati s obavijestima o posebnim mjerama bili su istaknuti po cijeloj Bosni i Hercegovini. U okviru posebnih mjera ograničene su ili ukinute neke slobode građana: suspendirani su neki članci bosanskog ustava, ograničene sloboda kretanja i sloboda tiska. Te su mjere vrlo negativno utjecale na cijelo stanovništvo u Bosni i Hercegovini.

Madžar, *Balkanski ratovi i iznimne mjere u Bosni i Hercegovini...* str. 64–65

Kakve mjere su habsburške vlasti provele u Bosni i Hercegovini?

Jesu li one posljedica izbijanja balkanskih ratova ili su imale dalekosežnije ciljeve?

Zašto stanovništvo ima negativan stav spram državne politike?

IV-12. Ograničavanje dragovoljačkog pokreta u Bosni i Hercegovini

Nakon ispraćaja 300 vojnika kao dobrovoljaca u tursku vojsku oktobra 1912., javno odlazanje u dobrovoljce postalo je protivzakonito. A tom prilikom je zajedno sa dobrovoljcima grupa od hiljadu muslimanskih demonstiranata marširala pod zelenim zastavama sve do železničke stanice. Zajedničko ministarstvo je protestovalo protiv ovakvog vida javne podrške jednoj od strana u ratu. Regionalnim institucijama je odmah poslato naređenje pa je već 14. listopada zabranjeno svako okupljanje dobrovoljaca. Od tog vremena dobrovoljci su prelazili granicu samo ilegalno.

Ekmečić, *Uticao balkanskih ratova...*, str. 416

IV-13. Srpski dragovoljci u Bosni i Hercegovini

Nije bilo lako postati član dobrovoljačkih jedinica, naročito ne specijalne jedinice. Kriterijum je bio posebno strog za prijem u jedinice koje su vodili vojvode Vojislav Tankosić i Vuk Popović, ali mnogi Srbi su želeli baš u njihove jedinice. U njih su primani samo visoki muškarci. Tako su se ispred komandnog mesta Tankosićeve jedinice mogli videti prizori i tuge i sreće. Naravno, srećni su bili oni koji su primljeni u jedinicu, a tužni, čak i uplakani, oni koji su bili odbijeni iz raznoraznih razloga, uglavnom zbog godina ili fizičkog stanja. U grupi koju je vojvoda Tankosić odbio, bio je jedan nizak tamnopusi mladić. Bio je to Gavrilo Princip.

Mičević, *Srpski dobrovoljci u ratovima...*, str. 15–16

❓ Zašto mladi ljudi idu kao dragovoljci u rat u kojem njihova zemlja ne sudjeluje?
Usporedite to s pokretom dragovoljaca u Prvom svjetskom ratu.

Znate li neke slučajeve kada su mladi ljudi dragovoljno odlazili u rat iz nekoga drugog motiva, a ne nacionalnoga (recimo, iz Zapadne Europe u balkanske zemlje)?

❓ **Opća pitanja uz poglavlje IV b**

Zašto su neki narodi u balkanskim pokrajinama Austro-Ugarske željeli sudjelovati u balkanskim ratovima, dok su drugi bili samo zainteresirani?

U kojoj mjeri postoji među njima osjećaj zajedničke pripadnosti ili zajedničke lojalnosti prema zemlji u kojoj žive?

Možemo li to usporediti s osjećajem naroda koji žive u balkanskim pokrajinama Osman-skog Carstva ili u balkanskim nacionalnim državama?

❓ **Opća pitanja uz četvrto poglavlje**

Koji su bili ključni čimbenici u formiranju javnoga mnijenja na Balkanu na početku balkanskih ratova?

Jesu li Osmansko Carstvo ili Austro-Ugarska mogli računati na lojalnost svojih građana?

PETO POGLAVLJE

Nakon rata

Rezultati svakoga rata obično se procjenjuju iz kuta pobjednika i iz kuta poraženih. Ti su politički rezultati lako uočljivi po novim granicama na političkim zemljovidima i može ih se brojčano izraziti podacima o dobitku i gubitku u teritorijima i stanovništvu. S tim formalnim posljedicama, ratovi uzrokuju trajan poremećaj u životu svake države, svakog društva i svake obitelji. Razaranja, bolesti i rane kratkotrajni su problemi koje svaka država i svako društvo prevladava relativno brzo. Ono što se ne može prevladati za života cijelog jednog naraštaja jest psihološka trauma – “užasi rata”, kako se obično govorilo u ta vremena. To su ne samo sjećanja na užasno ružne i nehumane događaje, nego i patnja za izgubljenim rođacima, za izgubljenim gradom ili selom, za “izgubljenom domovinom” stotina i tisuća izbjeglica. To traumatično sjećanje prenosi se na sljedeći naraštaj i često se i dugo prepričava u povijesnim prikazima, te se tako ovjekovječuje na dug rok.

Posljedice balkanskih ratova nisu izuzetak. Bol i strah ostajali su do samog kraja, ljudi su se prese-ljavali ostavljajući za sobom spaljena sela, a oni koji su ostali u pokrajinama koje su postale dio drugih država teško su se prilagođavali. Tranzicija u nacionalnu državu nije bila samo politička stvar.

Posljedice su postale još teže zbog izbijanja Prvoga svjetskog rata, samo godinu dana poslije svršetka balkanskih ratova. Zemlje koje su se osjećale pobjednicama u balkanskim ratovima pridružile su se državama Antante, a one koje su se osjećale poniženima pridružile su se njihovim protivnicima iz Središnjih sila. Neke uopće i nisu imale izbora, jer su ih napale strane vojske. Zato mnogi suvremenici i povjesničari na Prvi svjetski rat gledaju kao na “nastavak Balkanskog rata”.

Ovo poglavlje ne pokušava u detalje dokumentirati sve moguće kratkotrajne i dugotrajne posljedice balkanskih ratova. Njegova je jedina svrha izborom dokumenata pomoći učenicima da shvate složenost i dalekosežnost posljedica rata.

Va. Političke posljedice

Tablica 15: Područje i populacija balkanskih država prije i nakon rata

	površina u kvadratnim miljama		procjena broja stanovnika	
	prije rata	nakon rata	prije rata	nakon rata
Albanija	—	11 317	—	850 000
Bugarska	33 647	43 310	4 337 516	4 467 006
Grčka	25 014	41 933	2 666 000	4 363 000
Crna Gora	3474	5603	250 000	500 000
Rumunjska	50720	53 489	7 230 418	7 516 418
Srbija	18 650	33 891	2 911 701	4 527 992
Turska u Europi	65 350	10 882	6 130 200	1 891 000

Carnegie, str. 418

Proučite gornju tablicu i karte na desnoj strani i nađite teritorijalne promjene. Što je bio glavni rezultat ratova u usporedbi sa situacijom prije njih?

Usporedite karte 1, 2 i 3. Kakav je odnos između početnih aspiracija i konačnog ishoda?

V-1. *Finis Turquiae?* – komentar francuskog novinara, veljača 1913.

Skrhani starac s jednom nogom u grobu, kojem je sluga pomagao hodati, i svećenik koji se molio, klanjali su se okrenuti istoku, okruženi europskim namještajem pretenciozne dnevne sobe. Dvojica ulema, koji su sličili ljudima iz 15. stoljeća, otmjeno su pušili svoj mirišljivi duhan na stubištu palače. Ali prije svega, materijalni i moralni ukrasi ovakvog prizora, nemilosrdnost neprijateljskog dijela Europe, izdaja onih na koje su se oslanjali, ravnodušnost naroda, politička mržnja – jedina koja je izvjesna – bojni brodovi stranih sila koji nadziru palaču i grad. Zar ne izgleda da se sve ovo može izraziti sa samo nekoliko riječi: *Finis Turquiae?*

Georges Rémond, "Les angoisses et les convulsions de Constantinople", *L'Illustration* 3649, 1. veljače 1913., str. 79

Prizor opisan u ovom odlomku odigravao se 22. siječnja nakon sastanka Velikog divana na kojem je ministar Ćamil-paša ovlašten da preda Jedrene balkanskim

saveznicima. Sutradan, 23. siječnja, ministar rata Nazim-paša ubijen je u parlamentu, a Mladoturci su državnim udarom srušili osmansku vladu.

V-2. Odlomak iz članka u bugarskim novinama, 26. srpnja 1913.

POTPISAN MIROVNI SPORAZUM

Mirovni sporazum je potpisan u Bukureštu, ali na Balkanu neće biti mira. Ne može biti mira tamo gdje ima nasilja. Mirovni sporazum potpisan u Bukureštu jest odobravanje najbrutalnijeg nasilja. Bugarska se s tim nikada neće pomiriti. Smanjena, suženih granica, opljačkana, ugušena, silovana, počet će u novim granicama raditi na tome da deset puta ojača, i ekonomski, i kulturno i fizički, kako bi, čim joj se ukaže prilika, vratila ono što joj pripada, i po nacionalnom i po povijesnom pravu.

Народна воля [Narodna volja]⁵¹, br. 58, 26. srpnja 1913., u Kiškilova, *Балканските войни*

Karte 2 i 3: Teritorijalne promjene na Balkanu

Londonški mirovni sporazum i Bukureštanski mirovni sporazum

T. W.

Carnegie, str. 70

❓ Pokušajte objasniti reakcije u Bugarskoj. Slažete li se s tvrdnjom da “neće biti mira na Balkanu”?

V-3. Iz govora Jovana Skerlića, pisca i narodnog poslanika u Narodnoj skupštini Srbije, 18. listopada 1913.

(...)

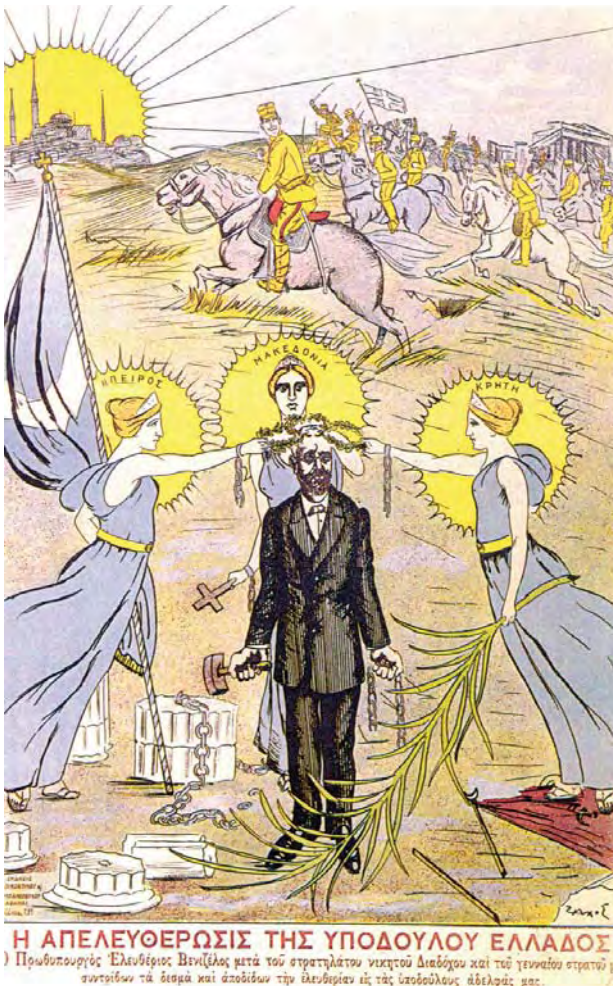
Kad se kaže “rezultat”, ima nekoliko pitanja prethodno da se raspravi. Ima prvo da se reši: *da li je sve to definitivni rezultat*, da li je Srbija Bukureškim ugovorom i stanjem u kom se danas nalazi, sistemom alijansija koji u ovaj čas vlada na Balkanskom poluostrvu, *da li je Srbija danas dobila apsolutno sve što je*

mogla dobiti, da li je njen položaj bolji i sigurniji no što je ranije bio. Posle nedavnog arnautskog upada, posle brutalnog ultimatum Austrije da izlazimo iz Albanije, mi možemo imati sumnje u potpunost tih rezultata. Ako pretpostavimo da su ti rezultati idealno dobri, ipak i o njima može biti reči. Nije dovoljno samo ukazati na proširenu teritoriju, *treba videti kako se do tih uspeha došlo, treba proceniti da li se do njih nije moglo doći sa manje žrtava i treba utvrditi kome se za sve te uspehe ima zahvaliti*.

Skerlić, *Feljtoni, skice i govori*, str. 343, 347, 354

❓ Pokušajte odrediti raspoloženje u ovom odlomku.

Sl. 52. Oslobođenje porobljene Grčke

Litografija na kartonu u boji

5 h 41/ 64 h 45/ Kolekcija IEEE, br. 4951/14

u *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912.-1913*, str. 203

🔑 Popularna alegorijska slika s premijerom Eleftheriosom Venizelosom kao glavnom figurom, ali posvećena svima koji su dali doprinos oslobađanju grčkih porobljenih krajeva.

Kompozicija sadrži povijesne simbole, alegorijske figure i forme vezane za ideju velike Grčke, sve poznate motive iz drugih popularnih slika balkanskih ratova. Ova je slika objavljena prije grčko-bugarskog rata.

Prijevod

Premijer Eleftherios Venizelos zajedno s pobjedničkim princom prijestolonasljednikom vodi našu hrabru vojsku, razbija okove i vraća slobodu našim zarobljenim sestrama.

❓ Označite simbole i njihovo značenje. Možete li pronaći znakove koji otkrivaju ideju velike Grčke? Razgovarajte o “povijesnim pravima” Grčke da Istanbul bude u njezinim granicama.

Sl. 53. Bukureštanska mirovna konferencija – rumunjska karikatura

Furnica IX, br. 48, 1. kolovoza 1913., str. 12

🔑 Tekst karikature:
Bukureštanska mirovna konferencija
(fotografije)
Za vrijeme sastanka
Sastanak je završen

V-4. Kako posljedice balkanskih ratova po Rumunjsku vidi rumunjski historičar Constantin Kiritescu

Mirovni pregovori, koje je vrlo autoritativno vodio Maiorescu, doveli su do zaključenja Bukureštanskoga mirovnog sporazuma 1913. godine, po kojem je, prema riječima bugarskoga vojnog delegata generala Fičeva, njegova zemlja morala “platiti račun”

za svoju pohlepu i političku kratkovidnost. Što se naše zemlje tiče, ona je na kraju ovih zbivanja izašla sa svojim cjelokupnim teritorijem, s granicom južne Dobrudže, sa značajnim europskim ugledom, ali i s nemilosrdnim neprijateljem čija mržnja proizlazi iz zavisti, razočaranja i dugotrajnog i žestokog poniženja.

Kiritescu, *Istoria razboiului...* str. 96

? Tko je prema ovom tekstu “nemilosrdni neprijatelj” Rumunjske?
Kakve su političke posljedice ratova po Rumunjsku?

Sl. 54. Zastave velikih sila na skadarskoj tvrđavi, svibnja 1913.

Sl. 55. Srbijanska vojska u Bitoli

Marzinović, Ratni album

V-5. Martulkovljeva sjećanja o prvom susretu između srbijanske vojske i građana njegova rodnog grada Velesa, jesen 1912.

Od samog su početka balkanski saveznici – “osloboditelji” bilježili velike pobjede protiv Turske. Kada je srbijanska vojska zauzela naš grad Veles, mi građani smo “osloboditelji” prihvatili vrlo dostojanstveno. Treba priznati činjenicu da je u prvim danima rata najveći dio stanovnika, uz malo izuzetaka, bio u deliriju od sreće. Napokon je došao kraj petostoljetnom turskom jarmu! Bili smo ispunjeni nadom da će nastati uvjeti za bo-

lji život, izgradnju zemlje i obranu interesa makedonskog naroda, i da je ovo kraj teške prošlosti.

Ali, na nesreću, od samog se početka moglo vidjeti kakvi vjetrovi pušu među saveznicima, “osloboditeljima”, i kakva iznenađenja se uskoro mogu očekivati. Naši “osloboditelji” nisu krili svoje velikosrpske aspiracije. Kad bi započeli razgovor s nekim građaninom, odmah bi pitali: “Što si ti?” I ako bi dobili odgovor da taj nije Srbin, rekli bi: “Tako je bilo do sada, ali ubuduće više neće. Bugari su radili na tome da vas pretvore u Bugare, ali sada ćete biti dobri Srbi. Treba da znate ovo: tamo gdje kroči srpska noga, to će biti srpsko.”

Martulkov, *Moeto učeštvstvo*, str. 243-244

Pokušajte objasniti razloge za promjenu stava ljudi prema “osloboditeljima” Makedonije.

Mislite li da se ta promjena jednako odnosi na sve ljude u Makedoniji?

Koje izraze možete vezati uz konkurentne nacionalne ideje u Makedoniji?

Prokomentirajte posljednju rečenicu. Navedite na koje se sve načine može promijeniti nečija nacionalna samoidentifikacija?

Sl. 56. Promjene naziva: Uskub u Skopje

L'illustration, sv. CXL

(1. srpnja – 31. prosinca 1912.) str. 373

Napravite istraživanja o svojoj regiji i pokušajte pronaći različite nazive koje su vaš grad ili gradovi u okolini imali a) u osmansko doba i b) nakon uspostavljanja nacionalne države. Što mislite, zbog čega su se ta imena mijenjala (ako jesu)?

V-6. Srbijanski kralj Petar obećava jednaka prava za sve narode različitog etničkog podrijetla koji žive na teritorijima pripojenima Srbiji

Iz proklamacije

srbijanskog kralja Petra

Mom dragom narodu

oslobođenih i prisajedinjenih oblasti

Mojim današnjim proglasom, prisajedinjene su na osnovu zaključenih međunarodnih sporazuma vaše zemlje Kraljevini Srbiji...

Sve staranje moje biće upravljeno da svi vi bez razlike vere i porekla budete u svakom pogledu zadovoljni, prosveteni i zakriljeni pravdom i bezbednošću koje će vam ujemčiti vladavina slobodne Srbije. Svi ćete biti pred zakonima i vlastima jednaki. Vera svačija, imanje i ličnost biće poštovani kao svetinja. Moja će vlada bez prekida raditi na prosvetnom, privrednom i svakom drugom polju našeg napretka.

A vi samo treba da prionete iz sve snage na rad, da odbacite dosadašnje zablude, razdore i nesloge pa složno u bratskom zagrljaju izbrišemo sa lica naših lepih postojbina sve tragove dugog robovanja.

Petar (potpis)

25. kolovoza 1913., u Ribarskoj Banji

(slijede potpisi članova srbijanske vlade)

Balkanski rat u slici i reči 29, 31. kolovoza (13. rujna) 1913.

 Usporedite ovaj tekst s prethodnim i recite vidite li neke razlike.

V-7. Članak u rumunjskim novinama koji govori o reakcijama naroda u nedavno pripojenoj južnoj Dobrudži, kao rezultat Drugoga balkanskog rata

Iz Quadrilatera

U ljeto 1913. u selu u Quadrilater skupina Rumunja, uključujući i vojnike, dobila je smještaj kod jedne bogate bugarske obite-

lji. "Odsad ćete biti rumunjski vojnici", rekli smo članovima obitelji. A najmlađem smo rekli da će služiti u rumunjskoj vojsci. Kad je to čuo, kao da ga je pogodio grom. Oni su se nadali da će Rumunjska samo privremeno okupirati Quadrilater i da će se vojska nakon zaključenja mira povući. Ali kad smo im objasnili da će ovaj teritorij zauvijek ostati rumunjski, vidjeli smo bol na njihovim licima. I žene su tražile objašnjenje, a njihov je zao pogled govorio da su i one shvatile okrutnu istinu. [...]

Bugari su s tugom u očima gledali kako njihov teritorij odlazi Rumunjima, ali mnogi Tatari i Turci su se tome radovali. Koliko je zlobe i neprijateljstva bilo u pogledima Bugara, toliko je prijateljstva bilo u pogledima muslimana i Turaka.

Universul XXXI., br. 213, 5./8. kolovoza 1913., str. 1

 Pokušajte objasniti razliku između reakcije Bugara, s jedne, i Tatara i Turaka, s druge strane, u Quadrilateru. Kako se promijenio život ljudi nakon što su teritoriji prešli iz jedne države u drugu?

V-8. Nacionalni interesi Bugarske

IZJAVA VRHOVNOGA SAVJETA NARODNE STRANKE O BUGARSKOJ VANJSKOJ POLITICI

Sofija, 4. siječnja 1915.

[...] praveći hladnu i trezvenu procjenu bugarskih nacionalnih interesa, vidimo da jedini mogući i zadovoljavajući način za rješavanje vitalnih problema zemlje jest uz pomoć sila Antante. Prvo, svakim danom je sve manje vjerojatna pobjeda austro-njemačkog saveza. Nakon neoprostive i nemoralne invazije neutralne Belgije, ratoborni njemački imperijalizam se suočio ne samo s pravim otporom svojih neprijatelja, nego i sa savješću civiliziranoga svijeta. Pokazalo se da ovaj neočekivani neprijatelj ima dovoljno snage

osuditi austro-njemački savez i ostaviti ga u potpunoj izolaciji. Neutralnim državama postalo je moralno nemoguće intervenirati u korist Njemačke i Austro-Ugarske. Zapravo, dogodilo se posve obrnuto: među masama je sve više rasla popularnost intervencije protiv austro-njemačkog saveza.

Najznačajniji je interes Bugarske osigurati najšire moguće nacionalno sjedinjavanje teritorija. To se može ostvariti samo povratom susjednih zemalja koje su bile oduzete sporazumima u Bukureštu i Istanbulu. Osim toga, samo je Trojna Antanta u poziciji da nametne povrat tih teritorija. Ovo stoga što su neka područja zemalja, u čiju korist će se ovo događati, njezini neprijatelji, a druga njezini prijatelji (jer se nadaju da će Trojna Antanta zadovoljiti njihove nacionalne aspiracije).

Drugi značajni cilj kojem će Bugarska težiti, nakon što završi tekuća europska kriza, jest da sa susjednim zemljama živi u miru i da se kroz taj mir potpuno posveti kulturnom i ekonomskom razvoju. Drugim riječima, u osnovi bugarske politike mora postojati ele-

ment sporazuma sa susjednim zemljama. To će biti korak ka potpunoj solidarnosti i udruživanju kulturnih, ekonomskih i političkih interesa različitih zemalja. A to se može postići samo kroz mirno namirenje bugarskih prava uz posredovanje Trojne Antante.

Treći značajni interes Bugarske jest podržati neovisnost Balkana. Ovaj je interes u skladu s ciljevima i političkim interesima zemalja članica Trojne Antante. Njihov je cilj da se na Balkanu utvrde snažne i slobodne zemlje kako bi služile kao barijera aspiracijama ekspanzivnoga njemačkog imperijalizma na Istoku. One jasno izražavaju ovu nadu svojim stavom prema Prvom balkanskom savezu. [...]

Zbog navedenih razloga i obzira, Narodna stranka, vjerna svojim političkim idejama, čvrsto je uvjeren da se rješenje naših nacionalnih problema može postići kroz iskreno razumijevanje između Bugarske i našega osloboditelja Rusije i njezinih saveznika Engleske i Francuske.

novine *Mir*, 4451, 1. siječnja 1915.
u V. Georgiev i St. Trifonov, str. 258-259

V b. Socijalno-ekonomski rezultati

Tablica 16: Žrtve (gubici) u Balkanskom ratu

zemlja	stanovništvo (u tisućama)	maksimalna sila oružanih snaga (u tisućama)	ubijeni i preminuli (u tisućama)	koeficijent gubitaka za stanovništvo (u %)	koeficijent gubitaka za oružane snage (u %)
1. Bugarska	4430	607	30	0,68	4,9
2. Srbija	2910	175	5	0,17	2,8
3. Grčka	2630	90	4,75	0,18	5,2
4. Crna Gora	247	30	2	0,80	6,6
Ukupno (za koeficijente - prosjek)	10 217	902	41,75	0,46	4,9
5. Turska	23 000	400	50	0,22	12,5

Georgiev, G. *Ljudski resursi zemalja koje su sudjelovale u Balkanskom ratu 1912.-1913.*, Zbirka vojne historije, sv. 1.

Sl. 57. Apoteoza balkanskog rata – rumunjska karikatura

Furnica, IX., br. 49, 8. kolovoza 1913.,
str. 1

🔑 Tekst karikature:

Apoteoza smrti Balkanskoga rata:

“Bravo i hvala! Da nije bilo vas, ovog ljeta bih umrla od žeđi!”

V-9. Gubici srbijanske vojske u balkanskim ratovima

Srbijanski ministar rata je 13. veljače 1914. godine priopćio Skupštini sljedeće brojke koje govore o gubicima srbijanske vojske u proteklom dvama ratovima:

Srbijansko-turski rat: mrtvih 5000, ranjenih 18 000.

Srpsko-bugarski rat: mrtvih 7000 do 8000, ranjenih 30 000. Dvije i pol tisuće vojnika umrlo je od posljedica ranjavanja. Između 11 000 i 12 000 umrlo je od bolesti, a 4300 od kolere. Među ovim posljednjima, 4000 je umrlo za vrijeme srpsko-bugarskog rata.

Carnegie, str. 395

 Kako su balkanske zemlje uglavnom bile poljoprivredne, razmislite o dimenzijama i o posljedicama ljudskih gubitaka.

Nađite još informacija o gospodarskoj situaciji u balkanskim zemljama nakon ratova.

V-10. Prvi svjetski rat: drugačiji rat

[...] Suočavanje s masovnom smrću možda je najosnovnije ratno iskustvo. U modernom ratu mnogi su se prvi put sreli oči u oči s organiziranom masovnom smrću. [...] Više nego dvostruko ljudi umrlo je u borbama ili od ranjavanja u Prvome svjetskom ratu nego u svim velikim ratovima između 1790. i 1914. Neke će brojke pomoći da se shvati pojam masovne smrti bez presedana, koji dominira sjećanjem na taj rat. U Prvome svjetskom ratu smrt je odnijela oko 13 milijuna ljudi, dok je Napoleon u ratu protiv Rusije, najkrvavijoj kampanji do tada, izgubio 400 000 ljudi – otprilike 600 000 manje od broja poginulih na svim stranama u neriješenoj bitki na rijeci Sommi 1916. U najvećem sukobu 19. stoljeća, francusko-pruskom ratu (1870.-1871.), poginulo je 150 000 Francuza, dok je u borbama palo 44 780 Prusa. Do početka Prvog svjetskog rata sjećanje na veli-

ke gubitke Napoleonovih ratova već je bilo izbljedjelo. Gubici u ratovima 19. stoljeća nisu se mogli usporediti s onime što je tek dolazilo. Nova dimenzija smrti u ratu iziskivala je veći napor nego ikada prije da se maskira i izbjegne smrt u ratu.

Prvi svjetski rat imao je i druge važne dimenzije koje su utjecale na to kako su muškarci i žene na njega gledali. To je bio rat u doba tehnologije, novih i djelotvornijih sredstava komunikacije, što je sve pomoglo bržoj difuziji slika rata koje su poticale maštu. Ali, najvažnije od svega, taj je sukob uveo nov način ratovanja na zapadnom bojištu, koji je utjecao na poimanje rata u životima većine vojnika. Ratovanje u rovovima odredilo je ne samo percepciju rata onih koji su kroz njega prošli, nego i budućih naraštaja. Zapadno bojište sa svojim osebujnim i jedinstvenim načinom ratovanja dominiralo je prozom i poezijom, kao i slikovnicama i ratnim filmovima. Ono je odredilo kako će ga shvaćati suvremenici i budući naraštaji.

Mosse, str. 3-4

 Usporedite brojke iz tablice 16 s brojkama u Mosseovu tekstu. Kakva je razlika u ljudskim gubicima u balkanskim ratovima i u Prvome svjetskom ratu?

V-11. Novi krajevi – rezultati popisa stanovništva u područjima pripojenima Srbiji

Prema popisu stanovništva koji su vojne vlasti izvršile u gradovima nove Srbije, gradovi u novooslobođenim oblastima Srbije imaju sledeći broj stanovnika: Bitolj 59.856, Skoplje 47.384, Markov Prilep 21.783, Prizren 21.244, Priština 18.174, Veles 16.624, Đakovica 14.500, Novi Pazar 13.434, Ohrid 11.038, Debar 10.199, Tetovo 10.070, Kosovska Mitrovica 9.354, Pljevlja 7.935, Kruševo 7.903, Đevđelija 6.000, Kavadarci 5.861, Vučitrn 5.749, Kičevo 5.400, Krivorečka Palanka

4.893, Resan 4.756, Orahovac 4.593, Sjenica 4.539, Kumanovo 44.210, Ferizović (Uroševac) 4.405, Gostivar 4.384, Struga 4.120, Negotin 4.050, Prijepolje 3.355, Kratovo 3.020 i Nova Varoš 2.909. Nekoliko drugih gradova, kao što su Dojran, Gnjilane, Preševo, Priboj, itd. nema na spisku. Broj urbanog stanovništva nove Srbije iznosi preko 400.000 ljudi.

Balkanski rat u slici i reči, 34, 13. (26.) listopada 1913.

❓ Na koje je načine porast urbanog stanovništva mogao utjecati na privredni život Srbije u to vrijeme?

Je li ova situacija mogla izazvati ekonomsku krizu i zašto?

Sl. 58. i sl. 59. Izbjeglice

Carnegie, sl. 43 i 48, str. 253, 256

V-12. Broj i smještaj izbjeglica u Bugarskoj, prema izvještaju premijera V. Radoslavova⁵² na 17. sjednici Nacionalne skupštine

Sofija, 21. travnja 1914.

[...] 10 000 više ili 10 000 manje, ali ima ih oko 150 000. Neki su se izbjeglice same smjestili, bez odbora, jer se ne žele pridržavati njegovih zapovijedi. Izabrali su neka sela i mi ih ostavljamo na miru. Ostavio sam ih, iako ima mnogo poteškoća jer ih lokalno stanovništvo ne želi, jer strahuje da će im izbjeglice uzeti zemlju. Moram priznati da im lokalno stanovništvo ili ne vjeruje, ili se boji da će im u budućnosti oteti imovinu, u svakom sluč-

ju nije prema njima gostoljubivo. Bilo je pri tužbi da su izbjeglice istjerane iz škola u nekim selima, i to po velikoj hladnoći, pa smo morali intervenirati i poduzeti preventivne mjere kako bismo jamčili njihove živote.

V. Georgiev, St. Trifonov

❓ Što je prouzrokovalo rijeke izbjeglica poslije balkanskih ratova?

Možete li naći neku vezu između problema izbjeglica i ekonomskih procesa? Što mislite, zašto se ljudi boje izbjeglica? Nađite više informacija o izbjeglicama u svojoj zemlji.

⁵² Vasil Radoslavov (1854.-1929.) – bugarski pravnik, političar, lider Liberalne stranke, koja je bila orijentirana protiv Zapadne Europe. Nekoliko puta je bio premijer.

V-13. Izbjegllice muslimani u Solunu

Br. 5. Dužnosnici Islamskog odbora Soluna obavijestili su nas 1. rujna da u gradu i njegovoj okolini ima 130 000 izbjeglica muslimana, od kojih je većina stigla poslije drugoga rata. Njih šest tisuća ili osam tisuća već je otišlo u Malu Aziju, uglavnom u Mersinu, Adaliju i Skenderoun. Grčka vlada je obećala šest parobroda i u posljednjih nekoliko dana njih 3000 je dobilo karte. Odbor je podsjetio grčku vladu da je sad ona odgovorna za solunske izbjeglice, jer ih je nagovorila da napuste svoje domove. Zahtijevao je od vlade da osigura kruh za izbjeglice. Odbor je tada trošio 50 funti dnevno za kruh. Odgovarajući na razna pitanja, Odbor nije vjerovao da će znatan broj izbjeglica muslimana dobiti zemlju u grčkoj Makedoniji. Neki će je možda dobiti u Kukušu, ali posao na farmama može dobiti ne više od tisuću ljudi ili dvije.

Carnegie, str. 278

Tablica 17: Balkanski doseljenici u Tursku (uglavnom iz Trakije i Makedonije)

Godina	Broj doseljenika
1912.-1913.	177 352
1914.-1915.	120 566
1916.-1917.	18 912
1918.-1919.	22 244
1919.-1920.	74 848
Ukupno	413 922

Izvori: Cem Behar, *Osmanli İmparatorluğunun ve Türkiye'nin Nüfusu (Stanovništvo Osmanskog Carstva i Turske) 1500-1927.*, Ankara 1996; Daniel Panzac, 'L'enjeu du Nombre. La population de la Turquie de 1914 a 1927 (Pitanje broja. Stanovništvo Turske između 1914. i 1927.)', *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*. 1988, 4, str. 45–67; Justin McCarthy, "Muslim Refugees in Turkey" (Muslimanske izbjeglice u Turskoj) u *The Balkan Wars, WWI and in the Turkish War of Independence, Essays in honor of Andreas Tietze* (Balkanski ratovi, Prvi svjetski rat i rat turske za neovisnost. Ogledi u čast Andreasa Tietzea), Istanbul 1993.

V-14. Ekonomske posljedice po Solun, prema opisu Socijalističke federacije Soluna, 1913.

Nakon što smo istražili ovo pitanje s gledišta interesa pojedinih naroda, istražimo ga i s ekonomskog gledišta, jer je pitanje europske Turske i nacionalno i ekonomsko, zapravo više ekonomsko nego nacionalno.

Udružene balkanske zemlje nisu bile zainteresirane ni za rješavanja nacionalnih problema, niti za sudbinu kršćanskoga stanovništva u ovim pokrajinama. Njih je zanimalo samo širenje vlastitih teritorija.

Stoga, ako pogledamo na to pitanje s toga stajališta, vidjet ćemo da osvojeni teritoriji koje saveznici hoće podijeliti među sobom nikad neće dostići privrednu razinu očekivanu u prošlosti. Što se tiče ekonomske situacije u Solunu, ova je tvrdnja točna. Ovaj je grad opsluživao sve vilajete europske Turske osim jedrenskog. Gotovo sav uvoz i izvoz makedonskih pokrajina i velik dio albanskih odvijao se preko solunske luke. Poslije podjele pokrajina europske Turske, neke će industrijske grane biti uništene – uglavnom duhanska industrija, koja je od vitalnog značaja za zemlju. Zapošljava 160 000 radnika, od kojih je većina u moćnim sindikatima. Ako teritorijalna podjela postane stvarnost, područja koja su koristila usluge Soluna morat će naći drugo rješenje. Gradska jezgra Soluna bit će pod restrikcijom, a to će biti propast za najveći grad europske Turske, propast do koje će sigurno doći ako se između saveznika ne uspostavi carinska unija. Ali, možemo li očekivati takvu ekonomsku uniju na Balkanu nakon ovoga strašnog rata i poslije tolikih pokolja koje su činile sve zaraćene strane?

Kao što smo već rekli, jedino rješenje ovoga problema jest autonomija pokrajina europske Turske, autonomija jamčena međunarodnim sporazumom. Tako će jedinstvo balkanskih zemalja postati realnost za vrlo kratko vrijeme. Štoviše, pokrajine europske Turske trebaju se pridružiti balkanskoj fe-

deraciji. S federacijom ćemo ne samo biti u stanju ostvariti politički i kulturni razvoj, kao i ekonomski napredak, nego ćemo izbjeći nov osvetnički rat, nov “nacionalni” rat i rat “za slobodu”. Balkanske zemlje ne bi morale tražiti pomoć i zaštitu od tobožnjih zaštitnika balkanskih naroda kao što su Austrija i Rusija.

V c. Ideologijske posljedice

Sl. 60. Naslovnica čitanke za peti razred osnovne škole

Naprotiv, ujedinjene balkanske zemlje bit će sila koja će biti u stanju da se uspješno odupre djelovanju Rusije i Austrije i da odvrati svaku osvajačku prijetnju.

Elefantis, str. 49

V-15. Iz čitanke za peti razred osnovne škole, 1914.

Dva najveća neprijatelja grčkoga naroda su Bugari i Turci. Ovi prvi su vrlo opasni i nečovječni. U našoj povijesti ima strašnih opisa okrutnosti i grozota ovoga divljeg naroda, koji sebe naziva kršćanima. Oni su Tataři i u srodstvu su s Turcima. Prešli su Dunav i zatražili gostoprimstvo u našim zemljama. Dali smo im zemlju za obrađivanje, sigurnost, pravdu i kršćansku vjeru, kako bi spasili svoje duše, ali uzalud; ostali su Tataři.

Ovu čitanku objavila je Galatija Kazantzaki, poznata književnica i autorica dječjih knjiga. Naslov knjige je “Vojnik”. Na koricama su aluzije na drevna vremena i na Bizant, sa starom spartanskom izrekom “vratite se sa štitom ili na njemu”, koju je po predaji izgovorila jedna spartanska majka sinovima koji su pošli u rat, i s dvoglavim orlom.

V-16. Kritički komentar iz izvještaja pedagoga i zagovornika narodnoga (govornoga) jezika D. Glinosa o grčkim udžbenicima, napisan 1926.

Osvrćući se na opće nalaze ove studije, možemo reći sljedeće:

1. Početkom 19. stoljeća grčko obrazovanje bilo je nadahnuto toplim domoljubnim osjećajima. Ipak, ideja velike Grčke, odnosno želja da se svi Grci oslobode turske vladavine i ponovno uspostavi bizantska država s Konstantinopolom kao glavnim gradom, uperena je isključivo protiv Turaka. Na druge kršćanske narode na Balkanu – koji su tek trebali pokazati snažne znake nacionalnoga buđenja, s izuzetkom Srba – gledala je kao na braću u mucu i požurivala ih na borbu za slobodu (Rigas Fereos).

Ovaj nacionalni ideal protiv Turaka ostao je do danas neokrnjen. Možda će zbog nedavne katastrofe u Maloj Aziji i iseljavanja grčkoga stanovništva iz Male Azije i Trakije, ako sadašnji status quo u "istočnom pitanju" ostane nepromijenjen, na kraju odustati od ove ideje.

2. U drugoj polovici 19. stoljeća, posebno poslije 1870. – kad su Bugari, potpomognuti Rusijom, počeli tragati za vlastitim nacionalnim korijenima i okrenuli se protiv Turaka, ali i vrlo žestoko protiv Grka, sjećanja na srednjovjekovne sukobe između Grka i Bugara postupno opet izlaze na površinu, a iz toga proizašla rasna mržnja postaje jača od one prema Turcima. Ovo stanje je jako utjecalo na grčko obrazovanje.

3. U vrijeme balkanskih ratova i neposredno poslije njih, ova mržnja, koja je samo nakratko prestala za vrijeme grčko-srbijansko-bugarskog saveza, postaje sve jača. Grčki uspjesi tijekom tih ratova, koji su Grčku doveli bliže realizaciji Velike Ideje, ojačali su domoljublje i nacionalni ponos i potaknuli nacionalističke ideale. To objašnjava zašto su školski udžbenici iz svih predmeta od 1914. do 1917. dosegli vrhunac u kultivanju nacionalizma i rasnog antagonizma.

4. Godine 1917. nova obrazovna reforma u osnovnim školama – nadahnuta liberalnim

duhom, zasnovana na boljem poznavanju dječje duše, usmjerena na njegovanje pozitivnih elemenata mirnije i plemenitije civilizacije – predstavila je seriju udžbenika za prva četiri razreda osnovne škole koji su bili daleko od poticanja slijepog, isključivog nacionalizma ili rasnih strasti, ali nije propustila nadahnuti učenike pozitivnom ljubavlju prema svojoj zemlji i grčkoj kulturi, prema nacionalnoj slobodi i neovisnosti. Može se kultivirati nacionalni ideal i bez prezira i mržnje prema drugim narodima. Ove su knjige istinsko svanuće vedra dana. One su lucidne i humane. Istodobno, razredi koje reforma nije zahvatila, ostaju pod utjecajem starih metoda.

5. Obrazovna reforma prekinuta je između 1920. i 1922., odnosno za vrijeme obnavljanja monarhije pod kraljem Konstantinom, i nastavljena od 1923. do 1926., a da nije bila u stanju unapredovati dalje od četvrtog razreda osnovnog obrazovanja. U višim razredima, a osobito u srednjoj školi, nije bilo nikakvih promjena od 1914., pa sve do danas.

Dimitrios Glinos sudjelovao je u izradi nacrtu obrazovne politike E. Venizelosa 1917. godine, ali je poslije postao komunist. Ovaj komentar, između ostaloga, objašnjava zašto su najgori udžbenici oni napisani odmah poslije balkanskih ratova, kada su Grci vjerovali da je došlo vrijeme za ostvarivanje Velike Ideje.

Odlomci iz čitanke i izvještaja citirani su u: F. Iliou "Σχολικά εγχειρίδια και εθνικισμός. Η προσέγγιση του Δημήτρη" (Školski udžbenici i nacionalizam, Pristup D. Glinosa) u *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων*, str. 271, 277, 278

? Kako su djeca u Grčkoj obrazovana poslije balkanskih ratova? Kakav može biti učinak takva obrazovanja? Je li, po vašem mišljenju, ispravno da obrazovni sustav promiče ovakvu sliku o susjednim narodima?

Nađite udžbenike iz vaše zemlje iz vremena neposredno poslije balkanskih ratova i pogledajte kakvu sliku daju o susjednim narodima.

V-17. Radikalizacija nacionalnih osjećaja u Bugarskoj poslije pjesama Ivana Vazova

A. Ovaj rat (studeni 1912.)

Od olujnog Lozengrada do egejske obale,
posuti leševima polja i jaruge,
ceste omeđene grobovima, spaljena
sela nad grobnicama.

[...]

Rat užasan i zao izaziva bijes,
bič koji tamani, tutnjava jecaja, nemilosrdni rat,
more suza, bola,
Gospode – a ipak sveti rat!

B. Jesmo li se za ovo borili? (travanj 1913.)

Gomile krvavih tijela
ubijenih u borbi za bratsku slobodu,
slavno veličanstveno junačko djelo
u strašnoj borbi protiv neprijatelja,
elemenata, prirode.

[...]

Jesu li za ovo naši hrabri sinovi
žnjeli lovore i posipali grobovima
polja i snjegove Trakije
da bi i danas gledali samo robove?

[...]

Bugarska, jesi li za ovo
sahranila tolike junake?
Jesi li za ovo hrabro prolijevala
vrelu krv iz svojih vena?
Jesi li se za ovo borila?

C. Makedoniji (svibanj 1913.)

[...]

Nećemo te napustiti!
Nek' kletva padne
na naše glave i na našu slavu
ako ne pokidamo lance
naše jadne braće svojim snažnim šakama.

[...]

Ivan Vazov, str. 52, 152, 153, 154

Usporedite pjesme Ivana Vazova s njegovim idejama o Balkanskom savezu (tekst II-5).

V-18. Odlomak iz sjećanja Mihaila Mađarova, bugarskog političara iz Narodne stranke, u kojem izražava svoju bol zbog sinovljeve smrti

Navečer, 23. lipnja, došao mi je jedan bugarski časnik želeći nasamo razgovarati sa mnom. Pozvao sam ga da uđe. Bio je stidljiv i zbunjen. Rekao mi je da se borio u bitki kraj Lahane na Solunskoj fronti. Naša je vojska dotad već bila poražena. Mojeg sina, poručnika Iv. Mađarova, u toj je bitki ranila granata. Bio je odvjetnik i ađutant Drugoga bataljuna 25. dragomanskog puka. U času kad ga je granata pogodila, moj je sin zamjenjivao zapovjednika voda koji je poginuo. Časnik mi nije objasnio sve okolnosti nego me ostavio u uvjerenju da je moj sin ostao na ratištu i da će ga oni, ako pošaljem telegram Venizelosu, morati potražiti. Nepotrebno je reći kakav je to šok bio za moju obitelj i mene. Nekoliko dana su Sofijom kružile strašne glasine o sudbini moje dvojice sinova, a ja sam prolazio kroz užasne muke. Odmah sam poslao telegram Venizelosu, zahtijevajući da me obavijesti je li moj sin pronađen među ranjenim zarobljenicima sa Solunskog bojišta. Poslije nekoliko dana dobio sam telegram od grčkoga premijera koji mi je bio prijatelj još s Londonske konferencije. Obavijestio me je da žali, ali da moj sin nije među preostalim ranjenim zarobljenicima. Izgubio sam i posljednju nadu. Od tog trenutka sam čovjek shrvan bolom. Oko mene je bio samo mrak. Sav jad i tuga Bugarske izgledali su mi dvostruko veći. Svaka stvar u kući podsjećala me na moju izgublenu sreću. Utjeha mojih prijatelja i rodbine ispunjavala me još većom nesrećom, mogu čak reći da su me uzrujavali. Bila mi je potrebna samoća. Svaki razgovor s prijateljima i rođacima završavao se pričom o stradalima.

Osjećao sam se kao da mi se stalno otvara užasno bolna rana. Samo me je samoća i nekakva koncentriranost donekle smirivala. Moja duboka tuga bila je u skladu s tugom Bugarske. I Bugarska je na isti način gubila ono najdraže i najdragocjenije. Samo tako, okružen svojom nesrećom, uspijevao sam ne primjećivati sve pogreške i zločine cara Ferdinanda i njegova aparata moći. Umjesto toga usmjerio sam sav svoj bijes ka jučerašnjim saveznicima koji su moju domovinu lišili onoga što joj pripada, ne dajući i ne priznajući Bugarskoj ništa od onoga što je bilo dogovoreno sporazumom. Prije toga sam bio uvjeren u našu bahatost i sljepilo, ali kad sam vidio zlobu naših susjeda, shvatio sam da su nam ti nedostaci zajednički. Onda sam, čini mi se, nehotice poželio da i svi drugi osjete to poniženje kako bi shvatili do koje mjere su velikodušnost i snishodljivost potrebni ne samo pojedincu nego i cijelom narodu.

Mađarov, str. 185

Mihail Mađarov (1854.-1944.) bio je bugarski političar, član Narodne stranke. Bio je diplomat, novinar i javna osoba. Od 1912. do 1915. bio je opunomoćeni ministar Bugarske u Londonu i u Sankt Peterburgu. Poslije Balkanskih ratova podržavao je sljedeće ideje: zadržavanje bliskih odnosa s Rusijom i Antantom, potpisivanje bugarsko-srbijanskog sporazuma, pomirenje s Grčkom i Rumunjskom (temeljeno na političkom razumu, a ne na osjećajima i fanatizmu). Ali, ovaj odlomak iz njegovih sjećanja ilustrira njegovu osobnu bol i osjećaje nakon što je čuo za sinovljevu smrt na Solunskom bojištu u lipnju 1913.

V-19. Poznati hrvatski pisac Antun Gustav Matoš⁵³ je na početku Prvoga balkanskog rata napisao komentar u kojem je bol za izgubljenim srpskim prijateljima koji su poginuli u ratu pomiješan s izrazito ideologijskim pogledima

Gledam moja četiri prijatelja koji leže preda mnom i na tijelu mi se otvaraju četiri rane. Vidim glavu s plavom kosom i sa isusovskom bradom mog prijatelja Branka Lazarevića, koji je bio ponos mlađe srpske književne kritike. Danas je Lazarević mrtav, sretna je zemlja koja ga je rodila i grudi koje su ga mlijekom othranile. Bio je kritičar i novinar, sad je junak.

I moj Vladeta Kovačević, sin ministra i poznatog historičara Kovačevića, rođak pjesnika Rakića. I on je pao, Bože moj!

Oblačio se kao dendi tamo u Parizu, ogleđao se kao što bi se ogledala neka žena i mi smo ga voljeli kao što bismo voljeli neku lijepu mladu djevojku.

Ja sam danas živ, a oni leže mrtvi, pored Miloša i Lazara⁵⁴. Sve te rane peku, ali ne za one koji znaju. Te rane su najbolji lijek za veliku bolnu ranu Kosova.⁵⁵

Antun Gustav Matoš, "Živi i mrtvi", prvo objavljeno u časopisu *Obzor*, 3. studenoga 1912., br. 303, str. 1, 2 i u *Pjesme/Pečalba*, Samobor 2003.

Slazete li se s autorom da smrt njegovih prijatelja može zacijeliti bolnu kosovsku ranu?

Mislite li da je ispravno "osvetiti se" za neke povijesne događaje?

Što biste vi mislili i osjećali u sličnoj situaciji?

⁵³ Antun Gustav Matoš (1873.-1914.), hrvatski pjesnik, pisac pripovjedaka, esejist, kolumnist i kritičar. Živio je u Zagrebu, Beogradu, Parizu, Münchenu. Matoš se smatra jednim od začetnika moderne hrvatske književnosti. Istančan lirski pjesnik, ali i vrlo angažiran društveni kritičar.

⁵⁴ Misli se na kneza Lazara i Miloša Obilića.

⁵⁵ Kosovo je 1389. godine bilo poprište velike bitke između Srba i Turaka, koju su Srbi izgubili (iako neki historičari još misle da ishod bitke nije sasvim jasan).

V-20. Rezultati ratova, kako ih vidi Međunarodna komisija za istraživanje uzroka i vođenje balkanskih ratova

Prema onom što je vidjela i čula, Komisija nije optimistična kad je riječ o neposrednoj političkoj budućnosti Makedonije. Srbija je u ratu s Albanijom, Bugarsku tište mračne misli o onom što smatra nepravednim tretmanom prema sebi, a Grčka još nije sigurna koliki dio novog teritorija je njezin. Nijedna od ovih zemalja ne može svesti vojsku na mirnodopsko stanje jer njezini susjedi pokazuju istu spremnost kršenja sporazuma kao i sklapanja. Bez sumnje, najveća prijetnja moralu i društvenoj dobrobiti balkanskih zemalja je sve veći militarizam, pri čemu postaju plijen agenata proizvođača oružja i drugoga ratnog materijala što uključuje goleme troškove i vodi ka nacionalnom osiromašenju.

Već smo govorili o psihološkom učinku ovih zločina protiv pravde i čovječnosti. Stvar postaje ozbiljna kad o tome mislimo kao o nečemu što su narodi apsorbirali u sam život – kao neki virus koji je, uobičajenim kanalima kretanja, zarazio cijelo političko tijelo. Ovdje možemo dati konačan rezultat: zastrašujući ekonomski gubici, prerana smrt nemalog broja stanovnika, bar donekle shvaćeni strah i bol i kolektivna nacionalna svijest o zločinima kakve povijest nije zabilježila. To je zastrašujuće naslijeđe za buduće naraštaje. Ako tražimo olakšavajuće okolnosti za goleme propuste u čovječnosti i zakonitosti, moramo ih naći u nedoraslosti ovih država, u nezrelosti nacionalnoga i građanskoga karaktera, kao i u uvjetima koji su ih snašli tijekom dugog vazalstva. Ljudski život bio je jeftin, ništa nije bilo apsolutno sigurno i stalno; nepravda i nasilje bili su dio svakodnevnog života; svakakve opasnosti bile su uvijek prisutne. Događaje, koliko god gnusni bili, vanjski svijet brzo zaboravi, a narodi će uglavnom u sebi patiti zbog gubitka morala i samopoštovanja.

Carnegie, str. 272

Razgovarajte o komentarima komisije.

Slazete li se s tvrdnjama o razlozima i posljedicama ratova? Jesu li ti komentari objektivni ili ne?

Dokažite svoje stavove.

V-21. Oblast Kilkis poslije balkanskih ratova

A. Mišljenje Turčina Iboš-age

Sjedeći prekrivenih nogu na divanu, tiho pučkajući svoju cigaretu na kraju dugačkog čibuka, pričao je o svojim doživljajima u nekoliko posljednjih dana.

“Tamo prema Kilkisu bili su Bugari”, rekao je, “uglavnom komite i malo regularne vojske s topovima. S te su strane Grci držali željezničku stanicu.” Bio je zatečen između dvije vatre i cijeli dan, dok su meci fijukali iznad njegove glave, sjedio je baš u ovoj sobi i molio se.

Onda su Grci došli u njegovo dvorište i nastavili pucati iza zidova. Rekli su mu da donese vode i on je otišao do bunara gdje je napunio zemljane krčage.

“Vallah”⁵⁶, rekao je s jednom rukom na grudima, “mislio sam da je anđeo smrti na mojoj strani.” Zamišljeno je zamotao još jednu cigaretu. “Dani muškarca su odbrojeni, kao kuglice brojanice”, prokomentirao je. Njegovo vrijeme još nije bilo došlo i on se zahvaljivao Alahu na njegovoj milosti.

Da, dim koji je zacrnio nebo na sjeveroistoku bio je Kilkis u plamenu. Dan prije otišao je na stanicu i vojnici su mu to rekli.

Što je to sad sjedilo u tišini sobe pune mračnih sjena i slušalo Iboša? Govorio je bez mržnje. Sve je to bila volja Alahova! I on je znao svoju namjeru. Samo jednom je spomenuo poraz Turske. “Kad lav ostari”, rekao je s uzdahom, “vuk ga napadne.” [...]

B. Susret s jednim Bugarinom

Na putu za Sarigol, nakon što smo pobjegli od duhova Kilkisa, naišli smo u sumraku na jednu jadnu grupicu. Bugarski seljak vodio je mršavog magarca na čijem drvenom sedlu je postrance sjedio dječak i njihao bosim nogama.

Kako je toliko dana uspijevaao da izbjegne smrt bila je tajna, ali ni djed ni ja nismo ništa pitali. Jad, pogled pun straha i užasne agonije u trepćućim sitnim očima na boginjavu licu s rijetkom žutom bradicom bili su otjelovljenje ljudskoga straha i očaja. Ne, ne ljudskoga. Bio je to životinjski strah stoke u klaonici, divlji staklasti pogled straha u očima životinje stjerane u kut. Bio je to pogled, koji je, kad ga je već primijetio, tjerao čovjeka da ustukne od sramote i poniženja, sramote što je to ljudski pogled.

Djed nije postavljao pitanja. Usrdno ga je uputio ka Kara-Mahmudovoj kući u Aša mahali.

“Idi krajnjom stazom”, rekao je. “Nećeš nikog sresti.” A čovjek je, vjerojatno sjećajući se kako su Bugari postupali s Turcima za vrijeme njihove okupacije, zbunjeno oklijevao. Djed ga je ohrabrivao. “Bit će sve u redu. Po-brinut će se za vas i za malog.”

Sciaky⁵⁷, str. 267, 269

 Opišite osjećaje i Bugara i Turaka. Zašto je Kara-Mahmud pomogao bugarskom seljaku?

V-22. Strah, roman Nekatija Kumalija o naslijeđu balkanskih ratova

Izbrojio sam ih, jedan, dva, tri, pet, osam vojnika s poručnikom kao zapovjednikom. Udaljenost između nas i njih bila je oko 200 do 250 koraka. Puške su im bile obješene o

rame dok su, ne žureći, išli uzbrdo. Vjerojatno su prenoćili u Soroviču i krenuli rano ujutro. Ipak, izgledali su umorno kao da su danima pješčili. Gledali su naprijed u našem smjeru. Naravno, vidjeli su nas. Ništa u njihovu ponašanju nije se promijenilo. Po pokretima glave i ruku, shvatili smo da neki pjevaju. Nisu prekinuli pjesmu. Osjetio sam malo straha. Oni su bili kršćani, mi muslimani. Oni su bili Grci, mi Turci. Naše vreće su bile pune. Imao sam kod sebe nešto novca. Što je najvažnije, njihov narednik i razvodnik išli su pješice, a mi smo imali konje. Kad bi se dogovorili da čuvaju tajnu, što bi moglo spriječiti grčkog narednika i razvodnika da ne ubiju dva Turčina u toj divljini, da ne moraju pješčiti po toj vrućini?

[...] Koračali su i dalje, mi smo se približili, dijelilo nas je 40-50 koraka. Mi smo ušutjeli. I dalje su držali ruke na vrhovima svojih pušaka koje su im pod uglom visjele preko ramena. Počeo sam skretati konja s puta da bi prošli. Narednik je bio brži i skrenuo sa staze prije mene. Vojnici su slijedili naš primjer. Bili su svi mladi. Žandarska odora bila je prevelika za narednika. Podignuo je ruku do kape u znak pozdrava.

Laknulo mi je i nasmiješio sam se. Podignuo sam ruku do glave pa do grudi:

- Dobar dan, gospodine!
- Dobar dan, naredniče!
- Imate li vatre?

Ponudio sam mu paketić cigareta i kutiju šibica.

[...] Plašio sam se. I to s pravom. Prošlo je tek dvije godine od kraja Balkanskog rata. Mnogi su ubijeni u tim krajevima. Tko zna koliko je mladih ljudi izgubilo živote baš na ovom mjestu kojim mi sad idemo na konjima? Planine su još bile pune dezertera. U gradovima su se žene još sklanjale kada bi vidjele nekoga vojnika, a djeca bježala kućama da se sakriju.

[...] Mi smo se u tišini jutra susreli na obodu

57 O autoru ovog odlomka, Leonu Sciaky, vidjeti tekst I-4.

prazne šume kao ljudi. Nitko nije uzviknuo "pucaj!" ili "ubij!" Oni nisu mislili o sebi kao o vojnicima, niti su nas vidjeli kao neprijatelje.

[...] Radost je opet došla da ostane ovdje, šireći svoje zastave i puštajući zmajeve u znak početka slavlja. Divno je kad među ljudima postoji povjerenje i naklonost. Divno je kad se naoružani ljudi koji govore različitim jezicima i pripadaju različitim vjerama, sretnu u planini, ponude jedni druge cigaretama i požele jedni drugima "sretan put!"

N. Cumali, "The Fear", u Eideneier-Toker, str. 540, 541, 542, 543

Nekati Kumali (1921.-2000.) rođen je u Florini, a u Tursku se preselio u vrijeme razmjene stanovništva. Živio je u Izmiru i studirao u Ateni. Pisac i pjesnik, napisao je i knjigu "Makedonija 1920.". On je jedan od rijetkih turskih autora koji Balkan smatraju "izgubljenom domovinom".

U ovom romanu "Strah", Mustafa, sakupljač danki, s Jasinom, svojim čehajem, putuje područjem Florine u kolovozu 1914.

Što su grčki vojnici mislili kad su sreli dva Turčina? Što mislite, na kojem su jeziku dvije skupine razgovarale?

Opća pitanja uz peto poglavlje

Ima li u vašoj zemlji ili u vašem gradu praznika povezanih s balkanskim ratovima? Koji događaji se slave? Znete li neki roman nadahnut balkanskim ratovima? Kako on prikazuje te ratove?

Karta 4: Jugoistočna Europa poslije balkanskih ratova

BALKANSKE DRŽAVE
s novim granicama prema ugovorima iz Londona, Konstantinopola i Bukurešta

NAPOMENA O BOJAMA

stjecanje novih teritorija označeno je tamnijim nijansama

Carnegie, Annexe

Bibliografija

- *Adevărul*, novine 8353, 11. prosinca 1912.; 8443, 15./28. svibnja 1913.
- *Akte të Rilindjes Kombëtare Shqiptare, 1878-1912* [Dokumenti albanskog narodnog otpora, 1878.-1912.], urednici: **Stefanaq Pollo i Selami Pulaha, Tirana 1978.**
- Constantin **Bacalbaşa**, *Bucureştii de altădată* [Stari Bukurešt], sv. IV, Bukurešt 1933.
- *Балканската война през погледа на един французин. Сборник от документи* [Balkanski rat očima jednog Francuza. Zbirka Dokumentata], Sofija 1977.
- *Балканската война или руската оранжева книга (дипломатически документи, издадени от руското външно министерство, докосващи се до събитията на балканския полуостров - август 1912 г. - юли 1913 г.)* [Balkanski rat ili Ruska narančasta knjiga. Diplomatski dokumenti koje je objavilo Rusko Ministarstvo vanjskih poslova o događajima na Balkanskom poluotoku, kolovoz 1912. - srpanj 1913.], Sofija 1914.
- *Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913. Ελληνική λαϊκή εικονογραφία* [Balkanski ratovi 1912.-1913. Grčke popularne slike], Atena, Povijesno i etnologijsko društvo Grčke – Glavni vojni stožer, 1992.
- *Balkanski rat u slici i reči* 2, 27. siječnja (9. veljače) 1913.; 6, 24. veljače (9. ožujka) 1913.; 7, 3. (16.) ožujka 1913.; 12, 7. (20.) travnja 1913.; 13, 14. (27.) travnja 1913.; 29., 31. kolovoza (13. rujna) 1913.; 35, 20. listopada (13. studenog) 1913., ur. Dušan Mil. Šijački, 2. izdanje, Beograd 1922.
- Cem Behar, *Osmanli İmparatorluğunun ve Türkiyenin Nüfusu* [Stanovništvo Osmanskog Carstva i Turske] 1500-1927, Povijesna statistika, sv. 2, Ankara 1996.
- Gino Berri, *L'Assedio di Scutari. Sei mesi dentro la città accerchiata* [Opsada Skadra. Šest mjeseci u opkoljenom gradu], Milano, Editori Fratelli Treves, 1913.
- D. Blagoev, *Bulletin Périodique du Bureau Socialiste International*, Bruxelles, No.9.
- Palmira Brummett, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press* [Predodžba i imperijalizam u osmanskom revolucionarnom tisku], 1908/1911, New York, State University of New York Press, 2000.
- Carnegie Endowment for International Peace, *Report of the International Commission To Inquire into the Causes and Conduct of the Balkan Wars* [Izveštaj međunarodne komisije za istraživanje uzrokā i vođenja balkanskih ratova], Washington D.C., 1914.
- Chr. K. Christodoulou, *Τα φωτογενή Βαλκάνια των αδελφών Μανάκη* [Fotogenični Balkan braće Manaki], Thessaloniki 1989.
- Emil Diaconescu, *România și Marile Puteri după congresul de la Berlin până la 1914* [Rumunjska i velike sile nakon Berlinskog kongresa do 1914.], Jassy 1937.
- *Dielli* [Sunce] - novine, 13. veljače 1913.
- Ed. Driault, *La question d'Orient depuis ses origines jusqu'à la paix de Sèvres (1920)*, prev. na grčki Lina Stamatidi, Atena 1997.
- M. Edith Durham, *The Struggle for Scutari* [Borba za Skadar], London, Edward Arnold, 1914.
- Niki Eideneier, Arzu Toker (ur.), *Kalimerhaba. Griechisch-Deutsch-Türkisches Lesebuch* [Kalimerhaba. Grčko-njemačko-turska čitanka], Köln 1992.

- Milorad Ekmečić, *Uticao balkanskih ratova 1912-1913. na društvo u Bosni i Hercegovini*, u *Radovi iz istorije Bosne i Hercegovine XIX veka*, Beograd 1997.
- Angelos Elefantis, «*Η Φεντερασιόν Θεσσαλονίκης και το εθνικό ζήτημα. Από την αλληλογραφία της Εργατικής Σοσιαλιστικής Ομοσπονδίας Θεσσαλονίκης με το Γραφείο της Β΄ Σοσιαλιστικής Εργατικής Διεθνούς*» [Solunska federacija i nacionalno pitanje. Dokumenti iz korespondencije Radničke socijalističke federacije Soluna s Uredom 2. Socijalističke radničke Internacionale], *Ο Πολίτης* 28 (1979), str. 34-49.
- *Embros* - novine, Atena, 27. listopada 1912.
- General Ivan Fichev, *Избрани произведения* [Odabrana djela], Sofija 1988.
- Dionyssi Fotopoulos, *Athenian Fashions at the turn of the 19th century* [Mode u Ateni na prijelazu 19. stoljeća], Atena 1999.
- *Furnica*, IX, 20, 17. siječnja 1913.; 48, 1. kolovoza 1913.; 49, 8. kolovoza 1913.; 52, 29. kolovoza 1913.
- Constantin Gane, *Amintirile unui fost holerik* [Memoari bivšeg kolerika], 2. izdanje, Bukurešt 1915.
- E. Gardika-Katsiadaki, G. Margaritis (ur.), *Το Αιγαίο των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913* [Egeji u balkanskim ratovima 1912.-1913.], Atena, Ministarstvo za Egej, ELIA, 2002.
- *Gazeta Ilustrată*, II, 6. srpnja 1913.; 13. srpnja 1913.; 10. kolovoza 1913.; 24. kolovoza 1913.
- Georgiev, G., *Human resources of the countries which took part in the Balkan War 1912-1913, A collection of Military History* [Ljudski resursi zemalja sudionica balkanskog rata 1912.-1913.], 1983., sv. 1.
- V. Georgiev i St. Trifonov, *История на българите в документи* [Povijest Bugarske u dokumentima], sv. 2: 1912.-1918., Sofija 1996.
- *Gjurme te Historise Kombetare ne Fototeken e Shkodres* [Tragovi nacionalne povijesti u skadarskom foto Arhivu], urednik Kahreman Ulqini, Tirana 1982.
- Elias Grunberg, *Ocupațiunea mijloc de dobândirea proprietății după Dreptul Internațional Public* [Osvajanje, sredstvo stjecanja imovine u okviru međunarodnog javnog prava], Iași 1913.
- *Η Αθήνα των Βαλκανικών Πολέμων 1912-1913. Αναμνηστικό Λεύκωμα* [Atena tijekom balkanskih ratova 1912.-1913.] Atena, Općona Atena – ELIA, 1993.
- *Η Ελλάδα των Βαλκανικών Πολέμων 1910-1914* [Grčka u vrijeme Balkanskih ratova 1910.-1914.], Atena, ELIA, 1993.
- Katia Hadjidemetriou, *A History of Cyprus* [Povijest Cipra], Nicosia 2002.
- Ch. Hadjiiosif (ur.), *Ιστορία της Ελλάδος του 20ού αιώνα. 1900-1922. Οι Απαρχές*, [Povijest Grčke u 20. stoljeću. 1900.-1922. Početak], sv. A2, Atena, Vivliorama, 1999.
- Tobias Heinzemann, *Die Balkankrise in der osmanischen Karikatur. Die Satirezeitschriften Karagöz, Kalem und Cem 1908-1914* [Balkanska kriza u osmanskoj karikaturi. Satirički listovi Karagöz, Kalem i Cem 1908.-1914.], Istanbul 1999.
- *Hrvatski pokret* - novine, 9. do 31. listopada 1912.; 2. prosinca 1912.; 28. prosinca 1912.
- *L'illustration*, sv. CXL (1. srpnja - 31. prosinca 1912.); siječanj-prosinac 1913.
- Charles Issawi, *The Economic History of Turkey 1800-1914* [Privredna povijest Turske 1800.-1914.], Chicago i London, The University of Chicago Press, 1980.
- Izzet-Fuad pasha, *Paroles de Vaincu... Après le désastre – avant la revanche* [Nakon propasti - prije osвете], Paris 1913.

- Kemal H. Karpat, *Ottoman Population 1830-1914. Demographic and Social Characteristics* [Osmansko stanovništvo 1830.-1914. Demografske i socijalne značajke], The University of Wisconsin Press 1985.
- Constantin Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916-1919* [Povijest rata za integraciju Rumunjske 1916.-1919.], 3. izdanje, sv. I, Bukurešt 1989.
- P. Kishkilova, *Балканските войни по страниците на българския печат 1912-1913* [Balkanski ratovi u bugarskim novinama 1912.-1913.], Sofija 1999.
- *Koprive* - satirički časopis, 1912.
- Christina Koulouri, *Ιστορία και γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914). Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων* [Povijest i geografija u grčkim školama (1834.-1914.). Sadržaj i ideologijske implikacije. Antologija tekstova. Bibliografija školskih udžbenika], Atena 1988.
- M. Jackson and J. Lampe, *Balkan Economic History, 1550-1950* [Ekonomska povijest Balkana, 1550.-1950.], Bloomington 1982.
- Dragiša Lapčević, *Rat i srpska socijalna demokratija*, Slovo Ljubve, Beograd 1978.
- *Liri e Shqiperise* [Sloboda Albanije] - novine, 12. listopada 1912.
- *Mup* [Mir], br. 3887, 17. svibnja 1913.
- Mihail Madjarov, *Дипломатическа подготовка на нашите войни. Спомени, частни писма, шифровани телеграми и поверителни доклади* [Diplomatska priprema naših ratova. Sjećanja, privatna pisma, šifrirani telegrami, tajni izvještaji], Sofija 1998.
- Bozo Madzar, *Balkanski ratovi i iznimne mjere u Bosni i Hercegovini 1912-1913. godine*, u *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine XXXV*, Sarajevo 1984.
- *Ratni album Riste Marjanovića 1912-1918.*, "Dečije novine" - Arhiv Srbije, Beograd 1987.
- Alekso Martulkov, *Moeto učevstvo vo revolucionernite borbi na Makedonija* [Moje sudjelovanje u revolucionarnim borbama Makedonije], Institut za Nacionalna istorija, Skopje 1954.
- Antun Gustav Matos, *Pjesme / Pečalba*, Samobor 2003.
- Martin Mayer, "Grundshülen in Serbien während des 19. Jahrhunderts..." u Norbert Reiter, Holm Sundhaussen (ur.), *Allgemeinbildung als Modernisierungsfaktor. Zur Geschichte der Elementarbildung in Südosteuropa von Aufklärung bis zum Zweiten Weltkrieg* [Opće obrazovanje kao faktor modernizacije. Prilog povijesti osnovnog obrazovanja u južnoj Europi od prosvjetiteljstva do Drugog svjetskog rata], Berlin 1994.
- Justin McCarthy, "Muslim Refugees in Turkey" [Muslimanske izbjeglice u Turskoj], u *The Balkan Wars, WWI and the Turkish War of Independence. Essays in honor of Andreas Tietze* [Balkanski ratovi, Prvi svjetski rat i rat turske za neovisnost. Ogledi u čast Andreasa Tietzea], Istanbul 1993.
- Yannis Megas, *Souvenir. Images of the Jewish Community, Salonika 1897-1917* [Slike židovske zajednice u Solunu 1897.-1917.], Solun 1993.
- Slavko Mika Mičević, *Srpski dobrovoljci u ratovima 1912-1918.*, Banja Luka 1998.
- *Mișcarea* - novine, Bucharest, 20. ožujka / 2. travnja 1913.; 8./21. srpnja 1913.
- George L. Mosse, *Fallen Soldiers. Reshaping the Memory of the World Wars* [Pali vojnici. Preoblikovanje sjećanja na svjetske ratove], Oxford, Oxford University Press, 1990.
- Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım I* [Moj život i moja sjećanja I.], Istanbul 1992.

- Odrani tekstovi za istorijata na makeonskiot narod [Odabrani tekstovi za povijest makedonskog naroda], II. dio, Univerzitet Kiril i Metodij, Skopje 1976.
- Daniel Panzac, "L'enjeu du nombre. La population de la Turquie de 1914 à 1927" [Pitanje broja. Stanovništvo Turske između 1914. i 1927.], *Revue du Monde Musulman et de la Méditerranée*, 1988, 4, str. 45-67.
- P. Παπαρπολυνίου, Η Κύπρος και οι Βαλκανικοί πόλεμοι. Συμβολή στην ιστορία του Κυπριακού εθελοντισμού [Cipar i balkanski ratovi. Prilog povijesti ciparskih dragovoljaca], Nicosia 1997.
- Leonidas Papazoglou, Photographic portraits from Kastoria and its vicinity at the time of the Macedonian Struggle. Collection of George Golobias [Fotografski portreti iz Kastorije i njezine okolice u vrijeme makedonske borbe], Solunski muzej fotografije, Solun 2004.
- Constantin Popescu, Din impresiile unui mobilizat [Dojmovi jednog novaka], Bukurešt 1913.
- Qeveria e Përkohëshme e Vlorës dhe Veprimtaria e Saj, Nentor 1912-Janar 1914 [Privremena vlada Vlore i njezine aktivnosti, od studenoga 1912. do siječnja 1914.] uredili: Dh. Kotini, Xh. Struga, F. Veizi, M. Shuteriqi, K. Dedi, Tirana 1963.
- St. Radev, Това, което видях от Балканската война [Što sam vidio od balkanskih ratova], Sofija 1993.
- Mihail Sadoveanu, 44 de zile in Bulgaria [44 dana u Bugarskoj], Bukurešt 1916.
- Leon Sciaky, Farewell to Salonica. City at the Crossroads [Zbogom Solunu. Grad na raskršćima], Philadelphia: Paul Dry books, 2003.
- Selim bey lieutenant, Carnet de campagne d'un Officier Turc (Octobre-Décembre 1912) De Sul-Oglou à Tchataldja [Bilježnica s pohoda jednog turskog časnika (listopad-prosinac 1912.) od Sul-Ogloua do Čatalde], Paris-Nancy 1913.
- Omer Seyfeddin, Ashab-Kehfimiz – Bir Ermeni Gencinin Hatralar [Naših sedam spavača. Sjećanja armenskog mladića], 1918.
- Jovan Skerlić, Feljtoni, skice i govori, Beograd 1964.
- S. Skoko, Drugi balkanski rat 1913., Beograd 1968.
- Slovenec 122, 31. svibnja 1913.
- Holm Sundhaussen, *Historische Statistik Serbiens 1834-1914 Mit europäischen Vergleichsdaten* [Historijska statistika Srbije 1834.-1914. s europskim usporednim podacima], München, R. Oldenbourg Verlag, 1989.
- L. Trichas (ur.), *Ημερολόγια και γράμματα από το μέτωπο. Βαλκανικοί Πόλεμοι 1912-1913* [Dnevnici i pisma s bojišnice. Balkanski ratovi 1912.-1913.], Atena, ELIA, 21993.
- Ivan Vazov, *Събрани съчинения* [Sabrana djela], sv. 3, Sofija 1943.
- Ev.C. Vlachos, *The Assimilation of Greeks in the United States* [Asimilacija Grka u Sjedinjenim Državama], Atena 1968.
- *Universul*, XXXI, 176, 29. lipnja /12. srpnja 1913.; 213. 5./18. kolovoza 1913.
- *Vojska na Balkanu* [Rat na Balkanu], uredili Anton Sušnik i Vinko Šarabon, kraljevski profesori Katoliške bukvarne v Ljubljani, Ljubljana 1914.

OCIJENITE OVU KNJIGU!

Vaše mišljenje kao čitateljice/čitatelja ove knjige vrlo nam je važno, kako kao ocjena našega rada, tako i za planiranje naših budućih pothvata. Centar za demokraciju i pomirenje u jugoistočnoj Europi (CDRSEE) zajedno je s brojnim kolegama i suradnicima uložio mnogo truda, vremena i dragocjenih sredstava u projekt "Nastava moderne povijesti jugoistočne Europe", a rezultat je knjiga koju držite u rukama. Da bismo provjerili uspješnost ove metode, korisnost ovog pothvata i vrijednost toga što smo uložili, bilo bi nam drago kada biste nam dali svoju ocjenu projekta. Molimo vaše iskreno mišljenje, za što će vam biti potrebno nešto vremena i pažnje.

Poslije čitanja ove knjige, ili čak njezina korištenja u učionici, molimo vas da posjetite naše web stranice, nađete dio History Workbooks i popunite obrazac za ocjenjivanje. Obrazac za ocjenjivanje možete naći ovdje: **<http://www.cdsee.org/jhp/index.html>**.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 646890

ISBN 978-953-6991-13-6 (cjelina)

ISBN 978-953-6991-16-7 (sv. 3)